

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE KONJONKTÜR DÖNEMLERİNDE UYGULANAN
KAMU MALİ POLİTİKALARI**

Fecra Zeynep DİNÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Hakan YAVUZ

EKİM - 2023

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’DE KONJONKTÜR DÖNEMLERİNDE
UYGULANAN KAMU MALİ POLİTİKALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fecra Zeynep DİNÇ

Enstitü Anabilim Dalı : Maliye
Enstitü Bilim Dalı : Mali Hukuk

“Bu tez 11/10/2023 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Doç. Dr. Hakan YAVUZ	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Veysel İNAL	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi İsmail KOÇ	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Fecra Zeynep DİNÇ

11/10/2023

ÖN SÖZ

Tüm eğitim hayatım boyunca ve yüksek lisans sürecimde her anlamda bana destek olan aileme çok teşekkür ederim. Yüksek lisansta güzel anılar biriktirdiğimiz ve tez sürecinde de bana destek olan arkadaşlarıma ayrıca teşekkür ederim.

Ailemden sonra bana en çok desteği sağlayan, her daim yanımda olan ve bana her türlü kolaylığı sağlayan kıymetli hocam Doç. Dr. Hakan YAVUZ' a ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Fecra Zeynep DİNÇ

11/10/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	vi
ŞEKİL LİSTESİ	vii
GRAFİK LİSTESİ.....	viii
ÖZET	ix
ABSTRACT	x

GİRİŞ.....	1
------------	---

1. BÖLÜM: KONJONKTÜR DÖNEMLERİNE İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR VE TEORİLER

4

1.1. Kavramsal Açıdan Konjonktür.....	4
1.2. Konjonktür Döneminin Ortaya Çıkış Nedenleri.....	5
1.3. Konjonktür Döneminin Özellikleri.....	7
1.4. Konjonktür Döneminde Aşamalar.....	7
1.4.1. Genişleme (Canlanma) Dönemi	8
1.4.2. Refah Dönemi.....	9
1.4.3. Daralma (Gerileme) Dönemi.....	9
1.4.4. Kriz Dönemi	9
1.5. Konjonktür Dönemine İlişkin Yaklaşımlar	10
1.5.1. Klasik Konjonktür Teorisi.....	10
1.5.2. Keynesyen Konjonktür Teorisi.....	11
1.5.3. Monetarist (Parasalcı) Konjonktür Teorisi.....	13
1.5.4. Yeni Klasik Konjonktür Teorisi	17
1.5.5. Yeni Keynes Konjonktür Teorisi.....	18
1.5.6. Politik Konjonktür Teorisi.....	19
1.5.7. Reel Konjonktür Teorisi.....	19

2. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE YAŞANAN KONJONKTÜREL DALGALANMALAR

21

2.1. 1980 Öncesinde Türkiye Ekonomisinde Genel Durum.....	21
2.2. 1980 Krizi	22
2.3. Nisan 1994 Krizi.....	25

2.4. 2001 Krizi	32
2.5. 2008 Krizi	35
2.6. Covid-19 Pandemi Krizi	40
2.7. Türkiye Ekonomisinde Güncel Durum	45
3. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE KONJONKTÜREL DÖNEMLERDE UYGULANAN KAMU MALİ POLİTİKALARI VE DEĞERLENDİRME	51
3.1. Türkiye’de Konjontür Dönemlerinde Uygulanan Kamu Mali Politikalarına İlişkin Literatür Çalışması	51
3.2. 1980 Krizi	53
3.2.1. Vergi Politikaları	54
3.2.2. Harcama Politikaları	57
3.2.3. Borçlanma Politikaları	57
3.2.4. Bütçe Politikaları	58
3.3. 1994 Krizi	59
3.3.1. Gelir Politikaları	61
3.3.2. Harcama Politikaları	65
3.3.3. Borçlanma Politikaları	66
3.3.4. Bütçe Politikaları	68
3.4. 2001 Krizi	72
3.4.1. Gelir Politikaları	75
3.4.2. Harcama Politikaları	78
3.4.3. Borçlanma Politikaları	79
3.4.4. Bütçe Politikaları	81
3.5. 2008 Krizi	83
3.5.1. Para Politikaları	83
3.5.2. Maliye Politikaları	84
3.6. Covid-19 Pandemi Krizi	86
3.6.1. Para Politikaları	87
3.6.2. Maliye Politikaları	88
SONUÇ	91
KAYNAKÇA.....	100

ÖZ GEÇMİŞ	107
------------------------	------------

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
ATV	: Akaryakıt Tüketim Vergisi
COVID-19	: Yeni Koronavirüs Hastalığı
DİBS	: Devlet İç Borçlanma Senetleri
EMP	: Enflasyonla Mücadele Programı
EPDK	: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
FED	: Federal Reserve System (Federal Rezerv Sistemi)
GSYH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KDV	: Katma Değer Vergisi
KDVK	: Katma Değer Vergisi Kanunu
KHK	: Kanun Hükümünde Kararname
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKGB	: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
MB	: Merkez Bankası
MTV	: Motorlu Taşıtlar Vergisi
OAPEC	: Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
ÖİV	: Özel İletişim Vergisi
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
PTT	: Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü
ROM	: Rezerv Opsiyon Mekanizması
SDR	: Özel Çekme Hakları
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEAŞ	: Türkiye Elektrik Üretim-İletim Anonim Şirketi
TEDAŞ	: Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi

TL : Türk Lirası
TMSF : Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TÜPRAŞ : Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi
WHO : World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 1990-1998 Yılları Arası Bazı Makroekonomik Değişkenlerin Verileri (1987 Faktör Fiyatları ile)	27
Tablo 2: 1990-1994 Yılları Arası Temel Makroekonomik Göstergelerin Değişimi (%)	29
Tablo 3: 1990-1998 Yılları Arası Bazı Kamu Kesimi Dengesi Verileri ve Kur Değişimleri.....	29
Tablo 4: 2006-2010 Yılları Arası İthalat, İhracat ve Dış Ticarete İlişkin İstatistikler (%)	38
Tablo 5: 2008-2019 Yılları Arasında Kişi Başına Düşen Milli Gelir, GSYH ve Cari İşlemler Dengesi/GSYH Verileri	39
Tablo 6: 2008-2019 Yılları Arasında Enflasyon, İşsizlik ve Büyüme Oranları (%)	40
Tablo 7: 2017-2021 Yılları Arasında Türkiye’de Çeşitli Temel Makroekonomik Göstergeler	43
Tablo 8: 2022-2023 Yılları Çeyrek Dönem Makroekonomik Verilerin Değişimi	47
Tablo 9: 1980 Sonrası Türk Vergi Sisteminde Yapılan Değişim ve Düzenlemeler.....	55
Tablo 10: 1980 Sonrası Vergi Politikaları Kapsamında Yapılan Önemli Düzenlemeler	56
Tablo 11: 4369 Sayılı Kanun Kapsamında Kamu Gelirlerine Yönelik Yapılan Değişiklikler.....	63
Tablo 12: 1990-2000 Yılları Arası Konsolide Bütçe Gerçekleşmeleri (Cari Fiyatlarla Milyar TL)	70
Tablo 13: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Kapsamına Planlanan Yapısal Düzenlemeler	74
Tablo 14: 2008 Krizinde Uygulanan Maliye Politikaları	85

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Konjonktür Dönemi	8
Şekil 2: Keynesyen Modelde Konjonktür	12
Şekil 3: Monetarist Modelde Konjonktür	15
Şekil 4: Mortgage Sistemi	36

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: 1990-1998 Dönemi KKGB/GSMH Oranı.....	28
Grafik 2: 1990-2000 Dönemi Genel Bütçe Gelirleri Tahsilatı (%).....	64
Grafik 3: 1990-2000 Yılları Arası Vergi Gelirleri Tahsilatının Genel Bütçe İçerisinde Dağılımı.....	65
Grafik 4: 1990-1998 Dönemi Borçlanma Verileri (%).....	67
Grafik 5: 2000-2008 Yılları Arasında Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri/GSYH Oranı (%).....	77
Grafik 6: Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatında Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Payı (%).....	78
Grafik 7: 2000-2008 Yılları Arasında Kamu Net Borç Stoku/GSYH (%).....	81
Grafik 8: 2000-2008 Yılları Arasında Bütçe Açıkları/GSYH Oranı ve Faiz Dışı Fazla/GSYH (%).....	82

ÖZET

Başlık: Türkiye’de Konjonktür Dönemlerinde Uygulanan Kamu Mali Politikaları

Yazar: Fecra Zeynep DİNÇ

Danışman: Doç. Dr. Hakan YAVUZ

Kabul Tarihi: 11/10/2023

Sayfa Sayısı: x (ön kısım) + 107 (ana kısım)

Türkiye ekonomisi kuruluşundan itibaren kısa süre içinde pek çok krizle mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bu bakımdan çalışmada 1980 yılı itibariyle Türkiye’nin konjonktürel dönemlere ilişkin mücadele kapsamında uyguladığı mali politikalar incelenmiştir. Çalışmanın amacı Türkiye’de konjonktürel dönemlerde uygulanan kamu mali politikalarını her dönemi kendi özeli ve şartları içinde değerlendirerek uygulanan tedbirleri maliye politikası ve mali hukuk bakımından ayrıntılı ortaya koymak ve bunların etkinliğinin değerlendirilmesidir. Çalışmada başlangıç olarak 1980 krizi ele alınmıştır. Bunun sebebi Türkiye ekonomisinin yapısal anlamda dönüşüme gittiği ve dışa açılmanın gerçekleştiği 1980 yılının, ekonomik anlamda atılan önemli adımların yer aldığı dönem olmasıdır. Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılarak 1980 yılından günümüze Türkiye’nin konjonktürel dönemlere ilişkin uyguladığı kamu maliyesi politikaları ele alınmıştır. Krizlerin meydana gelmesinin nedenleri, oluşum süreçleri ve uygulanan politikalar incelenmiştir. Bunun sonucunda her dönem kendi özeli ve şartları içerisinde değerlendirilerek uygulanan politikaların sonuçları ortaya konulmuştur. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Türkiye ekonomisinin her kriz dönemde mevcut yapısal ekonomik sorunlar ile mücadele etmiş ve buna yönelik istikrar programları uygulamaya koymuştur. Bu programlar dönemin yapısına ve mevcut şartlara göre olumlu veya olumsuz sonuçlar doğurmuş, ekonomide önemli etkiler oluşturmuşlardır. Çalışmanın sonucunda Türkiye’de yaşanan kriz dönemlerinde sıklıkla kamu mali politikalarına başvurulduğu gözlemlenmiştir. Bu bakımdan konjonktürde meydana gelen olumsuz durumlarda uygulanacak çözümlerde maliye politikalarının önemli olduğu açıkça görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Konjonktür, Kriz, Maliye Politikası, Vergi Politikaları, İstikrar Programı

ABSTRACT

Title of Thesis: Public Fiscal Policies Applied During Business Cycle Period in Türkiye

Author of Thesis: Fecra Zeynep DİNÇ

Supervisor: Assoc. Prof. Hakan YAVUZ

Accepted Date: 11/10/2023

Number of Pages: x (pre text) + 107
(main body)

Since its foundation, the Turkish economy has had to struggle with many crises in a little while. From this perspective, this study analyzes the fiscal policies implemented by Turkey as of 1980 within the scope of the struggle against cyclical periods. The aim of the study is to evaluate the public budgetary policies implemented in Turkey during cyclical periods by evaluating each period in its own specificity and conditions, to reveal the measures implemented in detail in terms of fiscal policy and its effect and to evaluate their effectiveness. The 1980 crisis is taken as the starting point of the study.

The reason for this is that 1980 was the year in which the Turkish economy underwent a structural transformation and the year of opening up to the world was a period in which important steps were taken in economic terms. In the study, the document analysis method is used to analyze the public finance policies implemented by Turkey in cyclical periods since 1980. The reasons for the occurrence of crises, their formation processes and the policies implemented are analyzed. As a result, each period has been evaluated in its own conditions and the results of the policies implemented have been revealed. As a result of the evaluations made, the Turkish economy has struggled with the existing structural economic problems in each crisis period and has implemented stabilization programs for this purpose. These programs have produced positive or negative results according to the structure of the period and the existing conditions, and have had significant effects in the Economy. As a result of the study, it was observed that public financial policies were frequently used in crises in Turkey. It is clearly seen that fiscal policies are important in solutions to the negative effects of this conjuncture.

Keywords: Conjuncture, Crisis, Fiscal Policy, Tax Policy, Stabilization Programme

GİRİŞ

Konjonktür kavramı tanımsal olarak çeşitli sebep ve şartların meydana getirdiği durumu ifade etmektedir. Bu kavram sosyal, siyasi, ekonomi gibi çeşitli alanlarda farklı anlamlarda kullanılmaktadır.

İktisadi açıdan ele alındığında konjonktür kavramı için çeşitli tanımlara yer verildiği görülmektedir. Konjonktüre ilişkin dünya genelinde en fazla dikkat çeken ve kabul gören tanım, Arthur Burns ve Wesley Clare tarafından yazılmış olandır. Bu tanıma göre; konjonktür, ekonomik faaliyetlerin genellikle firmalar nezdinde organize edildiği ve ulusların ekonomik faaliyetlerinin toplamı neticesinde ortaya çıkan dalgalanmalardan meydana gelmektedir. Dönemsel açıdan ele alındığında ise, bir konjonktür dönemi birden fazla ekonomik faaliyette eş zamanlı olarak meydana gelen genişleme, genişlemenin devamında oluşan durgunluk ve daralmanın bir sonraki genişleme ile birleşmesiyle meydana gelen dönemi kapsamaktadır. Konjonktürel dalgalanmalar dönemsel değil tekrarlı değişimlerdir ve bir yıl ila on on iki yıl arasında değişim gösterirler (Dinler, 2004, s:325). Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere konjonktür; bir ekonomide makro ve mikro değişkenler üzerinde meydana gelen değişimler sonucunda, ekonomik faaliyetlerin zaman zaman durgunluk veya canlanma olarak değişim gösterdiği zaman dilimi olarak adlandırılabilir.

Dünya üzerinde meydana gelen savaşlar, krizler, afetler gibi küresel gelişmeler ekonomik konjonktörü etkilemekte ve konjonktürel dalgalanmalar meydana gelmektedir. Bu gibi durumlarda konjonktürel dalgalanmaların hangi aşamada olduğunun tespit edilmesi ve buna göre kararlar alınması hem ekonomik açıdan hem de dalgalanmanın şiddetini azaltma açısından önemlidir. Bu durum çeşitli mali politikalar uygulanarak kontrol altına alınmaya çalışılır. Böylece konjonktürel dalgalanmalar stabilize edilip ekonomide istikrar sağlanarak, maliye politikasının başlıca amaçlarından biri olan ekonomik istikrarı sağlama amacına da ulaşılmaya çalışılır.

Konjonktürel dalgalanmalar üzerinde uygulanabilen; hukuki, idari, ekonomik, mali, vb. çok boyutlu müdahaleler vardır. Bu tezde bunlardan özellikle mali olanlarının incelenmesi yapılacaktır. Türkiye tarihine bakıldığında da kurulduğundan bu yana pek çok mali krizle karşı karşıya kalındığı gözlemlenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan kısa bir süre sonra meydana gelen ve dünya çapında büyük buhrana sebep

olan 1929 krizi ülkenin ilk krizidir. Daha sonra meydana gelen ikinci dünya savaşı da ülke ekonomisine büyük ölçüde zarar vermiş olup 1946 krizini meydana getirmiştir. İlerleyen dönemlerde meydana gelen petrol krizleri, 24 Ocak kararları, 5 Nisan kararları, 2001 ve 2008 krizleri ülkenin ekonomisini büyük ölçüde etkileyen krizlerdendir. Son olarak yakın dönemde meydana gelen ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün pandemi olarak nitelendirdiği COVID-19 konjonktürel daralmaya sebep olan küresel bir salgındır. Virüsün hızlı yayılması, ani ölümlere sebep olması ve her yaştan bireyi enfekte etmesi sebebiyle ülkelerin çeşitli karantina uygulamaları, üretim hacminin daralmasına ve piyasada durgunluğa sebep olmuştur. Dünya çapında durgunlukla mücadele etmek ve piyasayı canlandırmak için devletler vergi kanunlarında değişiklikler yapmak, vergi oranlarını düşürmek, sosyal yardım harcamaları yapmak, firmaları desteklemek için teşvikler uygulamak gibi büyük çaplı mali önlemleri uygulamaya geçirmiştir.

Araştırmanın Konusu

Bu çalışmada 1980 yılında günümüze Türkiye Cumhuriyeti tarihinde meydana gelen konjonktürel dalgalanmalara sebep olan kriz dönemleri ele alınmıştır. Kriz dönemlerinde vergi politikaları, vergi kanunlarında değişiklikler, kamu harcamaları, kamu borçlanmaları gibi mali politikalar aktif olarak uygulanmaktadır. Buna göre bu çalışmada konjonktürel dönemlerde uygulanan kamu maliyesi tedbirleri ve bunların etkinliği de incelenmiştir.

Araştırmanın Önemi

Türkiye ekonomisinin yapısal anlamda dönüşüme gittiği ve dışa açılmanın gerçekleştiği 1980 yılı, ekonomik anlamda atılan önemli adımların yer aldığı dönemdir. Ekonomide dışa açılmayla birlikte dünya konjonktüründe meydana gelen hareketlilik Türkiye'de de etkilerini göstermiştir. Bu bakımdan çalışmada Türkiye'de yaşanan konjonktürel dönemlerin sebepleri, bunlara karşı alınan önlemler ve küresel krizlere karşı Türkiye'de alınan önlemlerin değerlendirilebilmesi açısından önem arz etmektedir.

Araştırmanın Kapsamı

Bu çalışmada 1980 yılından itibaren Türkiye ekonomisinde meydana gelen konjonktürel dönemler incelenmiş ve bunlara yönelik uygulanan kamu mali politikaları

değerlendirilmiştir. Çalışmada başlangıç olarak 1980 yılının seçilmesinin sebebi, Türkiye ekonomisinin bu dönem itibarıyla yapısal anlamda önemli bir değişime gitmesi ve dışa açık ekonomiye yönelmesi sonucunda meydana gelen olayların, uygulanan politikaların gözlenmek istenmesidir. Araştırma kapsamında konjonktür dönemlerinin dinamiğinin farklı olması ve bu kapsamda alınan tedbirlerin de farklılık göstermesi sebebiyle her dönem kendi özeli ve şartları içinde değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada Türkiye ekonomisinde 1980 yılından itibaren meydana gelen konjonktürel dalgalanmalar ve uygulanan politikalar ele alınmıştır. Nitel araştırmaya dayalı bu çalışmada ikincil veri kaynakları incelenerek doküman analizi yapılmıştır. Bu bağlamda araştırma kapsamındaki dönemlerin ele alındığı raporlar, makaleler, bildirimler ve tezler incelenmiştir. Ekonomik verilerin toplanmasında Hazine ve Maliye Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), OECD, Dünya Bankası gibi ulusal ve uluslararası kuruluşların yayınlamış olduğu raporlar ve veriler detaylı bir şekilde incelenip, derlenmiş ve analizleri yapılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de konjonktür dönemlerinde uygulanan kamu mali politikalarını her dönemi kendi özeli ve şartları içinde değerlendirerek incelemektir. Buna ek olarak uygulanan tedbirleri maliye politikası ve mali hukuk bakımından ayrıntılı ortaya koymak ve bunların etkinliğinin değerlendirilmesi de hedeflenmektedir. Çalışmada “Konjonktürel dönemlere ilişkin uygulanan kamu maliye politikaları etkin midir?” araştırma sorusuna cevap aranacaktır.

1. BÖLÜM: KONJONKTÜR DÖNEMLERİNE İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR VE TEORİLER

1.1. Kavramsal Açıdan Konjonktür

Konjonktür Fransızca “denk gelme, rastlaşma” anlamına gelen “conjoncture” kelimesinden dilimize geçmiştir. Konjonktür kelime olarak içinde bulunulan genel ve toplu durum anlamına gelmektedir. Türk Dil Kurumu’nun ekonomik konjonktüre ilişkin tanımı, “bir ülkede ekonomik faaliyetlerle beraber ekonomik hayatta meydana gelen inişli çıkışlı dalgalanmaların tümü olduğu” şeklindedir (TDK, t.y.). Diğer bir tanıma göre konjonktür “Ekonomik hayatta canlanma ve yükselme yahut buhran ve durgunluk tarzında görülen dalgalanmaların bütünü” olarak tanımlanmaktadır.

İktisadi olarak konjonktür “Ekonomik faaliyetlerde 2 ila 10 yıl gibi zaman aralıklarında nükseden, dönemsel olarak tekrarlanan ancak sistematik olmadığından önceden tahmini zor, hatta imkânsız olan iniş çıkışlardır.” şeklinde tanımlanmaktadır. Genel ekonomiyi ilgilendiren konjonktür temel makroekonomik değişkenler (milli gelir, dış ticaret dengesi, ödemeler dengesi vs.) ve finansal piyasa göstergelerinin birkaçında veya tümünde dönemsel bozulmalara sebep olur (Şen & Sağbaş, 2015, s.318). Literatürde konjonktür kavramı yerine zaman zaman “konjonktürel hareketler”, “konjonktürel dalgalanmalar”, “iş çevrimleri”, “ekonomik konjonktür” gibi farklı ifadeler de kullanılmaktadır.

1848 yılında yayınlanan “Komünist Manifestolar” kitabında Marx&Engels konjonktürü “ticari kriz” diye isimlendirmişlerdir (Abel vd., 2008, s.283). 1860 yılında ise Fransız iktisatçı Clement Juglar ekonomik konjonktür teorisini ortaya koymuştur (Legrand & Hagemann, 2017, s.3).

Bu kavram üzerine iktisatçılar tarafından da pek çok farklı tanımlar yapılmıştır.

Pigou ’ya göre; istihdam seviyesinde meydana gelen artış ve azalışlar konjonktürel dalgalanmalar meydana getirmektedir (Pigou, 1927, s.75).

A.H. Hansen’e göre; “Konjonktür hareketleri istihdamda, çıktıda ve fiyatlardaki (tüketici ve üretici) dalgalanmadır. Bu hareketlerin dalgalanma olarak tanımlanabileceği de tartışılabilir. Konjonktür karmaşık bir olaydır bu sebeple konjonktüre dair tek taraflı açıklama doğru olmaz. Burada tam devreselliğe ya da aynı şiddete rastlanmaz” şeklindedir (Hansen, 1964, s.5-6).

J.A. Schumpeter; ekonomik büyüme sürecinin kendisinin bir konjonktürel dalgalanma olduğunu ve ekonomide eskiyen unsurları yok edip yenilerini getiren, böylece büyüme ve gelişmeyi gerçekleştiren yeniliktir (Burns, 1969, s.12).

Juglar; konjonktürel dalgalanmaları kamu gelirleri ile ifade etmektedir. Juglar'a göre vergi gelirleri ekonomide meydana gelen hareketlilikten etkilenmektedir. Juglar'ın ifadesiyle bu on yılda bir tekrar etmektedir (Ergen, 2021, s.8).

Literatürde konjonktür kavramının çoğunluk tarafından kabul gördüğü tanımlama Burns&Mitchell tarafından yapılmıştır. (Burns & Mitchell, 1946, s.57)'in tanımlamasıyla konjonktür, liberal ekonomilerde kendini gösteren ve çoğu sektörü eş zamanlı etkileyen, bir genişleme dönemi sonrasında oluşan durgunluk ve daralma döneminin ardından oluşan yeni genişleme dönemiyle birleşmesinden meydana gelen süreçtir. Konjonktür, döngüseldir ancak periyodik bir hareket değildir. Hareketin uzunluğu 1-12 yıl arasında değişmektedir.

1.2. Konjonktür Döneminin Ortaya Çıkış Nedenleri

Konjonktürel dalgalanmalar ekonomilerin sürekli maruz kaldığı temel makroekonomik sorunlardan biridir. Hükümetlerin bu konuda önleyici politikalar geliştirebilmesi için öncelikle dalgalanmaların altında yatan sebeplerin analizini yapmaları gerekmektedir. Bunu yapabilmek için de konjonktürel dönemdeki makroekonomik değişkenlerin seyrini bilmek önemlidir (Özçelik & Babayiğit Sunay, 2018, s.850).

Konjonktür hareketleri şiddet, süre ve etki alanları bakımından farklılık gösterir. Bunun oluşmasında hareketlilik dışında birçok etken söz konusudur. Bunlar; iç politika, üretim koşulları, barış ve savaş zamanları, yeni tekniklerin, kaynakların keşfedilmesi vb. birçok etken ekonomiyi canlandırır ya da yavaşlatır. Ancak ekonomik faaliyetlerin akışının diğer tüm faktörlerden göz ardı edilemeyecek şekilde çok daha güçlü bir etkiye sahip olduğu söylenebilir (Mitchell, 1923, s.6).

1970 öncesine kadar Keynesyen görüş çerçevesinde Konjonktürel dönemlerin oluşmasının temel sebebi olarak talep şokları görülmüştür. Ancak 1970'ten sonra meydana gelen petrol krizleri dalgalanmaların arz kaynaklı olarak da meydana gelebileceğini göstermiştir.

Konjonktürdeki dalgalanmaların pek çok nedeni olsa da temelde içsel ve dışsal nedenler olarak iki başlıkta incelenebilir. Bunlar arz talep şoklarını meydana getirerek

konjonktürün harekete geçirmesine sebep olurlar. İçsel nedenler sistemin oluşturduğu ve onun dinamiğinden kaynaklanan etkenler iken, dışsal nedenler ekonominin işleyişiyle alakalı olmayan, sistemden bağımsız ortaya çıkan etkenlerdir. Konjonktürün içsel nedenleri olarak (Şahin, 2010, s.489-490);

- Tüketim harcamaları ve tüketicilerin gelirinde meydana gelen değişimler
- Faiz haddinde ve enflasyon beklentilerinde meydana gelen değişimler
- Yatırımlara harcamaları, para arzı ve döviz kuru değişimleri
- İhracat ve ithalatta meydana gelen değişimler
- Kredi hacminde meydana gelen genişleme ve daralmalar
- Stoklardaki değişimler
- Ücretlerdeki yükselişler
- Konjonktürün dışsal nedenleri olarak:
- Savaşlar veya savaş tehditleri
- İstikrarsızlık ve politik çalkantılar
- Seçim zamanları
- Nüfus artışları ve göç
- Teknik buluş ve yenilikler
- İklim koşulları
- Psikolojik etkenler

başlıca önemli nedenler arasında gösterilebilir.

Konjonktürel dalgalanmalar üç özelliğe sahiptir (Acemoğlu vd., 2016, s.271);

- Eş hareketlilik
- Sınırlı öngörülebilirlik
- Ekonominin sürekli büyümesi

Konjonktürel dalgalanmalarda “eş hareketlilik”, yükselme ve alçalma döneminde makroekonomik değişkenlerin birlikte hareket etmesini ifade ederken; genişleme dönemi ve daralma döneminin uzunluklarının farklı olması “sınırlı öngörülebilirliği” ifade etmektedir. Ekonominin arka arkaya gelen çeyreklerde büyüme veya küçülmesi ekonominin sürekli büyüme sağladığının göstergesidir (Acemoğlu vd., 2016, s.271-273).

1.3. Konjonktür Döneminin Özellikleri

Bir dalgalanmayı konjonktür hareketi olarak değerlendirmek için aşağıdaki niteliklere sahip olması gerekmektedir (Yıldırım vd., 2019, s.358-359);

Konjonktürel dalgalanmalar sektörlerden birinde veya GSYH gibi bir değişken üzerinde değil, ekonominin neredeyse tüm sektörlerinde ve birçok makroekonomik değişkende görülebilen dalgalanmalardır. Bu nedenle konjonktür hareketleri belirlenirken istihdam ve finansal piyasalara ilişkin değişkenler gibi iktisadi faaliyetlere ilişkin değişkenler de göz önüne alınmalıdır.

- Bir konjonktür dalgası bir genişleme ve daralmadan meydana gelir. Konjonktür dalgasının uzunluğu (süresi) dip noktalar arası veya zirve noktalar arası baz alınarak ölçülür.
- Konjonktürel genişleme veya daralmalar ekonominin genelini kapsayan birçok sektörde ve değişkende eş zamanlı meydana gelir. Diğer bir deyişle, birçok makroekonomik değişken aynı dönemde daralıp genişleyerek hareket eder.
- Konjonktürel dalgalanmalar eşit zaman aralıklarında tekrar eden hareketler değildir.
- Konjonktürel dalgalanmaların ne kadar sürecekleri belli değildir. Bununla birlikte, ekonomik genişleme veya daralma süreci başladığında en az birkaç dönem devam eder. Tek dönemlik bir artış veya azalış konjonktür hareketi olarak tanımlanamaz.

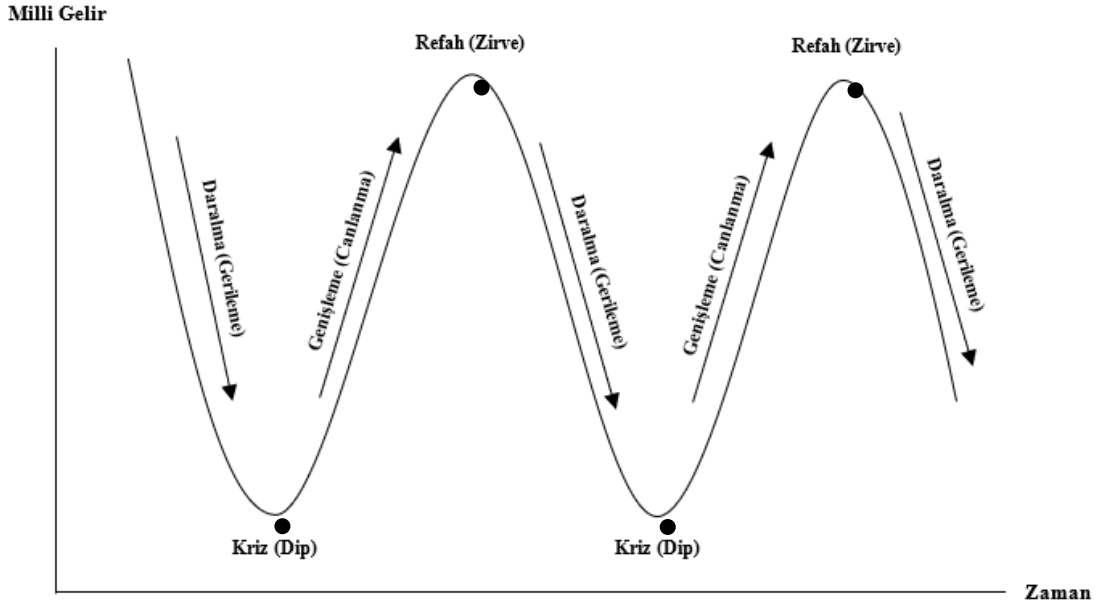
Özetle Geçmişten günümüze ekonomideki gelişmeler incelendiğinde; ekonomik faaliyetlerin istikrarlı bir şekilde seyretmediği, belirli zamanlarda olumlu veya olumsuz değişimler yaşandığı ve bu değişimlerin de periyodik olarak değil birbirini izleyen dalgalar halinde meydana geldiği gözlemlenebilir. Bu dalgalanmalar ekonomide konjonktürel dönemi ortaya çıkarmaktadır.

1.4. Konjonktür Döneminde Aşamalar

Konjonktürel dönem, ekonomik faaliyetlerin art arda takip eden en düşük iki noktası arasında oluşan fark şeklinde tanımlanabilir (Şen & Sağbaş, 2015, s.319).

Bir konjonktür dönemi genişleme (canlanma) devresi, refah devresi, daralma (gerileme) devresi ve kriz (buhran) aşamalarından oluşmaktadır. Dört evreye sahip olan konjonktür dönemi daralma sonucu kriz noktasına ulaşırken, canlanmadan sonra refaha seviyesine ulaşmaktadır.

Zirve ve dip konjonktür döneminin dönüm noktalarıdır ve ikinci bir zirve ve dip noktası oluşmadıkça kesinleşmez (Byrns & Stone, 1993, s.103).

Şekil 1: Konjonktür Dönemi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda verilen şekilde görüldüğü üzere ekonomik faaliyetlerin zirveye ulaştığı ve dip yaptığı iki dönem arasındaki hareketlilik konjonktür dönemlerini göstermektedir. Buna göre artış eğilimi gösteren ve genişleme olarak belirtilen kısım ekonomide canlanma dönemini ifade ederken azalma eğiliminde olan ve gerileme olarak gösterilen kısım ise ekonomide gerileme (durgunluk) dönemini gösterir. Bir ekonomi uzun vadede şiddetli bir şekilde daralma eğilimi gösterirse dip noktaya ulaşarak kriz (buhan) dönemini meydana getirir. Eğer bu durum tam tersi olup canlanma eğiliminde sürekli bir artış gösterirse de zirve noktasına gelerek refah dönemine ulaşılır.

1.4.1. Genişleme (Canlanma) Dönemi

Ekonominin dip noktasından refah noktasına doğru pozitif yönlü artış eğilimi gösterdiği aşamadır. Kriz döneminde devletin ekonomiye müdahalesiyle, ekonomi yavaş yavaş canlanmaya başlar. Bu aşamada durgunluk azalır ve üretim hacmi artmaya başlar. Bu durum işgücü ihtiyacını gerektirir ve bu sayede istihdam da artmaya başlar. İstihdamla birlikte alım gücünün artması, mal ve hizmete talebini artırır ve fiyatlar genel seviyesi yükselir. Bu dönemde kamu harcamalarının artması tüketim harcamalarını da artırır.

Üretim maliyetleri azalır. Ekonomide güven ortamı oluşur böylece girişimler ve yatırımlar artmaya başlar. Bununla beraber karlar da artar. Talep genişledikçe yatırım, milli gelir ve istihdamda artış devam eder ve ekonomi refah seviyesine doğru ilerlemeye başlar.

1.4.2. Refah Dönemi

Canlanma devresinden sonra ulaşılabilen zirve noktasıdır. Ekonominin tam istihdama yakın olduğu, üretim hacmi ve istihdam oranının artış gösterdiği devredir. Milli gelir ve istihdam düzeyinin artması, üretimin de maksimum düzeye ulaşmasına sebep olduğundan işgücü ihtiyacı da artar. Bu durum ücretlerin artmasına sebep olur. Üretimin artmasıyla piyasada bulunan mal ve hizmete olan talebi arttığından fiyatlar genel seviyesi yükselir, girişimci karları artar ve tüketim eğilimi lüks mallara yönelir. Mal ve hizmetlere gelen talebi karşılayabilmek için yeni yatırımlar gereklidir. Bu da kredi taleplerini arttırır. Bunlara bağlı olarak ham madde fiyatlarında da artış gözlenir. Özetle refah dönemi ekonominin tam istihdama yakın olduğu, yatırım ve tüketim oranlarının üreticilerin ve tüketicilerin refahını olumlu etkilediği dönemdir.

1.4.3. Daralma (Gerileme) Dönemi

Refah noktasından sonra görülen, dip noktaya ulaşana kadar negatif yönlü azalış eğilimi gösteren dönemdir. Bu dönemde ekonomide durgunluk meydana gelir. Üretim ve tüketimde azalma görülür. Buna bağlı olarak işsizlikte artış gözlemlenir. Ekonomide güven ortamı sarsılır yatırımlar ve fiyat artışları durur, krediler kesilir ve karlar azalır. Ekonomik büyüme oranları büyük ölçüde azalır.

1.4.4. Kriz Dönemi

Ekonominin uzun vadede daralma dönemi göstererek dip noktaya ulaşması kriz dönemini meydana getirir. Bir ekonomide kredi mekanizmasının bozulması yani vadesi geldiği halde ödemesi yapılamayan borçların ileriye yönelik ertelenmesi iflasları beraberinde getirerek krizi oluşturur (Gürdal vd., 2014, s.103). Bu aşamada üretim ve tüketimde azalma buna ek olarak işsizlik zirve noktaya ulaşır. Tüketicinin azalması ve üretimin yetersizliği nedeniyle ekonomide tam kapasite kullanım olmadığından üretim maliyetleri artar. Fiyatlar genel seviyesi düşer ve alım gücü azalır. Tüketici tasarrufa yönelir.

Üretimdeki azalma işçilere ödenen ücretlerin düşmesine de neden olur. Gelir düzeyindeki düşüşle birlikte kriz dönemi tam anlamıyla baş göstermiş olur. Kriz dönemlerinde devletin ekonomiye müdahalesi de artar. Devlet para ve maliye politikaları gibi çeşitli araçlarla ekonomiye müdahalede bulunur.

1.5. Konjunktür Dönemine İlişkin Yaklaşımlar

Modern teoriler; erken dönem teorilerle temeli oluşturulan konjunktür hareketlerini geniş bir bakış açısıyla inceleyen teorilerdir. Bu teoriler Keynesyenler ile başlayarak birçok iktisat okulu tarafından analiz edilmiştir (Özçelik & Babayiğit Sunay, 2018, s.855). Konjunktür hareketlerini ifade etmeye çalışan teoriler 1929 yılında tüm dünyada yaşanan büyük buhran ile ortaya çıkmışlardır (Yıldırım vd., 2019, s.360).

Günümüzde ise konjunktürel dalgalanmalar için en kapsamlı tanımlamalar Yeni Klasikler ve Yeni Keynesyenler tarafından yapılanlardır. Bu kısımda başlangıçta Klasik ekole değinilecek ve sonrasında modern konjunktür teorileri ele alınarak açıklanmaya çalışılacaktır.

1.5.1. Klasik Konjunktür Teorisi

Klasik iktisat anlayışının temel varsayımı piyasaların kendiliğinden düzenlenerek dengeye gelmesidir. Adam Smith bunu “görünmez el” kavramıyla açıklamaktadır. Esnek fiyatların ve ücretlerin yer aldığı ekonomide, görünmez el piyasayı sürekli tam istihdam düzeyinde tutmaktadır . Klasiklerin savunmasına göre, ekonomide meydana gelebilecek bir kriz piyasada kendiliğinden yok olabilmektedir. Devletin piyasaya yapacağı herhangi bir müdahalenin dengeden uzaklaşmaya sebep olduğunu savunmaktadırlar (Ergen, 2021, s.15).

Klasik iktisat düşüncesinde bütün piyasaların tam rekabet piyasası olduğu ve bütün fiyatların esnek olduğu varsayımı yer alır. Bu sebeple herhangi bir şokun konjunktür hareketine dönüşmesinin imkânsız olduğu varsayılır. Klasik iktisatta yayılma mekanizması eksiktir. Buradan hareketle Klasik iktisat anlayışında modern anlamda bir konjunktür teorisinin mevcut olmadığı söylenebilir (Yıldırım vd., 2019, s.361).

1.5.2. Keynesyen Konjonktür Teorisi

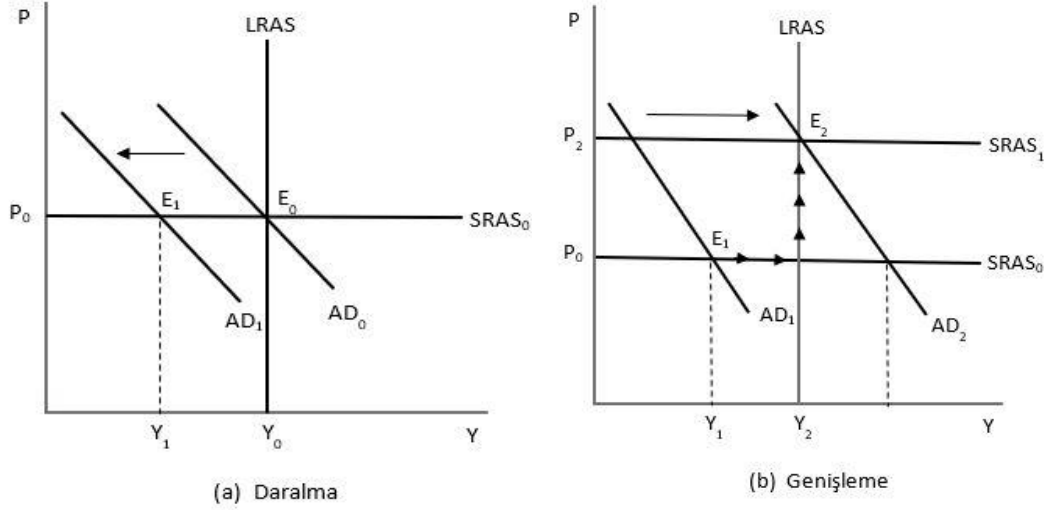
1929 Büyük Buhranın ardından, Keynes 1936'da yayınladığı “Genel Teori” adlı kitabında sermaye birikim sürecini hızlandıracak makro alt yapıyı geliştirmiştir. Ona göre piyasalar kendiliğinden dengeye gelebilecek işleyişe sahip değildirler ve serbest piyasa ekonomisi genelde istikrarsızlık oluşturma eğilimindedir. Piyasa ekonomisi istikrar gösterse bile bu geçici bir süreç içindir. Bu bakımdan devlet ekonomiye müdahale etmelidir (Aydın & Araman, 2018, s.54).

Klasiklerin aksine Keynes ekonomideki fiyat ve ücretlerin tam esnek olmadığını, ekonomideki şokların yayılarak bütün ekonomiyi etkileyen dalgalanmaları oluşturduğunu belirtmektedir (Yıldırım vd., 2019, s.362). Keynes, ekonomide meydana gelen hareketliliğin genel ekonomi dengesinde sapmalara ek olarak piyasa yetersizliğinden de kaynaklandığını ifade etmiştir (Mankiw, 2008, s.79).

Keynes, iktisadi konjonktürde oluşabilecek değişikliklerin temel nedeninin geleceğe dönük beklentiler olduğunu belirtmiş ve ileriye dönük meydana gelecek dalgalanmaların piyasaya bağlı olarak; iyimser veya kötümser beklentiler çerçevesinde şekilleneceğini ifade etmiştir. Buna göre eğer geleceğe dönük beklentiler iyimser beklentiler ise ekonomi genişleme evresine girerek refah safhasına doğru hareket edecektir. Ancak bu durumun aksine, eğer geleceğe dönük kötümser beklentiler hâkim ise ekonomi daralma safhasına girerek krize dönük bir yapı gösterecektir. Bu durumda Keynes ekonominin durgunluktan kurtarılması için genişletici para ve maliye politikalarının uygulanmasını ve piyasaya müdahalenin gerekli olduğunu savunmuştur (Özer & Taban, 2006, s.20-21). Özetle Keynes'in teorisinin temel dayanağı geleceğe yönelik olumlu veya olumsuz beklentilerin ekonomiyi etkileyen dalgalanmalar meydana getirmesidir.

Keynes bu dalgalanmayı açıklamak için iki faktörü ele almıştır. Bunlardan birincisi çarpan-hızlandırıcı mekanizması ikincisi ise toplam talepteki değişim karşısında toplam arzın durumudur. Çarpan- hızlandırıcı mekanizmasına göre yatırımlarda meydana gelen bir değişim harcamaları ve milli geliri de etkiler ve bu durum konjonktürel dalgalanmaya sebep olur. Yatırım harcamalarındaki artışlar çarpan vasıtası ile çıktıyı artırır, gelir düzeyindeki artışlar ise hızlandırıcı vasıtasıyla yatırım harcamalarını daha da artıracaktır. Daralma dönemlerinde ise yatırımlarda meydana gelen azalış çarpan vasıtasıyla çıktıyı azaltır ve azalmış olan çıktı hızlandırıcı vasıtasıyla yatırımları daha da düşürecekler (Yıldırım et al., 2019; 366). Toplam talepteki değişmeye karşı toplam arzın durumu ise

uzun dönemde ve kısa dönemde aşağıdaki şekilde gösterilmiştir (Yıldırım vd., 2019, s.363).

Şekil 2: Keynesyen Modelde Konjonktür

Kaynak: (K. Yıldırım vd., 2019). Makroekonomi s:363. Kaynaktan faydalanarak oluşturulmuştur.

Yukarıdaki şekilde birinci şekilde uzun dönem arz eğrisi (LRAS) dikey olarak, kısa dönem arz eğrisi (SRAS) ise yatay olarak gösterilmektedir. E0 başlangıçtaki denge noktasıdır. E0’da ekonomi tam istihdam düzeyindedir ve Y0 çıktı düzeyini göstermektedir. Birinci grafiğe baktığımızda geleceğe yönelik kötümser beklenti olduğunu varsayarsak toplam talepte bir düşüş meydana gelir ve toplam talep eğrisi A0 sola doğru kayarak A1 ‘e doğru geriler. Kısa dönem için nominal ücretler (P0) yapışkan varsayıldığından düşmez ve SRAS sabit kalır. Bu durumda toplam üretim azalırken, işsizlik artmaktadır. Ekonomi ise tam istihdam seviyesinin altında kalan E1 noktasına düşmektedir.

Keynesyen’e göre böyle bir talep yetersizliği durumunda durgunluk meydana gelir ve toplam talep artırılmalıdır. Bunun için ya vergilerin azaltılması veya kamu harcamalarının artırılması ya da her ikisinin beraber uygulandığı bir maliye politikası gerekli ve yeterlidir. Böylece talep yetersizliği ve dolayısıyla durgunluk (işsizlik) giderilmiş olacaktır (Gürdal vd., 2014, s.69).

İkinci grafiğe göre ise geleceğe yönelik beklentilerin iyimser olduğunu varsayarsak toplam talepte pozitif şok meydana geldiğinde toplam talep eğrisi A1’ den A2 noktasına

doğru sağa doğru kayar. Toplam üretim çarpan mekanizması etkisiyle artmaya başlar. Tam istihdam düzeyini aştığında ise emek talebi emek arzından yüksek olacağından nominal ücretler artar ve P0 düzeyinden P1 düzeyine yükselir. Bu artış ile kısa dönem arz eğrisi SRAS0'dan SRAS1' e kayar. Ekonomideki denge tam istihdam seviyesinin altındaki E1 noktasından E2 noktasına gelir.

Burada görüldüğü gibi toplam talep toplam arzı aşarsa enflasyon ortaya çıkması halinde, talebi kısımcı politikaların uygulanması gerekir. Bu çerçevede vergilerin artırılması ya da kamu harcamalarının kısılması veya her ikisini birlikte içeren bir maliye politikası takip edilebilir (Gürdal vd., 2014, s.70).

Özetle Keynes ekonomide bir istikrarsızlık oluştuğunda bu durumun maliye politikaları ile çözülebileceğini ifade etmiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde durgunluk (stagflasyon) ve enflasyonun birlikte görülmesi bu politikaların geçerliliğine ilişkin tartışmalara neden olmuştur.

Keynesyen iktisat 1970 ile 1980 yıllarında gelişmiş ülkelerde görülen ekonomik sorunları açıklayamamıştır. Nitekim Keynesyen görüş sahip olduğu üç temel özellik dolayısıyla Yeni Klasikler tarafında eleştirilmiştir. Bunlar (Savaş, 2007, s.35);

- Birincisi, Keynesyen Teori üretime değinmemiştir. Bu sebeple 1970'li yıllarda meydana gelen üretim krizine herhangi bir çözüm üretememiştir.
- Bu özelliklerden ikincisi, teoride sermaye birikimine değinilmemiştir. 1970'li yıllarda ABD ve İngiltere'de görülen stagflasyon krizinin, sermaye birikiminin hızlıca erimesinden kaynaklı olduğu ve uygulanan politikaların bu yüzden başarılı olamadığı düşünülmüştür. Keynes tasarruf ve yatırım eşitliğine dayanan Say Yasası'nı da reddetmiştir. O'na göre gelişmiş ülkelerde tasarruf yetersizliği ve bundan kaynaklı sermaye eksikliği olmamasına rağmen bu ülkeler uzun vadede aşırı tasarruf (over saving) durumuyla karşılaşabilmektedir.
- Üçüncü ve son özellik olarak ise, Keynes'in yanıldığı noktadır. Bu nokta, Keynes'in iktisatçıların objektif ve özgür olduklarını düşünmesidir.

1.5.3. Monetarist (Parasalıcı) Konjonktür Teorisi

Monetarist Teorinin öncülerinden olan Milton Friedman, ekonomide meydana gelen hareketliliklerin temel sebebinin para arzında gerçekleşen dalgalanmalar olduğunu ifade etmiştir. Ekonomide dengesizliğe neden olan sebepler arasında devletin para ve maliye

politikası araçları ile piyasaya çok fazla müdahale etmesi yer almaktadır (Fırat, 2012, s.409).

Monetarist yaklaşıma göre para politikası ekonomi üzerinde maliye politikasına göre daha etkilidir. Monetarist yaklaşım kurala göre politika uygulanmasını savunur. Buna göre politikada ekonominin büyüme oranı esas alınmakta ve para arzının ona göre artırılıp azaltılmasına karar verilir (Şen & Sağbaş, 2015, s.97). Friedman uzun dönem fiyat istikrarı sağlayabilme hedefinin para politikası ile gerçekleştirilmesi gerektiğini söyler (Friedman, 1982, s.100).

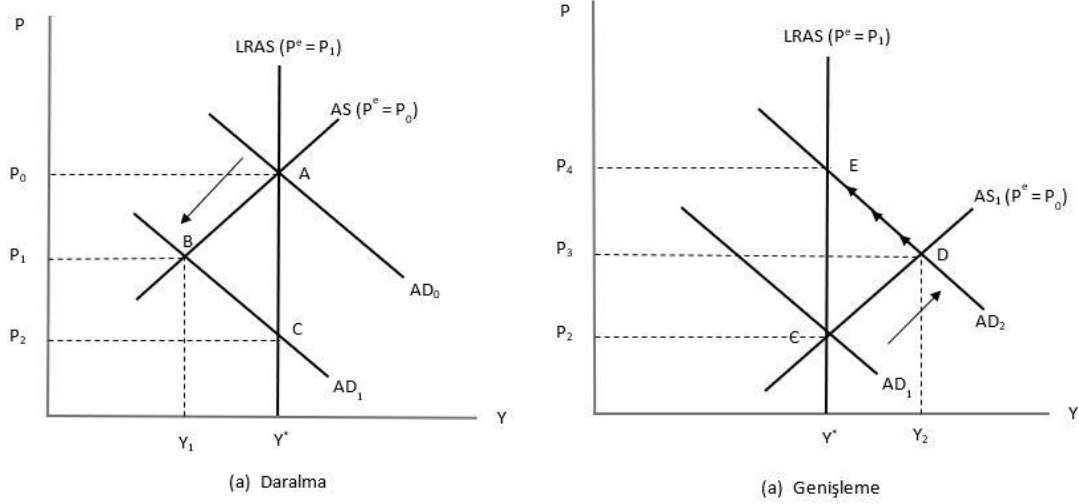
Monetarist yaklaşım üç temel olguyu benimsemektedir (Samuelson & Nordhaus, 1998, s.124):

1. Nominal GSMH'nin belirleyicisi para arzındaki büyümedir.
2. Fiyatlar ve ücretler görece esnektir.
3. Serbest piyasa ekonomisi istikrarlıdır.

Monetaristler para arzı-nominal gelir büyüme oranlarının birbiriyle ilişkili olduğunu söylerler. Konjonktür Teorisi'ne göre, para arzı büyüme oranı ve nominal gelir büyüme oranı arasında bir ilişki vardır. Merkez Bankası'nın uyguladığı para politikası parasal büyümenin kaynağını oluşturmaktadır. Keynesyen görüşte olduğu gibi parasal büyümede meydana gelen artış toplam talebi arttırıp ekonomide genişlemeye neden olmaktadır. Tam tersi durumda yani parasal büyüme oranında meydana gelen düşüş halinde resesyona meydana gelecektir (Parasız & Bildirici, 2006, s.145-146).

Monetarist konjonktüre teoride, yayılma mekanizmasının temelini beklenen fiyat düzeyleri ve gerçekleşen fiyat düzeyleri arasındaki fark oluşturmaktadır. Bunun sebebi uyumcu beklentilerdir. Uyumcu beklentilere göre ekonomik birimler gelecek tahminlerini oluştururken ellerinde mevcut olan bilgiyi kullanmayıp sadece geçmiş verileri kullanırlar. Bu yüzden ekonomide gelecek tahminleri gerçekleşenden daha fazla veya daha az olur ve ekonominin buna uyum göstermesi zaman alır(Yıldırım vd., 2019, s.369).

Aşağıdaki şekil Monetarist teoriye göre para arzında meydana gelen değişimlerin, ekonomik konjonktürde meydana getirdiği hareketliliği göstermektedir.

Şekil 3: Monetarist Modelde Konjunktur

Kaynak: (K. Yıldırım vd., 2019). Makroekonomi s:370. Kaynaktan faydalanarak oluşturulmuştur.

Monetarist konjunktur teorisinde daralma ve genişlemeler AS-AD (para arzı ve talebi) modeli ile açıklanmaktadır. Soldaki şekil parasal büyüme oranındaki bir düşüşün toplam talep ve toplam arz üzerindeki etkilerini göstermektedir. Başlangıçta ekonominin tam istihdam düzeyi olan A noktasında olduğunu varsayalım. Para arzındaki beklenmeyen bir azalış toplam talebi etkileyerek AD_0 ' dan AD_1 ' e kaydırır. Reel para stokunda meydana gelen azalma faizlerin artmasına sebep olarak yatırım talebini ve tüketimi azaltmıştır. Aynı zamanda yerli paranın değer kazanmasıyla ülkede üretilen mallar için dış talep azalmıştır. Yani toplam talepteki azalış iç ve dış talepteki azalıştan kaynaklanmıştır. Toplam talepteki bu azalış fiyatlar genel düzeyini düşürür (P_0 ' dan P_1 ' e), reel ücretler artma eğilimi gösterir ve toplam çıktı tam istihdam düzeyinin altına düşer (Y^* ' dan Y_1 ' e). Bunun sebebi işçilerin uyumcu beklentilere sahip olmalarıdır. İşçiler uyumcu beklentilere sahip olduğundan fiyatlarda meydana gelen düşüşü tahmin edemediklerinden emek arzlarında değişikliğe gitmezler. Ancak talepte meydana gelen düşüşü direkt gözlemleyen firmalar üretimi kısarak emek talebini azaltır. Emek piyasasında talebin azalması nominal ücretlerde düşüş meydana getirir. Artık ekonominin B noktasında tam istihdam seviyesinin altında olduğu görülmektedir ve işsizlik mevcuttur. Beklentilerini yavaş yavaş yeni duruma uyumlaştıran işçiler emek arzını artırır ve nominal ücretlerle beraber reel ücretler de düşer. Düşen reel ücretler nedeniyle firmalara daha fazla işçi istihdam ederken toplam çıktı artar. (Y_1 ' den Y^*) Uzun dönemde çıktı tekrar Y^* düzeyine

ulaşırken fiyatlar P2 düzeyine düşmüştür. Ekonomideki tam istihdam seviyesi artık C noktasıdır. Şekilde de görüldüğü üzere uzun dönemdeki tek etki fiyatlar üzerindedir ve ekonomik daralmaya neden olur (Yıldırım vd., 2019, s.370-372).

Tam tersi bir durumda sağdaki şekilde de görüldüğü üzere para arzında beklenmeyen bir artış ise toplam talep eğrisini AD1' den AD2' ye kaydırır. Fiyatlar artar ve firmalar emek taleplerini artırır. Nominal ücretlerin atması işçilerin emek arzını artırır. Üretim artarak ekonomi D noktasına ulaşır. İşçilerin fiyatların arttığını fark etmeleri ve beklentilerini uyumlaştırmaları ile yavaş yavaş emek arzında kısımlarla ekonomi yeniden tam istihdam seviyesindeki E noktasına döner. Görüldüğü gibi para arzının büyüme oranındaki bir artış kısa dönemde ekonomik genişlemeye neden olur. Monetaristlere göre ekonomideki genişleme ya da daralma yalnızca kısa dönemde geçerlidir. Uzun dönemde beklentiler uyum sağlayacağından ekonomi uzun dönemdeki dengesine geri döner (Yıldırım vd., 2019, s.22).

Özetle Monetarist sistemde; paranın büyüme oranındaki artışla, talep eğrisi sağa kayar. Bu kayma ise ekonomik konjunktürde canlanma ve refah safhalarını başlatır. Aksi durumda ise yani paranın büyüme oranında azalış meydana gelmesi durumunda da toplam talep eğrisi sola doğru kaymaktadır. Bu da duraklama ve kriz evrelerine neden olur (Karalı, 2012, s.22).

Buradan hareketle Monetarist konjunktür teorisine göre;

- Paranın büyüme oranındaki artış veya azalış nominal ücretleri etkilemektedir.
- Monetarist teorisinin temelini uyumcu beklentiler teorisi oluşturur.
- Ekonomideki konjunktürel hareketlilik kısa dönemde meydana gelir. Uzun dönemde uyumcu beklentiler teorisine göre ekonomi dengeye ulaşır.
- Para arzındaki değişim kısa dönemde çıktı düzeyi etkilemekteyken uzun dönemde fiyatlar etkilenmektedir.

Monetaristlere göre ekonomi istikrarlıdır ve aynı zamanda piyasalar rekabetçidir. Ekonomide oluşan sorunları düzeltebilmek için devlet küçültülmeli ve bu bağlamda özeleştirmeye ağırlık verilmeli, denk bütçe prensibine sadık kalınmalıdır (Şen & Sağbaş, 2015, s.98). Bu sebeple Monetarist görüşün savunucuları, “bırakınız yapsınlar (laissez-faire)” söylemiyle serbest piyasa ekonomisini savunmaktadırlar (Unay, 2001, s.200).

1.5.4. Yeni Klasik Konjonktür Teorisi

“Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı” diye de isimlendirilen Yeni Klasik yaklaşım monetarist yaklaşımın devamı niteliğinde bir yaklaşımdır. Monetarist yaklaşımın görüşlerini genel olarak benimser ancak beklentilere bakış konusu monetaristlerden farklıdır. Yeni klasik yaklaşım “insanların hata yapmayacağı” varsayımından hareket etmektedir ve rasyonel beklentileri ön plana çıkarır. Yeni Klasik yaklaşımçılara göre ekonomi sürekli tam istihdamdadır. Ekonominin tam istihdamdan uzaklaşmasının nedeni, insanların hatalarıdır. Ancak insanlar sürekli aynı hatayı yapmazlar. Fiyatlar ve ücretin esnek, ekonominin istikrarlı olduğu varsayımından hareketle devlet müdahalesine karşı çıkmaktadır (Şen & Sağbaş, 2015, s.111).

Yeni Klasik yaklaşımın temel ilkeleri şunlardır (Özer & Taban, 2006, s.45);

- Bireylerin reel ekonomik kararları (tüketim, tasarruf, yatırım) nominal ya da parasal etkenlerle değil reel etkenlerle belirlenir.
- Bireyler rasyonel bilgiye sahip olduklarından kararlarını buna göre alırlar ve bu sayede ekonomide sürekli denge vardır, oluşabilecek herhangi bir sorunda ise piyasa hızlıca kendini toparlar ve dengesine geri döner.
- Bireyler tam bilgiye ve rasyonel beklentilere sahip olduğundan sistematik hatalar yapmazlar.
- Sistemde tüm katılımcıların aynı bilgiye sahip olduğu simetrik bilgi ve eksik bilgi söz konusu iken katılımcıların bilgi dağılımının eşit olmadığı asimetrik bilgi söz konusu değildir.
- Sistemde açıklık olduğundan tüm katılımcılar mevcut bilgilere erişebilmekte ve bunları kullanabilmektedir. Ayrıca bireyler rasyonel beklentilere sahip olduğundan fiyatları gözlemleyebilir ve gelecekteki kararlarını buna göre şekillendirebilirler.
- Ekonomide dinamik denge mevcuttur.

Yeni Klasik Yaklaşımın denge teorisi çarpan mekanizması ve parasal değişkenlerin etkilerinin analiz edilmesinde para politikası araçlarının kullanımına dayalıdır. Lucas’ın geliştirdiği “eksik bilgi teorisi”, tam rekabet piyasasında yanlış algılamının konjonktürel hareketliliğe sebep olabileceğini belirtmektedir. Buna göre, konjonktürel dalgalanmalar, ekonomide beklenmeyen parasal müdahaleler sonucunda ortaya çıkar (Fırat, 2012, s.409). Bu varsayıma göre, toplam talepte beklenenden daha fazla artış meydana gelmesi

genişlemeye, toplam talepte beklenenden daha az artış meydana gelmesi resesyon (durgunluğa) sebep olacaktır (Parasız & Bildirici, 2006, s.147).

Yeni Klasik görüşün savunucuları, ekonomi politikalarını öngörülebilir ve öngörülemez olarak iki kısımda incelemişlerdir. Buna göre esas tehlike öngörülemez kısımdan kaynaklanmaktadır. Ekonomik olasılıklarda devlet, özel sektörün gösterdiği başarıyı gösteremez ve bu yüzden politika yapıcıların öngörülemez kısma müdahale etmemesi gerektiği savunulmuştur. Para otoriteleri, para dolaşım hızını doğru tahmin edemedikleri için uyguladıkları politikalarla enflasyona veya resesyona sebep olmaktadır (Toprak, 1997, s.131).

Yeni Klasik İktisatçılara göre; devletin üretim ve istihdamı arttırmak çeşitli politikalar uygulamasına gerek yoktur. Çünkü gereken, aktif politika uygulamaktansa politikalarda istikrarı sağlamaktır (Karalı, 2012, s.28). Onlara göre en iyi politika aslında “politikasızlık politikası” izlemek ve kısa dönem için politikalar uygulamak yerine uzun dönemde uygulanacak politikalara odaklanmaktır (Şen & Sağbaş, 2015, s.112).

1.5.5. Yeni Keynes Konjonktür Teorisi

Yeni Keynesyen yaklaşımın temel odak noktası makroekonomik sorunların mikroekonomik temelleri ve rasyonel beklentiler üzerindedir (Şen & Sağbaş, 2015, s.115). Başka bir ifadeyle Yeni Keynesyen iktisatçılar, Yeni klasik iktisatçıların mikro temeller olarak adlandırdıkları bireylerin tercihleri, piyasa yapıları ve üretim teknolojileri konusundaki zayıflıkları giderilmesi amacıyla makro ekonomik sorunların (fiyat ve ücret yapışkanlıkları gibi) mikroekonomik temellerini oluşturmaya çalışmışlardır (Yıldırım vd., 2019, s.386).

Yeni Keynesyenlere göre; kendi içinde çelişen kapitalizm ve serbest piyasa ekonomisi tıkanıklıklar sebebiyle istikrarsızlıktan rahatsızdır. Ekonomik sistemde makroekonomik dengeyi oluşturacak otomatik mekanizmalar olmadığından, devletin müdahalesinin zorunlu olduğu belirtilmektedir. Özellikle planlanan tasarruf miktarı ve planlanan yatırım miktarındaki uyumsuzluklar ekonomik konjonktürde dalgalanma, enflasyon ve işsizliği meydana getirmektedir. Ekonomide tam rekabet yoktur. Piyasalara tekeller hakimdir ve aksak rekabet mevcuttur. Fiyat ve ücretler esnek olmadığından toplam talepte dalgalanmaların oluşması, fiyatlar yerine istihdam seviyesini ve milli gelir seviyesini etkilemektedir. Bu sebeplerden ötürü, devlet ekonomik istikrarı sağlayabilmek için ilk

olarak para ve maliye politikalarını uygulamalıdır. Ekonomik konjonktür devletin uygulayacağı aktif politikalarla istikrara kavuşacaktır (Unay, 2001, s.205).

Yeni Keynesyenler konjonktürel dönemlerde para ve maliye politikalarının kullanılması gerektiğini savunmaktadırlar. Ancak para politikasından sağlanan fayda ve maliyetler tüm kesimlere yayılmadığından, bu politikaların büyüme üzerinde olumsuz etki oluşturmamasından ve para arzında meydana gelen değişmelerin gelirden daralma meydana getirmesinden dolayı önceliğin maliye politikalarına verilmesi gerektiğini söylerler. Maliye politikalarında başarının sağlanabilmesi için de ılımlı para politikasıyla birlikte yürütülmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Yeni Keynesyenlere göre etkin bir maliye politikası, enflasyonist dönemlerde bütçenin fazla vermesi, resesyon ve kriz dönemlerinde bütçenin açık vermesiyle gerçekleşir. Bütçenin sürekli olarak açık veya fazla vermesi istikrarsızlık olarak kabul edilmektedir. Yeni Keynesyenler bütçenin uzun vadede ılımlı para politikası ve bütçe dengesini sağlayacak maliye politikası uygulanması gerektiğini söylemektedirler (Şahin, 2010, s.578)

1.5.6. Politik Konjonktür Teorisi

Politik Konjonktür Teorisi, hükümetlerin siyasi amaçları için uyguladıkları politikalarla ekonomide dengesizlik oluşturması sonucu meydana gelen konjonktürel hareketliliği ifade eder.

Politik konjonktür hareketleri seçim dönemlerinde görülmektedir. Seçim dönemleri konjonktüre iki şekilde etki eder. Mevcut iktidarın oylarını artırmak ve yeniden seçilebilmek amacıyla iktidarın gücünü kullanarak uyguladığı politikalarla uzun dönemde toplum refahını bozacak etkilere sebep olması bu etkinin birincisidir. İkincisi ise iktidarın değişip değişmeyeceği konusunda oluşan siyasi belirsizlik ortamı bireylerin ekonomi beklentilerini etkilemesidir (Yıldırım vd., 2019, s.395).

1.5.7. Reel Konjonktür Teorisi

Reel Konjonktür Teorisi, Klasik ekolü takip eden teoridir. Reel Konjonktür Teorisi, Lucas'ın kurduğu rasyonel beklendişler okuluna dayanmaktadır. Ancak Prescott&Kyland, Long&Plosser tarafından ortaya konulan bu teori parasal faktörlerin etkisini kabul etmemektedir (Parasız & Bildirici, 2006, s.149).

Reel Konjonktür teoriye göre uzun dönemde geçerli olan varsayımlar kısa dönem de aynen geçerlidir. En önemlisi ise ekonomi, klasik iktisat yaklaşımına uymaktadır yani hasıla nominal değişkenlerden etkilenmemektedir. Reel konjonktür teorisi reel değişkenlerde meydana gelen dalgalanmaları maliye politikası ve üretim teknolojisinde oluşan değişimler gibi reel değişmeler bağlamaktadır (Yıldırım vd., 2019, 379).

Bu teoriye göre konjonktür dalgalanmalarına neden olan etkenin kaynağı toplam talep değildir. Reel konjonktür teorisyenlerine göre, enflasyonda meydana gelen değişim, teknolojide meydana gelen yenilikler gibi nedenlerden ötürü oluşan arz şokları ekonomik dalgalanmayı meydana getirmektedir (Temurlenk, 1998, s.55).

Reel konjonktür teorisinin temel varsayımları şöyledir (Ergen, 2021, s.40-43);

- Bu teoriye göre teknolojik yenilikler konjonktürel dalgalanmalara sebep olmaktadır.
- Hanehalkının üretime katılması zaman ve sermaye açısından önemlidir. Çünkü hanehalkının üretime katılması ve tüketim tercihi konjonktürü etkilemektedir.
- Genel dengede fiyatlar esnektir. Tüketicilerin tercihleri fiyatların oluşmasında etkili olurken üretim imkanları oluşabilecek şokları dengelemek için yeterli esnekliğe sahiptir.
- Teknolojik yenilikler sebebiyle yatırım ve istihdam kararları etkilenir. Bu da konjonktürel hareketliliğe sebep olmaktadır.

2. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE YAŞANAN KONJONKTÜREL DALGALANMALAR

Ekonomi dinamik bir yapıdır ve sürekli dalgalanmalar meydana gelmektedir. Ekonomik göstergeler olan büyüme oranları, faiz oranları, enflasyon oranı, ithalat-ihracat miktarları, vergi gelirleri gibi makroekonomik veriler sürekli değişkenlik gösterir ve durum konjonktürel dalgalanmalara sebep olur. Bunun sonucunda ekonomide istikrar bozulur ve enflasyon, deflasyon, stagflasyon dönemler meydana gelir. Böyle bir durumda ekonomide istikrarı sağlamak amacıyla çeşitli politikalar uygulanmaktadır.

Burada öncelikle çalışmaya ilişkin literatür taramasına yer verilecek olup daha sonra 1980 öncesi Türkiye ekonomisine genel hatlarıyla değinilecektir. Devamında ise 1980 yılından itibaren Türkiye’de yaşanan konjonktürel dalgalanmalar sonucu meydana gelen kriz dönemleri detaylı olarak incelenecektir.

2.1. 1980 Öncesinde Türkiye Ekonomisinde Genel Durum

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren birden fazla kriz yaşamıştır. 1929 yılında dünyayı etkileyen “Büyük Buhran” Türkiye ekonomisinin karşılaştığı ilk krizdir. ABD borsasında meydana gelen spekülasyon ile ortaya çıkan bu kriz “Kara Perşembe” olarak da bilinmektedir. New York borsasında yaşanan ani bir düşüş ve ekonomide durgunluk krizi meydana getirmiştir. Savaştan yeni çıkmış olması ve kuruluşunun ilk yılları sebebiyle zaten var olan ekonomik sorunlar üzerine gelen bu kriz Türkiye ekonomisinde de kendini göstermiştir. Bu dönemde ekonominin büyük bir kısmını tarım sektörü oluşturmaktadır. Krizle birlikte tarım ürünlerinin fiyatının düşmesiyle ihracat olumsuz etkilenmiş ve dış ticaret hacminde küçülme meydana gelmiştir. Bunlara ek olarak Türk lirası hızlıca değer kaybetmiştir.

1929 yılı öncesine kadar klasik görüşün desteklediği liberal ekonomi politikası uygulanmaktayken Büyük Buhran sonrasında tüm dünya Keynesyen görüşün desteklediği devletçi, korumacı politikalara yönelmiştir.

İkinci Dünya Savaşıyla birlikte ekonomik dengeler tekrar bozulmuştur. Türkiye savaşa katılmamıştır ancak seferberlik ilan edilmesi ve bütçenin önemli bir kısmının savunma giderlerine ayrılması sebebiyle ekonomide dengesizlikler meydana gelmiştir. Ülke ekonomisi bu dönemde ilk defa devalüasyon yaşamıştır. Ekonomide devletçi politika uygulanmaktayken 1950 yılı itibarıyla hükümet harcamalarının artması sebebiyle liberal

ekonomi politikasına geçiş yapılmıştır ve büyüme odaklı ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmıştır.

Ancak ilerleyen dönemlerde ekonomi politikasındaki değişikliğin de etkisiyle kamu harcamalarındaki olağanüstü artışlar, Kamu İktisadi Teşebbüslerin zarar etmesi, enflasyonun kontrol edilememesi, dış pazara yönelme sebebiyle ithalattaki artışların dış ticaret açığını artırmaması ve borçların ödenememesi sonucunda moratoryum ilan edilmesiyle ekonomi tekrar bir krize sürüklenmiştir. Böylece 1958 krizi ve beraberinde durgunluk meydana gelmiştir. Bunun sonucunda istikrar tedbirleri alınmış ve ekonomi nispeten iyileşme yoluna girmiştir. 1970’li yıllara kadar istikrar tedbirleriyle kalkınma yolunda ilerleyen Türkiye ekonomisi petrol krizleriyle bir kez daha darbe almıştır.

2.2. 1980 Krizi

Dünya üzerinde 1973 yılında OAPEC lkelerinin petrol ambargosu ilan etmesi ve akabinde OPEC lkelerinin petrol fiyatlarını 4 katına çıkarmasıyla borsa kmş ve küresel ölçekte ekonomik kriz meydana gelmiştir. 1973 Petrol krizi olarak adlandırılan bu küresel kriz Türkiye ekonomisinde de kendini göstermiştir.

1963-1970 dönemi Türkiye ekonomisinin istikrarlı büyüme gösterdiği dönemdir. Bu yıllar arasında ortalama %6.5 oranında büyüme hızı gerçekleşirken enflasyon %5.5 seviyelerinde seyretmiştir. Refah seviyesinde ise ortalama %3,8’lik iyileşme gerçekleşmiştir (şahin, 2007, s.182). Türkiye ekonomisi 1970 yılında ‘‘Finansman Kanunu’’ çıkarılmasıyla döneme vergi reformu ile başlangıç yapmıştır. Finansman Kanunu ile kamu kesimi gelirleri artış göstermiş ve kamu maliyesine olumlu etki etmiştir (şahin, 2011, s.169). 1970 yılı başlarında dünya konjonktr olumlu seyretmiş ve 1970 yılında uygulanan istikrar önlemlerinin avantajlarından yararlanılarak kalkınma çabaları srmştir. Fakat ülkede 1970 yılının ikinci yarısında gelişen siyasi ve ekonomik istikrarsızlık gittikçe ağırlaşmıştır (Ulusoy, 2011, s.340). 1973 Petrol Krizinin meydana gelmesi, Kıbrıs Barış Harektının yaşanması, petrol fiyatlarının artmasıyla birlikte kamu harcamaları ve enflasyonda meydana gelen artışla beraber ekonomide istikrarsızlık meydana gelmiştir.

1970 ile 1976 arasındaki dönemde yıllık enflasyon oranı %10 - %30 arasında değişiklik göstermiştir. Bu dönemde ortalama enflasyon oranı ise %18’ i aşmıştır (Karakaya, 2006, s.75).

1974'te OPEC ham petrolün fiyatını 2.5 dolar iken 11.6 dolara yükseltmiş ve dünya ekonomisinde dengeleri bozmuştur. Bu durum petrol ihracatçısı Türkiye'nin dış ticaret açığında 3 kat artış meydana getirmiştir. Dünyada petrol kullanımında tasarrufa gidilmiş ancak Türkiye petrolü sübvans ederek petrol tüketimini arttırmıştır. Bu durum dış ticaret açığının daha da artmasına sebep olmuştur. Dış ticaret açığı 2.3 milyar \$'a yükselirken bütçede 303 milyon \$ açık verilmiştir. Girilen bu döviz dar boğazını aşmak için Hükümet dışarıdan borç almıştır (Öztürk & Saygın, 2017, s.6).

İç ve dış dengesizliklerin zirveye ulaştığı 1977 yılı itibariyle Hükümet istikrar paketleri gündeme getirmeye başladı. 1978 yılında IMF istikrar paketi teklifi sunmuş ancak hükümet kendi istediklerini kabul ettirmek için uğraşmıştır. IMF bunu reddetmiş ve kendi programında ısrarcı olmuştur bu nedenle 1979 Mart ayında yapılacak olan anlaşmaya kadar Türkiye ekonomisi taze dış kaynaktan yoksun kalmıştır (Kazgan, 2012, s. 218).

Bu süre zarfında ekonomide dengeler daha çok bozulmuştur. Sonuçta 1 Mart 1978 tarihinde Türk lirası dolar karşısında % 29 devalüe edilmiş ve 1\$=25.25 TL'ye yükseltilmiştir. Akabinde 1979 yılı Mart ve Haziran aylarında Türk lirası iki defa daha devalüe edilmiştir ve 1\$=47 TL olmuştur (Parasız, 2002, s.330).

Enflasyondaki giderek hızlanmaya karşı büyüme hızı yavaşlamış, 1978 yılında yapılan devalüasyon sonucunda tarımsal ürün ihracatında meydana gelen artışa bağlı olarak ihracat artış göstermiştir. Sanayi ihracatında reel anlamda herhangi bir artış olmamıştır. Tarım ürünleri ihracatındaki artış ise cari işlemler açığını dengeleyebilecek durumda değildi. Bunlara ek olarak 1979 sonunda ikinci petrol krizinin meydana gelmesiyle birlikte petrol fiyatları önce % 40 sonrasında %70 olmak üzere toplamda %110 oranında (12 dolardan 30 dolara) artmıştır (Parasız, 2003, s.280). Bu sorunlara ek olarak 1979 yılında %14 oranındaki işsizlik 1981 yılına gelindiğinde %16.9 seviyelerine ulaşmıştır (Karakaya, 2006, s.76). Sonuç itibariyle ekonomide meydana gelen tüm bu olumsuzluklar bir istikrar programı oluşturulmasını zorunlu hale getirmiş ve 24 Ocak 1980 yılında "Serbestleşme içinde istikrar sağlama" programı hazırlandı.

24 Ocak istikrar programı uygulanana kadar meydana gelen sorunlar ve temel sebepleri özetlenecek olursa tablo şu şekildedir (Parasız, 2002, s.333);

Gecikme sorunu: Ekonomik bazlı politik karar almada ve uygulamada var olan sorunların aşılması gerekmektedir.

Enflasyon sorunu: Artış eğiliminde olan enflasyon oranının düşürülmesi gerekmektedir.

Kapasite kullanım oranının düşüklüğü: Eksik kapasite kullanımına sebep olan petrol ve enerji eksikliği, ithal girdi yetersizliği, ulaşım darboğazı ve finansman sıkıntısı sorunlarının gerekmektedir.

İhracat durgunlaşması: İhracat yetersizliği sebebiyle gerekli ithalatın yapılamaması sorununu aşılması gerekmektedir.

Yurt İçi Tasarrufların Azalması: Azalan yurt içi tasarrufları, yatırım yapılmasına engel olduğundan bu soruna çözüm bulunması gerekmektedir.

Kısa vadeli Dış Borç Yükünün Ağırlaşması Sorunu: Artan dış borçlar sorunu ve kısa vadeli borç yükü artarak ekonomide ağır bir sorun haline gelmiştir. Bunun için çözümler üretilmesi gerekmektedir.

İçe Dönük İthal İkameci Politikanın Döviz Darboğazın Sebep Olması

Vergi Yükünde ve Gelir Dağılımında Adaletsizliğin Artması: Enflasyonun artmasıyla gelir dağılımı ve vergi yükünde adaletsizlik meydana gelmiştir. Bu sorunların aşılması gerekmektedir.

24 Ocak 1980 Kararları

24 Ocak kararlarının başlıca unsurlarını şöyle açıklayabiliriz (Parasız, 2003, s.348);

- Ekonomiyi yönetmede karar birliği ve uyum sağlanabilmesi için küçük ölçekli müdahaleler yerine, büyük ölçekli, tutarlı kararlar alınmalıdır.
- İhracatta ve imalatta özel sektörün mevcut potansiyel ve dinamizminden optimum düzeyde yararlanılmalıdır.
- Ekonominin canlanması ve yeniden sağlıklı olarak büyüebilmesi için öncelikle enflasyon kontrol altına alınmalıdır.
- Enflasyonu kontrol altına alabilmek için kredi ve para politikaları dikkatle uygulanmalı, kamu sektöründe var olan finansman açığı bu süreçte ortadan kaldırılıp Merkez Bankasından borçlanan Hazine takip edilmelidir.
- Mevcut âtıl kapasitenin tam kapasite kullanımı sağlandıktan sonra yeni yatırımlar değerlendirilmelidir.
- Gerçekçi ve esnek döviz kuru politikasıyla ihracatın hızlı bir şekilde artırılması sağlanmalıdır.
- Tasarrufları arttırmak ve bunların mali kuruluşlarca yönlendirilmesini sağlamada reel faiz politikası izlenmelidir.

- Finansman açığını kapatmak ve istihdamı arttıracak şekilde yatırımları hızlandırmak için özel yabancı sermayeye özendirilmelidir.

Ekonomik darboğazı aşılmaya yönelik olarak alınan 24 Ocak 1980 kararları istikrar programı gibi görünse de aslında ekonominin yönünü ve politika anlayışını değiştirecek uygulamaları içeren bir düzenlemedir. Uygulamaya konulan bu tedbirler yalnızca ekonomideki istikrarsızlıklarla mücadeleyi değil, yeni bir ekonomik anlayışı da beraberinde getirmiş, ekonomide yapısal anlamda bir dönüşüm meydana getirmiştir. Ekonomide benimsenen ithal ikameci politika bırakılıp yerine dışa açık ekonomi politikası benimsenmiş, ihracata özendirilecek politikalar uygulanmaya başlamıştır. Buna ek olarak 1980 sonrasında uygulanan ekonomi politikaları, devletin ekonomik alanda rolünü azaltıp, piyasa ekonomisine ağırlık veren liberal politikalara yönelim olmuştur (Ulusoy, 2011, s.291).

2.3. Nisan 1994 Krizi

24 Ocak 1980 Kararlarıyla Türkiye ekonomisi serbest piyasa ekonomisine geçilmiştir. Buna yönelik olarak devletin piyasaya müdahalesini azaltmak, ekonomiye müdahaleyi azaltmak, piyasayı serbestleştirmek, ekonomiyi dış rekabete açmak gibi amaçlar belirlenmiştir. Programın kısa vadeli hedefleri 1983'e kadar kısmen gerçekleştirilmiştir. Ancak ekonomide istikrarsızlığa sebep olan yapısal nedenler ortadan kaldırılamamıştır (Şahin, 2009, s.231-214). Eğer ki programın uzun vadeli hedefleri de gerçekleştirilebilseydi 1994 kriz oluşumunun önüne geçilebilirdi.

1994 krizinin başlıca sebepleri arasında kamu finansman açıkları ve bunları finanse etmeye yönelik uygulanan politikalar olarak gösterilebilir. Buna bağlı olarak gelişen makroekonomik dengelerdeki bozulmalar da krizin oluşumunda etkin rol oynamıştır.

1980 döneminde giderek artan kamu kesimi açıklarının basit parasal tedbirlerle giderilebileceği düşüncesi, enflasyonla mücadelede uygulanan yanlış döviz kuru politikası, hatalı borçlanma politikası ve rekor düzeylere ulaşan faizler ekonomik dengenin bozulmasına neden olan başlıca unsurlardır (Ulusoy, 2011, s.347).

Genel anlamda bakılacak olursa Türkiye ekonomisi 1980'lerin sonlarında ekonomik anlamda olumlu konjoktüre sahip değildir. 1980 sonrasında meydana gelen sorunlar 1994 krizine zemin hazırlamıştır. Kriz öncesinde 1988 yılında ekonomi döviz darboğazıyla karşılaşmıştır.

Türkiye 1980’li yıllarda sanayileşme ve büyüme politikası benimsemiş ve bunu desteklemek için de ithalata dayalı ekonomik model izlemiştir. İthalat talebi hızla artarken dış ticaret açığı ve döviz ihtiyacı artmıştır. Buna ek olarak ihracatın ithalattan az olması ve ihracat gelirlerinin yetersiz olması nedeniyle döviz arzı daralmaya başlamıştır. Ayrıca 1980’li yılların başında dış borca başvurulması ile dış borç stokunda önemli oranda artışlar meydana gelmiştir. Dış borcun geri ödenmesi ve faiz ödemeleri için de dövize ihtiyaç duyulmuştur.

Bunlara ek olarak 1980’li yılların sonuna doğru yüksek enflasyon sorunu meydana gelmiştir. Bu durum döviz talebini artırmıştır. 1990 yılında Körfez Savaşının da patlak vermesiyle dış finansman sorunları daha da artmış, TL değer kaybı yaşamıştır.

Özetle yaşanan tüm bu olumsuzluklar 1988 döviz darboğazını tetiklemiştir. Döviz kıtlığı, döviz rezervlerini azaltmış, döviz talebinin karşılanamamasına ve Türk lirasının değer kaybına yol açmıştır.

Türkiye ekonomisi 1990’lar itibariyle serbest açık bir ekonomiye geçişle birlikte büyümeyi hedefleyen bir politika yürütmüştür. Ancak büyümenin dış kaynak girişine bağlı olması nedeniyle büyümede istikrar sağlanamamış, ekonomideki mevcut istikrarsızlık giderek artmıştır. Döviz darboğazı, 1988-1989 stagflasyon oluşumuna ve istikrarsızlık sürecine katkıda bulunmuştur. Bunu aşmak için de daha fazla serbestleşmeye gidilmiştir. Bu bağlamda 1989 yılında çıkarılan “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun” sonrasında ekonomi tam olarak serbestleşmiştir. Bu gelişme Türkiye’yi 1994 krizine götüren sürecin başlangıcı olmuştur.

Türkiye ekonomisinde 1989’dan itibaren kamu kesimi gelir gider dengesinde ciddi oranda bozulmalar meydana gelmiştir ve kamu kesimi açıkları oluşmuştur. Bu açıkların meydana gelmesindeki sebep konjonktürel nedenlerden değil yapısal nedenlerden kaynaklanmaktadır. Devlet, gelirlerini arttırmak için sağlam kaynaklara yönelmemiştir. Ekonomide etkin bir vergi sistemi uygulanamamış olup ve vergilendirilemeyen alanları doğru bir biçimde vergilendirmek için yeni vergi yasaları çıkarılamamıştır. Mevcut olan vergilerin tahsilatı da etkin biçimde yapılmamıştır (Şahin, 2009, s.219).

Kayıt dışı ekonomiyi kayıt içine alacak herhangi bir çaba da söz konusu olmamıştır. Sonuçta vergi gelirlerinin GSMH’ye oranı azalmış, yatırım seviyesi düşmüştür. Kamu finansmanı için sürekli borçlanılmıştır. Bir anlamda kamu açıklarının finansmanında vergilerin yerini borçlanma almıştır (Ulusoy, 2011, s. 254)

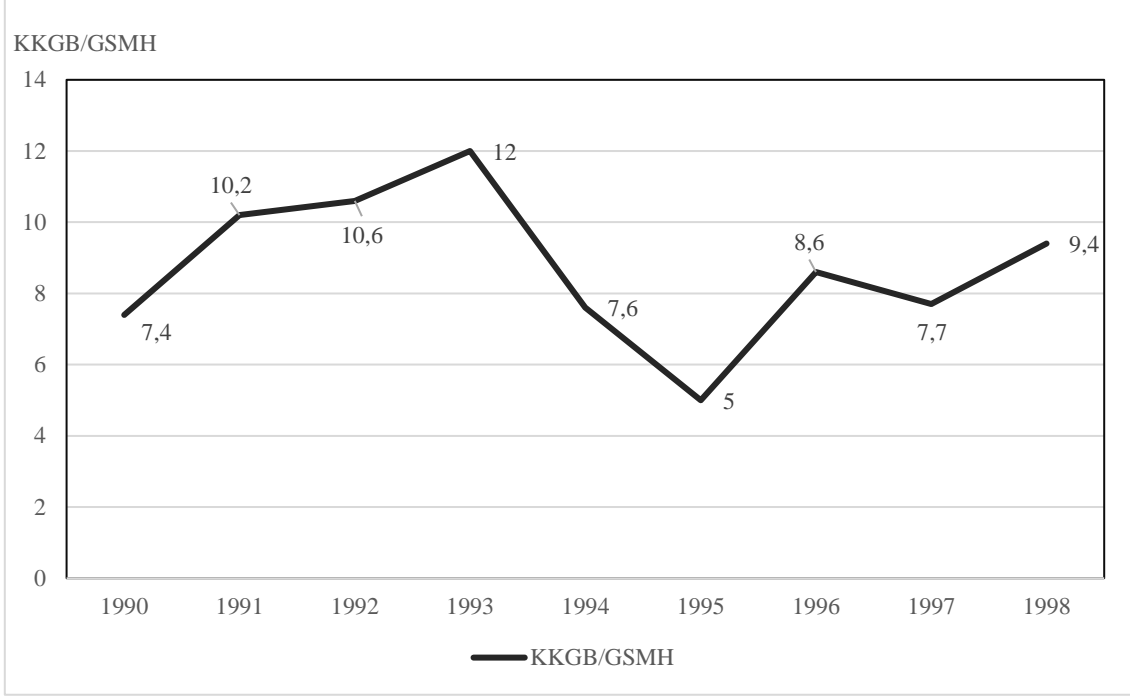
1990 yılı itibariyle kamu kesimi açıkları hızlıca artış göstermiş, vergi gelirleri iç borçları bile karşılamaya yetmez hale gelmiştir. Kamu kesiminin nakit ihtiyacı finansmanı olarak iç borçlanmanın kullanılması ve oluşan açığı kapatmada dış borçlar ve Merkez Bankasına başvurmasıyla birlikte döviz rezervleri hızlıca erimiş ve ekonomi mali anlamda çökmüştür (Susam vd., 2020, s.152). Açıkların Merkez Bankası kaynaklarından finanse edilmesi ise büyük bir enflasyon baskısını ortaya çıkarmıştır (Ulusoy, 2011, s.254).

Tablo 1: 1990-1998 Yılları Arası Bazı Makroekonomik Değişkenlerin Verileri (1987 Faktör Fiyatları ile)

	KKBG/GSMH (%)	GSMH (Milyon TL)	GSMH Büyüme Oranı (%)	Enflasyon (%)
1990	7,4	84,591	9,4	60,3
1991	10,2	84,887	0,3	65,9
1992	10,6	90,322	6,4	70,1
1993	12	97,676	8,1	66,1
1994	7,6	91,733	-6,1	106,3
1995	5	99,028	8,0	93,6
1996	8,6	106,079	7,1	79,4
1997	7,7	114,874	8,3	85,0
1998	9,4	119,303	3,9	83,6

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı resmi sayfasından alınan bilgiler ile oluşturulmuştur. <https://www.sbb.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 11.04.2023

Tabloda da görüldüğü üzere 1990-1998 dönemi arasında GSMH 1994 yılına kadar artış göstermiştir. 1993 yılında 97 milyon TL'ye düşmüştür. Büyüme oranlarına bakıldığında 1992-1993 yıllarında kontrolsüz büyüme gerçekleştiği görülmektedir. Akabinde 1994 krizin meydana gelmesiyle büyüme oranının negatif düzeye düştüğü ve ekonomide %6,1'lik küçülme meydana geldiği görülmektedir. Dönemin bütününe baktığımızda yıllık ortalama büyüme %3 dolaylarındadır. Enflasyon oranı ise 1994 yılına kadar %60 dolaylarında seyrederken 1994 yılında krizin patlak vermesiyle %106 seviyelerine ulaştığı görülmektedir.

Grafik 1: 1990-1998 Dönemi KKGB/GSMH Oranı

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı resmi sayfasından alınan bilgiler ile oluşturulmuştur. <https://www.sbb.gov.tr/>Erişim Tarihi: 11.04.2023

Grafik 1'e bakıldığında 1990-1998 yılları arasında gerçekleşen KKGB/GSMH oranı gösterilmektedir. Kamu kesimi borçlarının artması ve bunun yanlış finanse edilmesi 1994 krizinin başlıca sebeplerinden biridir. Kamu kesimi açıklarının artmasıyla kamu kesimi borçlanma gereği de artmıştır. Grafiğe bakıldığında 1990 yılından itibaren KKGB/GSMH oranının hızla arttığı ve 1993 yılında %12 oranıyla zirve yaptığı görülmektedir. 1994 yılında krizin patlak vermesiyle uygulanan istikrar programı etkisiyle bu oran %7,6'ya gerilemiş ancak alınan önlemlerin etkisi kısa sürmüş ve 1996 itibarıyla tekrar yükselişe geçmiştir.

Bunlara ek olarak artan kamu kesimi açıklarının borçlanma ile finanse edilmesi iç borçlanma faizlerini artırmış ve borç vade yapısının kısılmasına sebep olmuştur. İç borçların ve bunların faizlerinin artması dışarıdan ülke içine kısa vadeli spekülasyon sermaye girişinin hızlanmasına sebep olmuştur. Bu durum Türk lirasının yabancı paralar karşısında değerlenmesini sağlarken, dış borçlanmanın kısa vadeli olarak ve yüksek faiz oranlarında yapılmasını beraberinde getirmiştir (Şahin, 2002, s.220). Bu durum sonucunda döviz piyasalarında ve ödemeler dengesinde sorunlar meydana getirmiştir.

Tablo 2: 1990-1994 Yılları Arası Temel Makroekonomik Göstergelerin Değişimi (%)

	1990	1991	1992	1993	1994
İç Borç Stoku/GSMH (%)	14,40	15,39	17,60	17,89	20,56
Dış Borç Stoku/GSMH (%)	32,59	33,61	35,05	37,45	48,29
MB Döviz Rezervi (Milyon\$)	5.758,50	4.812,90	6.106,60	6.277,20	6.905,90
Sermaye Hareketleri/GSMH (%)	2,65	-1,58	2,27	4,95	-3,21
Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri/GSMH (%)	1,97	-1,99	0,87	1,69	-3,93
Reel Faiz Oranı (%)	-4,60	8,10	9,60	13,00	28,20
İç Borç Faiz Ödemeleri/GSMH (%)	2,42	2,67	2,77	4,63	6,00
Dış Borç Faiz Ödemeleri/GSMH (%)	1,10	1,12	0,88	1,20	1,67

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı resmi sayfasından alınan veriler ile oluşturulmuştur. <https://www.hmb.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 11.04.2023

Tablo 3: 1990-1998 Yılları Arası Bazı Kamu Kesimi Dengesi Verileri ve Kur Değişimleri

	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)	Döviz Kuru (ABD Doları Satış Kuru)	Dolar Kurunda yıllık değişme (%)
1990	-9342	-2625	2933	27.0
1991	-7453	250	5085	73.4
1992	-8156	-974	8573	68.6
1993	-14.083	-6433	14.487	69.0
1994	-5164	2631	38.495	16.7
1995	-14.072	-2339	61.361	59.4
1996	-20.402	-2437	108.045	76.1
1997	22.297	-2638	205.749	90.3
1998	-18.947	1984	314.230	52.7

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı resmi sayfasından alınan bilgiler ile oluşturulmuştur. <https://www.sbb.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 11.04.2023

Tabloda 1990-1998 yılları arasında ekonomide dış ticaret, cari işlemler açığı ve döviz kurunda meydana gelen değişimler yer almaktadır. İthalat-ihracat dengesinin bozulması ve faiz oranlarına müdahale ile döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalarında etkisiyle cari işlemler dengesi ve dış ticaret açığında meydana gelen değişimler tabloda

görülmektedir. 1993 yılına kadar dış ticaret açığında az da olsa düşüş eğilimi gözlemlenmektedir. Ancak 1993 yılında likidite fazlasını eritmek için devalüasyon beklentisiyle yatırımcıların dövizde yönlendirilmesi kurlarda hareketliliğe sebep olmuş ve dış ticaret dengesinde 14.083 milyon dolar, cari işlemler dengesinde ise 6433 milyon dolar açık verilmiştir. Döviz kuru 1992 yılında 8573'ten işlem görmekteyken 1993 yılında 14.487 TL'den işlem görmüştür. 1993 yılında döviz kurunda yıllık %69 oranında bir değişim meydana gelmiştir. 1994 yılında istikrar programının uygulanması ile dış ticaret açığında azalma meydana gelmiş ve cari işlemler dengesi fazla vermiş olsa da istikrar sağlanamamıştır. Döviz kurundaki sürekli artış eğilimi ise devam etmiştir.

Özetlenecek olursa Türkiye ekonomisini 1994 krizine götüren süreç şöyledir;

- Türkiye ekonomisi kamu kesimi dengesinde özellikle 1989 sonrasında büyük ölçüde bozulmalar meydana gelmiştir. Kamu kesimi açıklarındaki genişlemenin nedeni konjonktürel değil, kurumsal ve yapısal sorunlar olmuştur. Devlet gelirlerini arttırmak için sağlam kaynaklara yönelmemiştir. Vergilendirilmeyen alanları doğru ve etkin olarak vergilendirmeye yönelik yeni yasalar uygulamaya konamamıştır. Mevcut vergilerin tahsili etkin olarak yapılamamaktadır. Kamu kesiminin gelirleri artmaktayken kamu harcamaları ve giderlerini karşılamaya yetmemektedir (Şahin, 2007, s.219).
- Kamu kesimi gelirleri, giderleri karşılayamadığı için borçlanma amacıyla Merkez Bankası kaynaklarına, iç borçlara ve dış borçlara yönelinmiştir. Devlet borçlanabilmek için faizleri yükseltmiştir. Böylece yurt dışı faiz oranlarından yüksek olan yurt içi faiz oranları ile yabancı ülkeye yabancı sermaye girişi sağlamaya çalışılmıştır.. Devlet iç borçlanma senetleri ve tahvilin getirisi yükselmiş buna ek olarak bu kaynaklar vergiden muaf tutulmuştur. Tüm bunlar devleti borçlanma döngüsüne sokmuştur. Kısa vadeli borçların karşılanabilmesi için tekrar tekrar çok daha zor koşullarda borçlanmak zorunda kalınmıştır (Şahin, 2007, s. 220).
- 5 Nisan öncesi sürçte ödemeler dengesi de yüksek düzeyde açık vermiştir. Bu süreçte kısa vadeli sermaye hareketlerine bakıldığında döviz rezervlerinde bir sorun olmadığı gözlemlenmektedir. Ancak ödemeler dengesi açıklarının giderek artması ve kredi derecelendirme kuruluşlarının kredi notu ülkede spekülasyon hareketleri meydana getirmiştir (Turan, 2011, s.62). Özellikle 1993 Aralık ayından itibaren döviz kurları ve döviz talebi hızlıca yükselmiştir. Gerçekte döviz kurları 1989-1992 arasında

enflasyon oranının altında seyretmiş, bu yüzden Türk lirası tekrardan reel olarak değerlendirilmiştir. 1993 yılından itibaren döviz piyasasında meydana gelen gelişmeler kuru daha da arttırmıştır (Şahin, 2007, s.220).

- Türkiye’de ekonomik dengeleri bozan bir diğer gelişme de stagflasyon krizi etkisiyle 32 sayılı KHK çıkarılmasıdır. Bununla birlikte Türkiye ülke içinde döviz ve mali piyasayı, uluslararası sermaye hareketlerini ileri derecede serbestleştirmiştir. Yabancı para birimleri karşısında TL konvertibl hale getirilmiştir. Sonuç olarak yükselen faizlerin cezbetmesiyle ülke içine giren sıcak para, sermaye ve para piyasaları ile döviz piyasası arasında gidip gelmiştir. Serbest fonların yöneldiği piyasalar altüst olmuştur. Faiz haddi, borsa endeksi ve döviz kuru bu fonların piyasada dolaşmasıyla hareketlenmiş ve iniş çıkışlar yaşanmıştır. Böyle bir ortamda art arda döviz büfeleri açılır hale gelmiştir (Şahin, 2007, s.220).
- 1993 yılında çıkarılan kararname ile yabancı paralar karşısında TL’nin aşırı değerlendirilmesi sonucu, ihracat karlılığı düşmüş ve ithalat görece ucuzlamıştır (Kocadağ, 2010, s.88). Bu durumun sebebi 1989’da Türk Lirasının konvertibilitesiyle Türkiye kısa vadeli yabancı sermayenin hedefi olmuştur. Aynı anda banka ve şirketlerin Türkiye’de yabancı para cinsinden borçlanmaları cazip hale gelmiş ve kısa vadeli borçlar gittikçe artmıştır. Sıcak para akışı sürdükçe kurların kendiliğinden dengeye gelememesine sebep olmaktadır (Cura, 1998; 134). Dövizin ucuzlaması ve TL’nin pahalılaşması sebebiyle ihracat azalmış, dış ticaret açıkları ve ithalatta artış meydana gelmiştir. Kısa bir süre içinde, Türkiye borçlanarak yaptığı ithalatı kazandığında daha fazla tüketir olan ülke haline gelmiştir (Ertuna, 2001, s.495).
- 1990’daki Körfez Savaşı da bu süreçte önemli bir etki oluşturmuştur. Savaşın etkisiyle bölgeyle olan ekonomik ilişkiler zarar görmüştür. Savaş sonrasında Kuzey Iraktaki otorite eksikliği ülkenin Güneydoğusunda terör olaylarını artırmış ve ülke siyasal ve sosyal yönden ciddi oranda olumsuz etki almıştır. Devletin harcamaları savunma, güvenlik alanına yönlendirmesiyle bütçede dengeler bozulmuştur (Coşkun, 2004, s.57).

5 Nisan kararları alınmadan ülkede kamu kesimi açıklarındaki artış ve ödemeler dengesinde meydana gelen bozulmalar sebebiyle uluslararası kredi derecelendirme kuruluşları olan Moody’s ve Standart&Poors Türkiye’nin borçlanabilme göstergesi olan “kredi derecelendirme notu” nu düşürmeleri krizin başlamasına etki etmiştir. Kararın

hemen ardından borsada düşüş meydana gelmiş, döviz kurları yükselmiştir. Banka faiz oranları %95 kararların ardından döviz yükselmiş, borsa ise düşmüş, faizler %95 oranına ulaşmıştır (Coşkun, 2004). Türk lirası bir günde (5 Nisan'dan 6 Nisan'a kadar) %39 oranında değer kaybı yaşamıştır (Tanören, 2009, s.100).

Yaşanan bu gelişmeler sonucunda dönemin hükümeti krize karşı alınacak önlemler kapsamında "5 Nisan 1994 İstikrar Kararları" adı altında istikrar programını uygulamaya koymuştur.

2.4. 2001 Krizi

1990'lar itibariyle Türkiye önemli derecede etkili olan ekonomik ve finansal krizler yaşamıştır. Bu krizlerin başlıca sebepleri; iç ve dış borç yükünün gittikçe artması sürdürülemez hale gelmesi, kamu ve özel bankaların mali sistem içerisinde yanlış yapılanması ve kamu açıklarının artmasıdır. Kamu açıklarını finanse etmede yüksek faiz oranlarıyla borçlanmaya ve yüksek faizleri ödeyebilmek için de yeniden borçlanmaya gidilmesi, sistemi borçlanma kısır döngüsüne sokmuştur. Faiz oranlarının yüksek olması yatırım ve üretime yönelik sermayelerin azalmasına sebep olmuştur. Bu durum bankaları temel görevinden uzaklaştırmış, işleyişini bozmuş ve onları iç borç aracı haline getirmiştir. Bu nedenle finansman sektörünün işleyişi ve yapısı olumsuz etkilenmiştir (Toprak, 2010, s.9).

Türkiye ekonomisi, 1994 yılı sonrasında mevcut ekonomik sorunlarla mücadele ederken 1998 yılında Rusya'da kriz meydana gelmesi en çok ihracat yaptığı noktalarından birini kaybetmesine sebep olmuştur. 1999 yılında meydana gelen depremler de ekonomiyi büyük ölçüde etkilemiştir. Bu dönemde ekonomi hem içsel faktörlerden kaynaklı sorunlarla hem de dışsal sorunlarla karşılaşmıştır. Nitekim 1990'lı yıllar itibariyle sık tekrarlanan seçimler, siyasi istikrarsızlık, spekülasyon hareketlerin gündemde olduğu, reel ekonomiden uzak, kısa vadeli sermaye girişine dayalı, yapay büyüme politikalarını öne çıkarmıştır (Yeldan, 2001, s.160).

1998'den itibaren Türkiye ekonomisi yeni bir krize doğru sürüklenmeye başlamış ve bu sebeple IMF ile anlaşmak için harekete geçilmiştir. 1999 Aralık'ta Stand-By anlaşması imzalanarak Enflasyonla Mücadele Programı (EMP) uygulanmaya başlanmıştır (Şahin, 2007, s.249).

Türkiye’de 2000-2002 döneminde uygulamaya konan “Enflasyonla Mücadele Programı” temelde sıkı politika uygulamaları, gelir politikası uygulamaları ve bankacılık sistemini güçlendirmenin yer aldığı istikrar programıdır. Bu programın amacı hızlıca kamu açıklarını kapatmak ve bunun sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Sisteme ek vergiler getirerek vergi gelirlerini artırmayı hedeflemiş ve kamu harcamalarının kısılmasına yönelik olarak önemli tedbirler alınmıştır (Fırat, 2013, s.307).

Bu program üç farklı açıdan yaklaşmıştır (Eğilmez & Kumcu, 2004, s.322);

- Birincisi; bütçede mali disiplini sağlamaya yönelik sıkı politikalar uygulamak, KİT açıklarını azaltmak ve öngörülen enflasyon oranında tarım destekleme fiyatlarının artırılması hedeflenmiştir.
- İkincisi; “sürünen sabit kur” uygulamasıyla döviz kurlarının belirlenmesidir. Böylece döviz kuru enflasyona oranla çok yavaş artış göstererek nominal çapa görevi görüp enflasyon beklentisini düşürecektir. Merkez bankasının piyasaya nakit sağlaması sadece döviz alım satımı ile yapılabilecektir. Bunun yanında piyasaların Merkez Bankasına döviz satışı veya döviz talebi faiz endeksli olarak belirlenecektir. Yani faizler serbest bırakılıp kur kontrol altında tutulacaktır.
- Üçüncüsü enflasyonu düşürmek ve istikrarlı büyüme sağlamak amacıyla yapısal düzenlemeler yapmak ve özelleştirmeye gidilmesidir.

2000 yılı sonu itibariyle programın %25 olarak belirlenen enflasyonu düşürme hedefi %39 olarak gerçekleşirken büyüme oranı % 6,3 olarak gerçekleştirmiştir. Cari açık 9.8 mr dolara ulaşmış, dış ticaret açığı 22.3 mr dolara yükseliş göstererek hedeflenenin çok üstünde gerçekleşmiştir (Çarıkçı, 2001, s.482).

Enflasyonla Mücadele Programının sonuçlarına bakıldığında ilk yılda belirlenen hedeflerinin bir kısmına ulaşılmıştır. Uygulanan sıkı para politikaları istenilen sonucu vermiş ve faiz oranlarında düşüş gerçekleşse de ödemeler dengesinde ciddi anlamda bozulma görülmüştür. İthalat artmış, ihracat azalmış ve cari işlem dengesinde bozulmalar meydana gelmiştir. Program süresince para ve maliye politikaları dengeli bir şekilde yürütülmeye çalışılmıştır. IMF’nin ek rezerv sağlaması kolaylık sağlamış ve ekonomi kısa sürede büyüme göstermiştir. Para ve döviz kuru uygulamaları kısa süre için de olsa başarı göstermiştir. Ancak ekonomik anlamda yeniden yapılandırılmasıyla ilgili olarak belirlenen diğer hedeflere ulaşamamıştır (Fırat, 2002, s.510).

2001 krizinin belirtileri bankalardaki sarsıntıyla kendini göstermeye başlamıştır. Türk lirası rezervlerini az olması faizleri artırmış ve dış kredilerin de kesmesiyle bankaların çoğu Tasarruf Mevduatı ve Sigorta Fonuna (TMSF) devredilmiştir. 2000 yılı sonunda meydana gelen bu gelişmeler döviz krizine dönüşmüş bunu sonucunda reel sektörde işsizlik ve daralma yaşanmıştır. Yaşanan tüm bu olumsuzluklar sonucunda, ekonomideki bu panik havası 2000 yılı Kasım ortalarında hızla krize dönüşmüştür (Avgan, 2010, s.44). 2000 yılı içerisinde hedeflenen enflasyon seviyesi gerçekleşmemiş, bankacılık sektörünün beklentileri, sabit kur politikası uygulanması, faiz oranlarındaki artışlar, cari işlemler açıklarının oluşması, TL'nin değer kazanması ve sermaye hareketlerindeki değişimler, Türkiye ekonomisinin krizine sürüklemiştir (Susam vd., 2020, s.171). Kasım 2000 krizi bankacılık sektörünün etkisiyle oluşan finansal kaynaklı bir krizdir. Finansal piyasalarında gerçekleşen bu etkileşim bankacılık kesiminin desteğiyle krize dönüşmüştür (Karaçor, 2006, s.387).

2000 krizinin nedenleri ise şu şekilde sıralanabilir (Turan, 2011, s.64);

- Döviz talebinde meydana gelen aşırı yükseliş,
- Türk lirasına olan talebin aşırı yükselmesi,
- Finansal kesime olan güvende azalış meydana gelmesi
- Türkiye ekonomisindeki yapısal sorunlar,
- Yetersiz sermayeye sahip olan bankacılık piyasası,
- Uygulamaya konulan ekonomik politikalarının düzgün yapılamaması,
- Piyasadaki mevcut aksaklıklar krizin başlıca sebepleridir.

Şubat 2001'deki kriz nakit sıkıntısı sebebiyle, ilk olarak faizin ardından devalüasyon beklentisi sebebiyle döviz kurunun hızlıca yükselmesi ve İMKB endeksinin çökmesiyle doruğa ulaşmış, yabancılar borsayı terk etmiştir. Hükümet döviz kurunu dalgalanmaya bırakmıştır. Birkaç hafta içinde nominal döviz kuru %50 yükselmiş ve Hükümet tarafından yeni bir program hazırlanacağı duyurulmuştur. Yaşanan kriz ortamında, IMF ile yapılan görüşmeler ve yeni Stand-By anlaşması kapsamında Hükümet 14 Nisan 2001'de "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP)" ile oldukça kapsamlı yapılanma ve reform programı açıklamıştır (Şahin, 2007, s.256).

Özetle Türkiye ekonomisi 1994 yılından sonra ekonomide mevcut olan yapısal sorunların üzerine iç ve dış etkenlerden kaynaklanan sorunların da eklenmesiyle iyice yıpranmış ve

yeniden kriz yaşamıştır. 2000 ve 2001’de meydana gelen bu krizler finansal piyasalarda kendini göstermiştir.

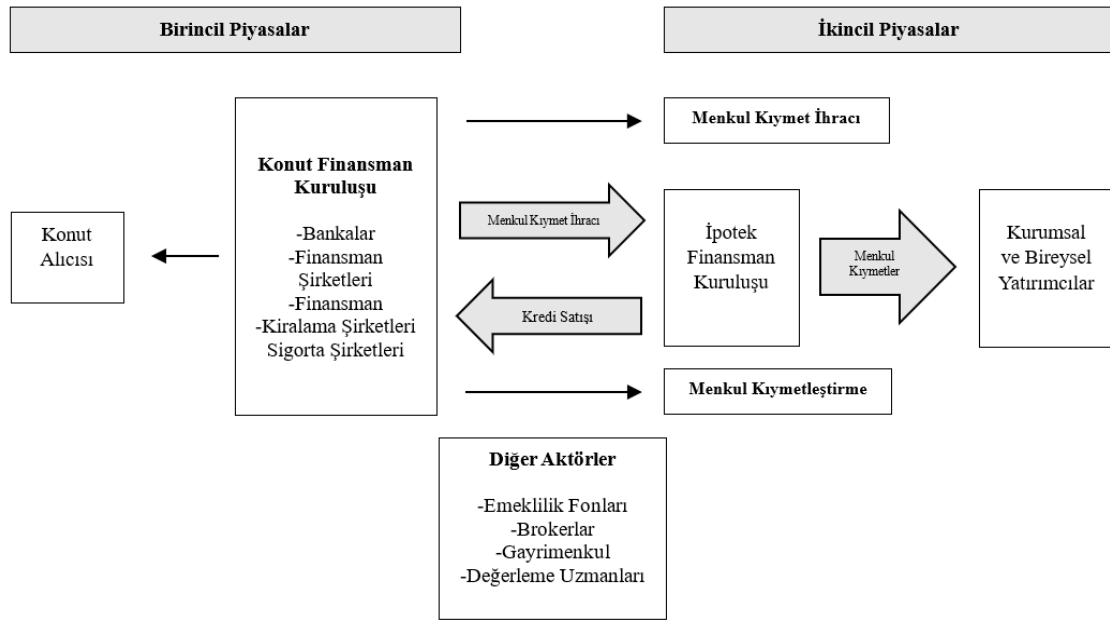
2000 yılındaki kriz bankacılık krizi ve 2001 yılındaki kriz bir döviz kuru krizi olarak nitelendirilebilir. Bu krizler döviz kuru ve bankacılık kaynaklı olduğundan yaşanan döngü “ikiz kriz (twin crises)” olarak ifade edilmektedir. Kriz süreci, finansal karakterli olduğundan ilk olarak finansal piyasa ve bankacılık sektöründe likidite sıkışıklıklarıyla kendini göstermiş ve zamanla döviz olumsuzluklar meydana gelmiştir. Sonuçta Türkiye ekonomisi 2000-2001 arasında ikiz kriz yaşamıştır (Karaçor, 2006, s.381).

Ekonomide makroekonomik dengelerin yeniden sağlanması ve krizlerin aşılması için IMF destekli istikrar programları uygulanmıştır. Bunlardan ilki 2000 yılı Aralık ayında uygulamaya alınan “Enflasyonla Mücadele Programı” ikincisi ise 2001 yılı Nisan ayında uygulamaya konan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” dır. Her iki program da temelde enflasyonu düşürmek, ekonomide istikrarı sağlamak, ekonomik büyüme ve ekonomide mevcut olan yapısal sorunları gidermeyi amaçlamıştır. Enflasyonla Mücadele Programı kısa vadeli hedefleri gerçekleştirebilmiş ancak yapısal sorunların devam etmesi ve bankacılık sektöründe sorunların baş göstermesi nedeniyle istenilen sonucu vermemiştir. 2001 krizinin meydana gelmesi üzerine Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya getirilmiş ve ekonomik anlamda iyileşme görülmüştür.

2.5. 2008 Krizi

2006 yılında ABD’ de taşınmaz mal piyasasında (mortgage) başlayan hareketlilik, 2007 yılının sonunda kredi krizine evrilmiş, sonrasında ise likidite krizine dönüşerek dünya çapında bir kriz oluşturmuştur. Finansal piyasalar bu süreçte, kredi piyasalarındaki hareketlenmenin menkul kıymetleştirme ile daha tehlikeli bir hale geldiğini fark etmiş ve finansal kuruluşların birçoğu art arda zarar açıklamıştır (Susam & Bakkal, 2008, s.73-76).

2007 yılında ABD’de başlayarak tüm dünyada etkisini gösteren mortgage krizinin altında yatan temel sebep, finansal piyasada konut kredi faizlerinde aşırı düşüş meydana gelmesi sonucunda konut piyasasında kredi sağlama imkanlarının artması ile birlikte kredi tabanının genişletilmesi ve bunlara ek olarak para tabanının genişlemesi yatmaktadır (Çakıcı, 2011, s.65).

Şekil 4: Mortgage Sistemi

Kaynak: (Susam vd., 2020). Türkiye Ekonomisi ve Maliyesi 1923-2023 s. 190. Kaynağından faydalanarak oluşturulmuştur.

Mortgage Sistemi'nin işleyişi özetle şöyledir (Tarakcı, 2019, s.113):

- Mortgage, konut sahibi olmak için kredi talebinde bulunan kişilere finansman kuruluşları tarafından kredi verilmesi ve finansman kuruluşunun verdiği bu krediyi gayrimenkul ipotegiyle güvenceye alınan bir kredi türüdür. Özetle Mortgage; kişinin veya işyerlerinin mülk satın alabilmesi için ipotek karşılığında verdiği borçtur (Berberoğlu, 2009, s.120).
- ABD'de başlayarak bütün dünyada etkisini gösteren emlak piyasasına ilişkin sorunların esas nedeni, finansal kuruluşlardan bazılarının kredi yönünden güvenilirliği düşük olan kimselere mortgage kredisi vermesiyle finansal piyasanın büyük risk almasıdır (Susam & Bakkal, 2008, s.73). ABD'nin yatırım bankası olan Lehman Brothers tarafından verilen mortgage kredilerinin geri alınmasında yaşadığı sorunlar nedeniyle büyük oranda artan borçlarını ödeyememesi sonucunda 2008 Eylül ayında iflasını açıklamayla birlikte kriz patlak vermiş ve dünya üzerinde büyük etkisi olmuştur (Altuntepe, 2009, s.133).
- 2008 yılında başlayan bu kriz ilk etapta mal piyasasında ortaya çıksa da sonrasında likidite krizi haline gelmiştir. 2007 yılında ABD'de finans piyasası başta olmak üzere dört sektörde büyüme hızı yavaşlayarak genel ekonomide de büyüme hızının

yavaşlamasına sebep olmuştur (<https://www.ntv.com.tr/?aspxerrorpath=/sayfa-bulunamadi.aspx#storyContinues>).

Özetle ABD’de emlak piyasasında kendini gösteren bunalım, finans piyasalarını da etkilemiş, genel ekonomi dengesinde istikrarsızlığa sebep olmuştur. Finansal piyasalarda daralma meydana gelmesi sonucu likidite krizinin patlak vermesi ile bütün dünya kriz yaşamıştır. 2008’de meydana gelmiş olan küresel krizin temel sebebi olarak Mortgage kredileri ön plana çıksa da esas neden ipotek karşılığı yapılan spekülasyon işlemlerdir.

Meydana gelen krizin nedenleri şunlardır (Akyazı & Ekinci, 2009, s.3);

- Mortgage kredi yöntemiyle konut sahibi olan kişilerin kredilerini geri ödeyememeleri
- Risk yönetim uygulamalarındaki zayıflıklar
- İpotekli konut finansmanına yönelik olarak kredi derecelendirme kuruluşlarının menkul kıymetler derecelendirmelerini yanlış yapmaları
- Bireysel ve kurumsal borçların yükselmesi
- Uygulanan para politikaları
- Uluslararası ticaretin düzenlenmesindeki sorunlardan kaynaklı eksikler ve uluslararası ticaretteki dengesizlikler
- Uluslararası piyasalarda meydana gelen dengesizlikler

Krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri gelişmiş ülkelere kıyasla daha farklı seyretmiştir. 2008 yılının sonuna doğru Türkiye ekonomisinde etkisini göstermeye başlayan bu kriz ekonomide iki farklı şekilde sonuçla ortaya koymuştur. Bunlar (Savran, 2013, s.271);

- Dünyadaki en büyük ekonomilere sahip devletler arasında krizden en çok etkilenen ekonomilerden birisi Türkiye ekonomisi olmuştur.
- Buna rağmen 2010-2011 döneminde Türkiye ekonomisi krizi en çabuk şekilde atlattığı ve Çin’den sonra büyük ekonomiler arasında en hızlı büyüyen ekonomi olmuştur.
- Krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri üç başlıkta incelenebilir (Tarakcı, 2019, s.60);
- Küresel düzeyde meydana gelen kriz Türkiye ve Avrupa arasında ticareti olumsuz etkilemiş, ihracatın azalmasına sebep olmuştur. Dış talepte meydana gelen bu düşüş ödemeler dengesinde bozulmalara yol açmıştır.

- Krizin güvensizlik ortamı yaratması sebebiyle kredilerde azalma meydana gelmiş ve kredi stokları azalmıştır.
- Krizin oluşturduğu belirsizlik ortamı, gelecek kaygısı tüketicilerin ve yatırımcıların ekonomiye olan güvenini azaltmıştır.

Sonuçta dünya çapında ticari ilişkilerde bulunan Türkiye, ekonomik anlamda olumlu etki almamış; enflasyon, büyüme, işsizlik ve dış ticaret hacmindeki olumsuz değişimlerle birlikte ekonomik dengede bozulmalar meydana gelmiştir.

Tablo 4: 2006-2010 Yılları Arası İthalat, İhracat ve Dış Ticarete İlişkin İstatistikler (%)

	İhracat Değişim Oranı (%)	İthalat Değişim Oranı (%)	Dış Ticaret Hacmi (%)
2006	16.4	19.5	9.2
2007	25.4	21.8	8
2008	23.1	18.8	2,84
2009	-22.6	-30.2	-10,6
2010	11.5	31.7	12,76

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayımlanan resmi verilerden elde edilen bilgiler ile oluşturulmuştur. <https://www.tuik.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 13.04.2023

Tablo 5: 2008-2019 Yılları Arasında Kişi Başına Düşen Milli Gelir, GSYH ve Cari İşlemler Dengesi/GSYH Verileri

	Kişi Başına Düşen Milli Gelir (Milyar \$)	GSYH (Milyar \$)	GSYH (%)	Cari İşlemler Dengesi/GSYH
2008	10.854	764	13	-5.1
2009	9039	645	0,4	-1.8
2010	10.672	772	16	-5.8
2011	11.336	833	20,3	-8.9
2012	11.707	874	12,6	-5.5
2013	12.519	951	15,3	-6.7
2014	12.096	934	12,7	-4.7
2015	10.949	860	14,4	-3.7
2016	10.821	864	11,7	-3.8
2017	10.514	853	19,3	-5.6
2018	9370	771	19,9	-3.4

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı resmi sayfasından alınan bilgiler ile oluşturulmuştur. <https://www.sbb.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 13.04.2023

Tabloya göre GSYH ve Kişi başına düşen milli gelir düzeyleri incelendiğinde krizden hemen sonra bir düşüş meydana geldiği gözlemlenmektedir. Bu göstergelerin 2010-2014 yılları arasında artma eğilimini sürdürdüğü ancak 2015 itibariyle azalış göstermeye başladığı görülmektedir. Türkiye’de 2008-2018 yılları arası genel olarak değerlendirildiğinde kişi başına düşen milli gelir oranı ortalama 10.000 dolar civarında olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum Türkiye ekonomisi açısından orta gelir tuzağının varlığına işaret etmektedir. Cari işlemler dengesine bakıldığında uygulanan politikaların etkisiyle krizden hemen sonra iyileşme göstermiş olsa da 2011 yılında %8.9 açık vererek zirveye ulaşmıştır.

Tablo 6: 2008-2019 Yılları Arasında Enflasyon, İşsizlik ve Büyüme Oranları (%)

	Enflasyon	İşsizlik	Büyüme
2008	10,06	10	0,8
2009	6,53	13,1	-4,7
2010	6,4	11,1	8,5
2011	6,16	9,1	11,1
2012	7,4	8,4	4,8
2013	8,17	9	8,5
2014	8,81	9,9	5,2
2015	8,53	10,3	6,1
2016	11,92	10,9	3,2
2017	20,3	10,9	7,4
2018	11,84	11	2,6

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan verilerden elde edilen bilgilerle tablo oluşturulmuştur. <https://www.tuik.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 13.04.2023

2008-2018 dönemi enflasyon oranları incelendiğinde 2009 itibariyle enflasyon tek haneli seviyelere gerilemiş olsa da 2011 yılı itibari ile artış eğilimi göstermeye devam etmiştir. 2018 yılında döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalar ve Türk lirasının yabancı paralar karşısında değer kaybetmesi sebebiyle enflasyon oranı zirveye ulaşmıştır.

Büyüme oranlarına bakıldığında 2008 yılında büyüme oranı %0,8 iken krizin etkisi sebebiyle 2009 yılında ekonomide %-4,7 oranında küçülme meydana geldiği gözlemlenmektedir. Dünya ekonomilerinde genişletici para ve maliye politikaları uygulamaları nedeniyle 2010 ve 2011 yıllarında ekonomik büyümede artış görülse de 2012 yılı itibariyle ekonomi tekrar küçülmeye başlamıştır. 2018 yılında ise meydana gelen olumsuzluklar sebebiyle ise ekonomi ciddi oranda küçülme göstermiştir. Büyüme oranlarına bağlı olarak ortaya çıkan işsizlik ise 2008-2018 yılları arasında ortalama %10 olarak gerçekleşmiştir.

2.6. Covid-19 Pandemi Krizi

2019 yılının sonlarında Dünyada Covid-19 salgını meydana gelmiştir. Geçmişte yaşanmış olan salgınlarla kıyaslandığında, Covid-19'un yayılma hızı en fazla olan ve en ölümcül virüslerden biri olduğu görülmüştür. Solunum yoluyla bulaşan virüs ile mücadelede ülkeler sosyal etkileşimi minimum düzeye indirecek kısıtlamalara gitmişlerdir. Bu doğrultuda, alınan önlemler kapsamında günlük yaşam düzeninde ve küresel düzende

büyük ölçekli değişimler meydana gelmiştir. Alınan önlemler büyük ölçüde uluslararası seyahati, turizmi ve ticareti etkilemiştir (Sibley vd., 2020, s.622). Alınan tedbirler dolayısıyla hem sosyal hayat hem de ekonomik hayat büyük ölçüde etkilenmiştir.

Krizin başladığı andan itibaren, bulaş riskini azaltmak amacıyla hemen hemen her ülke sınırlarını kapatarak seyahat sirkülasyonunu kısıtlamış, bu nedenle de ticari ve ekonomik faaliyetlerde yavaşlama kaçınılmaz hâle gelmiştir. (Fanelli & Whiteside, 2020).

Türkiye’de ilk koronavirüs vakası 10 Mart 2020’de görülmüştür. İlk ölüm ise 17 Mart 2020’de gerçekleşmiştir. Hükümet ilk vakanın görüldüğü andan itibaren oluşturulan bilim kurulu önderliğinde bir dizi önlem almıştır. Bu önlemler (Soylu, 2020, s.175-176);

- 12 Martta eğitim öğretime ara verilir, uzaktan eğitime geçmek olmuştur.
- Avrupa ülkelerine yönelik seyahat kısıtlamaları getirilmiştir.
- Covid-19’un özellikle kronik hastalığı olanlar ve 65 yaş ve üzeri kişilere daha fazla etkisi olduğu tespit edilince 22 Mart 2020’de bu kapsamdakilerin sokağa çıkmalarına yönelik kısıtlama uygulanmaya başlanmıştır.
- Covid-19’un ülke geneline yayılması ve gençlerin taşıyıcı riskine sahip olmaları sebebiyle, 20 yaşın altındaki gençlere 3 Nisan 2020 tarihinden sokağa çıkma kısıtlaması getirilmiştir. 1 Haziran 2020 tarihinde ise kapsamı 18 yaş altı olarak güncellenmiştir.
- 11 Nisan 2020 tarihi itibarıyla Zonguldak ve 30 büyükşehirde hafta sonlarında sokağa çıkma kısıtlaması getirilmiş, sonrasında uygulamaya dahil olan illerde de bölgesel olarak kısıtlamalar getirilerek 6 Haziran 2020 tarihine kadar bu uygulama devam etmiştir.

Salgın nedeniyle getirilen bu kısıtlamalar piyasaların dengesini bozmuş ve ekonomide daralma meydana gelmiştir. Buna yönelik olarak Türkiye de salgınla mücadelede diğer ülkeler gibi ilk olarak para politikası uygulamalarıyla nakit sorununa çözüm bulmaya çalışmış; düşük faizli krediler, bankalara likidite desteği, faiz indirimleri gibi önlemler alınmıştır (EY, 2020, s.16). Ancak alınan tedbirler yeterli olmamış ve Keynesyen politikalara yönelim olmuştur. Bu kapsamda ekonomide canlanmayı sağlamak amacıyla yedi farklı mali teşvik paketi açıklanmıştır (Firat, 2020, s.216).

Covid 19 salgını ortaya çıktığı andan itibaren, dünyada ve Türkiye’de ekonominin odak noktası haline gelmiştir. Salgınla mücadelede alınan tedbirler ve çeşitli politika uygulamaları etkin bir araç olarak ortaya konulmuştur. Küresel ölçekte dünyayı etkisi

altına alan bu salgının ekonomik anlamda resesyonu meydana getirdiği gözlemlenmiştir. Salgınla birlikte tüm dünyada olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de çeşitli dalgalanmaları meydana gelmiştir. Covid 19 öncesi ve sonrası Türkiye ekonomisinde temel makroekonomik değişkenlerde meydana gelen değişiklikler şöyledir;

Tablo 7: 2017-2021 Yılları Arasında Türkiye’de Çeşitli Temel Makroekonomik Göstergeler

	2017	2018	2019	2020	2021
GSYH (Milyon TL)	3.133.704	3.758.774	4.311.733	5.048.220	7.248.789
GSYH (Milyon \$)	851.046	784.087	760.355	717.092	807.106
Kişi Başına Düşen Milli Gelir (Milyar \$)	10.696	9.799	9.208	8.600	9.601
Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)	-40.877	-21.740	5.303	-35.537	-13.693
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-58.575	-40.726	-16.781	-37.863	-29.278
İhracat (Milyon \$)	164.495	177.169	180.835	169.637	225.222
İthalat (Milyon \$)	238.715	231.152	210.344	219.517	271.423
Enflasyon (%)	11,9	20,30	11,84	14,6	36,1
İşsizlik (%)	10,4	10,9	13,7	13,2	12,0
Büyüme (%)	7,5	2,8	0,9	1,8	11,0
Döviz Kuru (TL/USD)	3.81	5.26	5.94	7.34	12.98
Faiz Oranları (%)	8.0	24.0	12.0	17.0	14.0
Merkezi Yönetim Dış Borç Stoku (Milyar TL)	341.0	481.0	574.0	752.5	1.426.6
Merkezi Yönetim İç Borç Stoku (Milyar TL)	534.4	586.1	755.1	1.060.4	1.321.2
Merkezi Yönetim Toplam Kamu Borcu (Milyar TL)	876.5	1.067.1	1.329.1	1.812.8	2.747.8
Bütçe Dengesi (%)	-1,5	-2,0	-2,9	-3,5	-2,7
Faiz Dışı Denge (%)	0,3	0	-0,6	-0,8	-0,2
İç Borç Stoku (%)	27,9	30,1	32,6	39,7	42,0
İç Borç Çevirme Oranı (%)	125,6	98,1	132,4	145,6	90,1

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı resmi sayfasından alınan veriler ile oluşturulmuştur. <https://www.sbb.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 11.04.2023

Yukarıdaki tabloda 2017-2019 yılları arasında Türkiye ekonomisinin makroekonomik göstergelerinde meydana gelen değişimler görülmektedir. Covid-19 salgını öncesi dönem genel olarak değerlendirildiğinde, GSYH ve Kişi Başına Düşen Milli Gelir 'in azalış gösterdiği, büyüme oranının %1'in altına kadar düştüğü görülmektedir. Bunlara ek olarak enflasyon oranları, işsizlik ve bütçe açıklarında artış olduğu da görülmektedir. Böyle bir ortamda salgının meydana gelmesi ekonomide dengeleri daha da bozmuştur.

Ekonomik göstergelerdeki mevcut durum krizin meydana getirdiği durgunluğu ifade etmektedir. Bu durum krizle mücadelede devletin müdahalesinin gerekli olduğunu göstermektedir (Çalışkan & Erul Dayıoğlu, 2021; 45).

Parametreler tek tek incelendiğinde GSYH'nin son 5 yılda artış gösterdiği gözlemlense de dolara endekslendiğinde, hızla yükselen kur karşısında yeterli yükselişi gerçekleştirememiş ve sürekli azalış göstermiştir. Aynı şekilde kişi başına düşen milli gelir de 2018 yılı itibarıyla 10 bin doların altında gözlemlenmiş ve azalış eğilimini sürdürmeye devam etmiştir.

Ekonomiyi önemli ölçüde etkileyen dolar kuruna bakıldığında, TL'nin dolar kuru karşısında değer kaybettiği gözlemlenmektedir. 2017 yılında 3.81 olan döviz kuru 2019 yılında 5.94; 2021 yılında ise 12.98 seviyesine ulaşarak hızla artış eğilimini sürdürmeye devam etmiştir. 2021 yılında TL'nin dolar karşısında yaşadığı değer kaybı %20'ye ulaşmıştır. Bu durum enflasyon, işsizlik ve büyüme oranlarını da negatif yönde etkilemiş birçok sektör bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Enflasyon oranı 2017 yılında %11,9 olarak gerçekleşmişken pandemi sonrasında bu oran %14,6 ya ulaşmış ve 2021 yılında zirveye ulaşarak %36,1 olarak gerçekleşmiştir.

Büyüme oranları değerlendirildiğinde salgının ne zaman sona ereceği belirsiz olduğundan dolayı, tüm dünya üzerinde pandemi döneminde büyüme beklentilerinin daha az olduğu, resesyon beklentisinin yüksek olduğu görülmüştür (Aytun & Şahin Çınar, 2021; 80).

Dünya Bankası raporunda 2020 yılında Dünya'nın %5,2 oranında küçüleceğini tahmin etmiş ancak bu oran %3,6 olarak gerçekleşmiştir (World Bank, 2020;4). Covid 19 salgını küresel ölçekte dünya üzerinde bir küçülme meydana getirmiştir.

Türkiye açısından durum değerlendirildiğinde 2017 yılında %7,5 olarak gerçekleşen büyüme 2018 yılına gelindiğinde kurdaki değişimler ve enflasyon oranlarında artışların da etkisiyle %2,8 oranında gerçekleşmiş ve ekonomi küçülmüştür. 2019 döneminde %0,9

oranına gerileyen büyüme salgınla beraber sırasıyla %1,8 ve %11.0 olarak gerçekleşmiştir.

Salgının küresel çapta etkili olması birçok ülkenin ithalat ve ihracatını kısıtlamış, ekonomi dış ticaret anlamında küresel ölçekte olumsuz etkilenmiştir. Bu anlamda Türkiye ekonomisinde de dış ticaret açığı artmış ve buna bağlı olarak cari işlemler dengesini de etkilemiştir.

2020 yılı için diğer ülkelere kıyasla Türkiye ekonomisinin büyüme performansı oldukça güçlüdür. G20 ülkeleri arasında Türkiye %1,8 oranında büyüyerek en hızlı büyüme gösteren ülke olmuştur. İç talepte meydana gelen artış ve düşük faizli krediler büyümenin gerçekleşmesinde etkili olsa da birçok alanda uygulamaya konulan destekleyici mali önlemlere rağmen yoksulluğun artmasının önüne geçilememiş, yoksulluk oranları artış göstermiştir (World Bank, 2021).

Bütçedeki durum incelenecek olursa salgın öncesinde bütçe dengesinde var olan negatif durum salgınla birlikte daha da artmıştır. Pandemi ile birlikte alınan tedbirler ve uygulamaya konulan paketler bunun başlıca sebeplerinden biridir. Bunlara ek olarak sağlık harcamalarındaki artışlar ve bu alana daha fazla pay ayrılması bütçeyi negatif yönde etkileyen etmenlerden biridir (Aytun & Şahin Çınar, 2021b). Tabloda da görüldüğü üzere 2017 yılında -1,5 olarak gerçekleşen bütçe dengesi 2019 yılında -2,9 salgın döneminde ise zirveye ulaşarak -3.5 olarak gerçekleşmiştir.

2.7. Türkiye Ekonomisinde Güncel Durum

Son dönemlerde yaşanan küresel ve ulusal çapta meydana gelen birçok olay Türkiye ekonomisi üzerinde önemli etki oluşturmuştur. Yakın dönemden itibaren ele alınacak olursa 2018 yılında döviz kurunda artışların meydana gelmesi Türkiye ekonomisinde makroekonomik dengeleri bozmuş ve belirsizlik ortamı oluşturmuştur. Bu durum ekonomide durgunluğu meydana getirmiştir.

Böyle bir ortamda 2019 yılında meydana gelen ve 2020 yılı ilk çeyreği itibariyle Türkiye üzerinde de etkisi iyice hissedilen Covid-19 salgını, küresel düzeyde ve ülke çapında ekonomiyi ciddi olarak sarsmıştır.

Covid-19 salgınının ekonomideki bozulmaları tetikleyen başlıca unsurları; alınan önlemler sonucunda çeşitli sektörlerde faaliyetlerin durması, gelir kaybına bağlı meydana gelen talep daralması, üretim ve tedarik zincirlerindeki aksamaların ve istihdamda

yaşanan kayıpların meydana getirdiği arz şoku, finans piyasalarındaki sermaye değerlerinin erimesi ve tüm bunların eşanlı olarak gerçekleşmesidir. Bunlara ek olarak Salgın küresel çapta belirsizlik içermesi durumu ise bu ekonomideki mevcut sorunların daha da derinleşmesine yol açmıştır (Voyvoda & Yeldan, 2020;4).

Covid-19 salgınına karşı dünya çapında istihdama yönelik alınan önlemler 2021 yılında enflasyonun küresel düzeyde yükselmesine sebep olmuştur. 2022 yılında Ukrayna Savaşı'nın başlaması ise enflasyonu daha da artırmıştır. Gelişmiş ülkeler enflasyonist baskıdan enerji, tedarik ve üretim üzerinden etkilenirken, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler gıda fiyatları üzerinden etkilenmişlerdir. Türkiye de bu küresel krizden etkilenen ülkeler arasında yerini almıştır (İstikbal, 2023).

Bunlara ek olarak 2023 yılı Şubat ayında Kahramanmaraş merkezli meydana gelen ve 11 ili etkisi altına alan deprem ülke çapında maddi ve manevi büyük bir etki oluşturmuştur. Yaşanan depremlerin ardından yapılan çalışmalar, uygulamaya konulan çeşitli önlemler de ekonomik anlamda birtakım maliyetleri meydana getirmiştir.

Görüldüğü üzere son yıllarda yaşanan küresel ve ulusal düzeyde meydana gelen birçok olay hem dünyada hem de Türkiye ekonomisi üzerinde dengeleri bozmuştur. Son dönemde yaşanan bu olaylar karşısında alınan önlemlerin, uygulamaya konulan politikaların ekonomide meydana getirdiği etkilerinin detaylı olarak analizi daha önceki bölümlerde yapılmıştır. Bu bölümde, 2022 yılından itibaren günümüze kadar olan kısımda Türkiye ekonomisinin mevcut durumu, makroekonomik değişkenler üzerinden analiz edilerek güncel durum değerlendirilmesi yapılacaktır.

Tablo 8: 2022-2023 Yılları Çeyrek Dönem Makroekonomik Verilerin Değişimi

	2022				2023	
	I. Çeyrek	II. Çeyrek	III. Çeyrek	IV. Çeyrek	I. Çeyrek	II. Çeyrek
GSYH (Milyon TL)	2.519.789	3.424.670	4.273.138	4.794.179	4.642.499	5.502.192
GSYH (Milyon \$)	181.490	219.665	242.416	262.243	246.032	271.468
Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)	-5.579	-2.581	-2.898	-5.875	-4.580	-5.466
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-6.473	-6.431	-8.029	-8.066	-6.319	-3.760
İhracat (Milyon \$)	22.561	23.159	22.281	22.869	22.960	19.998
İthalat (Milyon \$)	28.087	28.442	27.687	28.208	28.038	22.116
Enflasyon (%)	61,14	78,62	83,45	64,27	50,51	38,21
İşsizlik (%)	11,4	10,6	10,0	10,2	9,9	9,7
Büyüme (%)	7,8	7,6	4,1	3,3	3,9	3,8
Döviz Kuru (TL/USD)	14,65	16,67	18,50	18,70	19,15	25,82
Faiz Oranları (%)	14,0	14,0	12,0	9,0	8,5	15,0

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı resmi sayfasından alınan veriler ile oluşturulmuştur. <https://www.sbb.gov.tr/>. Erişim Tarihi:10.08.2023

Yukarıdaki tablo 2022 yılı itibariyle çeyrek dönemlerde Türkiye ekonomisinde temel makroekonomik verilerde meydana gelen değişimleri göstermektedir. GSYH verilerine bakıldığında, 2022 yılı için çeyrek dönemlerde sürekli artış gösterdiği ve yıl sonunda 15.006.574 TL olarak gerçekleşerek bir önceki yıla göre %5,6 artış gösterdiği görülmektedir (TÜİK, 2022). Kişi başına düşen milli gelir ise 2022 yılı için 10.655 olarak gerçekleşmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, salgının dünya ekonomisi üzerinde meydana getirdiği küresel enflasyon ve akabinde Rusya-Ukrayna krizinin enflasyonu

daha da derinleştirdiği olumsuz dünya konjonktürü ortamında, Türkiye ekonomisi %5,6'lık büyüme göstererek OECD ülkelerinin ortalama büyüme hızı olan %2,9 oranına kıyasla olumlu anlamda farkını ortaya koymuştur (Resmî Gazete, 2023).

2023 yılının ilk çeyreğinde 3,9 olarak gerçekleşen büyüme oranıyla, büyümedeki artış eğiliminin sürdüğü görülmektedir. Şubat ayında yaşanan depremlere rağmen, milli gelirdeki artışın devam etmesi ve depremlerin GSYH üzerinde olumsuz etkilerinin sınırlı düzeyde olduğu gözlemlenmiştir. 2023 yılının ikinci çeyreğinde ise Türkiye ekonomisi yüzde 3,8 oranında ılımlı bir büyüme kaydetmiştir.

Enflasyon oranlarına bakıldığında 2022 yılı üçüncü çeyreğinde enflasyon oranı %83,45 olarak gerçekleşerek zirveye ulaşmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi salgının meydana getirdiği küresel enflasyona ek olarak 2022 Şubat ayında başlayan Rusya-Ukrayna savaşıdır. Bu savaş ile tedarik zincirinde aksamaların meydana gelmesi enflasyonu daha da derinleştirmiştir. Buna ek olarak ülke ekonomisinde büyümeyi destekleme amacıyla faiz oranlarında indirimde gidilmesi de enflasyonun artmasında önemli bir rol oynamaktadır. Tabloda da görüldüğü üzere 2022 yılının ilk iki çeyreğinde sabit tutulan politika faiz oranı üçüncü çeyrek itibarıyla düşürülmeye başlanmıştır. 2023 yılına gelindiğinde politika değişikliğine gidilerek faiz oranları artırılmıştır. Bu enflasyon oranlarına da etki etmiş ve 2023 yılı ikinci çeyreği itibarıyla enflasyon %50,51 seviyesinden %38,21'e gerilemiştir.

2022 yılı için cari işlemler dengesi genel olarak değerlendirildiğinde ekonomide var olan durgunluğa rağmen ihracatta artış gözlemlenmiştir. İthalat ise emtia fiyatlarındaki yükseliş sebebiyle artış göstermiştir. 2022 yılı sonunda ihracat 245,2 milyar dolar olarak gerçekleşirken ithalat 363,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda cari işlemler açığı 48,4 milyar dolar seviyesiyle yıl sonunda %5,3 oranında gerçekleşmiştir. 2023 yılına bakıldığında sıkı para politikası uygulamaları sonucunda ihracat oranlarında azalış meydana gelirken, emtia fiyatlarının düşmesiyle ithalat oranlarında da azalış gözlemlenmiştir.

2022 yılından günümüze genel ekonomik değerlendirme yapılacak olursa, ekonomik büyüme ve istihdamı artırmaya yönelik hedeflerin gerçekleştiği görülmektedir. Ancak bu hedefler gerçekleştirilirken uygulanan politikalar (faiz oranlarının düşürülmesi, kamu harcamalarının artırılması gibi), döviz kurunun sürekli olarak artış göstermesi mevcut enflasyon sorununun daha da derinleşmesine yol açmıştır. Dünya konjonktüründeki

olumsuz gelişmeler de bunu desteklemiştir. 2022 yılı sonunda GSYH'nin artış göstermesi, Kişi Başına Düşen Milli Gelir düzeyinde iyileşme olması, büyüme oranlarındaki artışlar ve işsizlik oranında meydana gelen azalış ekonomik anlamda olumlu bir görünüm olduğunu gösterse de mevcut yapısal sorunların göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Nitekim 2023 yılına gelindiğinde buna yönelik birtakım önlemler alınmaya başlandığı da görülmektedir.

2023 yılı Mayıs ayında gerçekleşen seçim sonrasında kabinedeki revizeyle birlikte ekonomik anlamda da birtakım yeni kararlar alınmaya başlandığı da görülmektedir. Bu bağlamda yapılan politika değişiklikleriyle ekonomik anlamda tasarrufa yönelim başlamış, sıkı para ve maliye politikası uygulamalarına geçilmiştir. Buna yönelik olarak uygulamaya konulan kararlar şöyledir;

Para politikası kapsamında;

- En kısa zamanda dezenflasyonun sağlanması, enflasyon beklentilerinin çıpalandırılması, parasal sıkılaşma süreci başlatılarak fiyatlandırma mekanizmasındaki bozulmanın kontrol alınması kararı çıkarılmıştır. Enflasyonda belirli düzeyde iyileşme sağlanana kadar parasal sıkılaşmanın gerekli miktarda ve zamanda kademeli bir şekilde güçlendirileceği kararlaştırılmıştır. fiyat istikrarında sürekliliği sağlamak amacıyla, TCMB'nin cari dengede iyileşmeyi sağlayabilmek için gerekli stratejik yatırımları desteklemeye devam edeceği ifade edilmiştir (TCMB, 2023).

Maliye politikası kapsamında;

- Tütün mamulleri ve alkollü içeceklerdeki ÖTV oranında %14.82 oranında artış yapılmıştır.
- 7346 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı ile KDV oranlarında değişikliğe gidilmiştir. Buna göre Genel KDV oranı %18'den %20'ye; %8 indirimli KDV oranı ise %10'a yükseltilmiştir. İlaveten sabun, şampuan, deterjan, dezenfektanlar, ıslak mendil (sabun, deterjan veya solüsyon emdirilmiş olsun olmasın), tuvalet kâğıdı, kâğıt havlu, kâğıt mendil ve peçetenin KDV oranı % 8'den %20'ye, diş fırçası ve macunu, diş ipliklerinin KDV oranı ise % 8'den %10'a çıkarılmıştır.
- BSMV ve Şans Oyunları Vergisi oranları artırılmıştır. Buna göre, tüketici kredilerinde %10 olarak uygulanmakta olan vergi oranı %15'e çıkarılırken, şans oyunlarında uygulanan vergi oranları 2 katına çıkartılmıştır.
- Petrol ürünlerine uygulanan ÖTV artırılmıştır.

Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi uygulamaya getirilmiştir. Bu düzenleme Şubat ayında meydana gelen ve 11 ili etkisi altına alan depremlerin meydana getirdiği zararları telafi etmek amacıyla 2023 yılında bir defaya mahsus olmak üzere uygulamaya alınmış olan bir vergidir.

Genel olarak Türkiye ekonomisinde mevcut durum incelendiğinde, son dönemlerde meydana gelen salgın, küresel enflasyon, tedarik sorunu, depremler gibi birçok olay ekonomiyi önemli ölçüde etkilemiş, dengeleri bozmuştur. Bu durum ekonomide kırılğan bir yapıyı meydana getirmiştir. Yaşanan bu gelişmelere karşı genişletici para ve maliye politikası uygulamalarıyla müdahale edilmiş kısa dönemde krizin etkileri hafifletilmeye çalışılmıştır. Ancak uzun dönem için uygulanan bu politikaların etkinliği ilerleyen dönemlerde kendini gösterecektir ve politika yapıcılar buna yönelik ilave tedbirleri uygulamaya koymasına gerekmektedir.

Makroekonomik verilerde son yıllarda meydana gelen değişimler incelendiğinde mevcut yapısal sorunlara ek olarak, ekonomide bozulmaların daha da artış gösterdiği gözlemlenmiştir. Enflasyon oranlarının giderek artması, işsizlik oranlarındaki artışlar, GSYH ve büyüme oranlarındaki negatif değişimler, kurdaki sürekli artışlar yeni politikalara geçilmesi gerektiğinin sinyallerini vermiştir. Ancak buna yönelik önlemler kısa bir süre önce uygulamaya geçirilmiştir. Türkiye halihazırda tasarruf uygulamalarına yönelmiş olup sıkı para ve maliye politikalarını uygulamaya koymuştur. Bu politikaların kısa dönemde ve uzun dönemde nasıl bir etki oluşturacağı ilerleyen dönemlerde gözlemlenecektir.

3. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE KONJONKTÜREL DÖNEMLERDE UYGULANAN KAMU MALİ POLİTİKALARI VE DEĞERLENDİRME

3.1. Türkiye’de Konjonktür Dönemlerinde Uygulanan Kamu Mali Politikalarına İlişkin Literatür Çalışması

Türkiye’de konjonktür dönemlerinde uygulanan maliye politikalarına yönelik yapılan çalışmalara ilişkin literatür taraması aşağıdaki gibidir.

Sezen Kocadağ tarafından 2013 yılında yapılan çalışmada 1980-2001 yılları arasında Türkiye ekonomisinde yaşanan krizler ele alınmış ve kriz dönemlerinde uygulanmış olan maliye politikalarının etkinliği incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, kırılğan ekonomik yapısı nedeniyle sürekli krizlerle mücadele eden Türkiye ekonomisinde, uygulanan maliye politikalarının kısa vadede etkin olduğu ve kriz ortamından çıkmayı kolaylaştırdığı ifade edilmiştir. Bunun yanında mali yapıda mevcut sorunların giderilerek ekonominin güçlendirilmesi ve politikaların uzun vadeli kalıcı çözümler üretmeye yönelik uygulanması gerektiği vurgulanmıştır.

Emine Fırat’ın 2013 yılında yapmış olduğu çalışmada ekonomik krizlerin meydana getirdiği etkilerin azaltılmasında, maliye politikalarının rolü incelenmiştir. Çalışmada küresel ekonomik kriz döneminin Türkiye ekonomisi üzerinde meydana getirdiği etki ve kriz döneminde maliye politikasının rolü ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda Türkiye’de mali yapının güçlendirilmesi gerektiği, vergi sisteminin yapılandırılması ve vergi reformuna gidilmesi, para ve maliye politikalarının uyumlu olacak şekilde uygulanması gerektiği vurgulanmıştır.

2019 yılında Ceyhun Tarakcı tarafından yapılmış olan ve Türkiye ekonomisinde 2001, 2008 krizlerinin mali etkilerinin incelendiği bu çalışmada amaç krizleri neden sonuç ilişkisi içerisinde karşılaştırmak ve krize karşı alınan tedbirlerin etkinliğini ortaya koymaktır. Ele alınan dönemlerde krizlerin temel sebebinin yapısal sorunlardan kaynaklandığı ifade edilmiştir. Çalışmanın sonucunda ise Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkelerin, krizin meydana getirdiği etkileri önleyebilmesi/azaltılması için finansman ihtiyacının kısa vadeli borçlanma yoluyla değil de ihracata dayalı büyüme politikasına dayalı olarak sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Bu kapsamda da kamusal teşviklerin,

sermaye verimliliği yüksek sektörlere yapılması ve ihracat ürünleri içerisinde bu sektörlerin ürün paylarının yükseltilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Emine Fırat tarafından 2022 yılında yapılan çalışmada 1980 yılı sonrasında yaşanan üç büyük kriz değerlendirilmiştir. Buna göre krizlerin yaşandığı dönemlerde Türkiye’de makroekonomik istikrarın olmadığı gözlemlenmiş ve yaşanan krizlerden oldukça fazla etkilenildiği ifade edilmiştir. Krizlere karşı alınan önlemlerin kısa vadede etkin olduğu ancak uzun dönem için başarı sağlayamadığı belirtilmiştir. Çalışmada ekonomide yapısal sorunların giderilmesi ve istikrarın sağlanması için ülkedeki mevcut şartlara uygun ekonomi politikalarının yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

2006 yılında Karaçor ve Alptekin’in yaptığı çalışma 1980 yılı sonrası Türkiye ekonomisini değerlendirmesini kapsamaktadır. Çalışmada temel iktisadi göstergeler kullanılarak trend analizi yapılmış ve Türkiye ekonomisi değerlendirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda kriz dönemlerinde uygulanan politikaların başarılı olabilmesi ve ekonomide istikrarlı bir yapının oluşturulabilmesi için yapısal reformlar ve kararlılıkla uygulanacak politikaların hayata geçirilmesi gerektiği ortaya konmuştur.

Cengiz Aytun ve İsmi naz Şahin Çınar tarafından 2021 yılında yapılan çalışmada Covid-19’ un Türkiye ekonomisi üzerinde meydana getirdiği etkilerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bunu yaparken makroekonomik verilerde meydana gelen değişimler incelenmiştir. Krizle mücadelede uygulanan politikalar açıklanmış ve salgın sonrasında ekonominin düzeltilebilmesine yönelik politika önerileri sunulmuştur. Çalışmanın sonucunda, pandemi sırasında uygulanan politikalar değerlendirilmiş ve devletin ekonomide etkin rol alması gerektiği görüşüne ulaşılmıştır. Ayrıca ilerleyen dönemlerde de maliye ve para politikaları uygulamalarının devam etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu kapsamda da büyümeyi sağlamak amacıyla kamu gelirlerini artırıp giderlerin azaltılması gerektiği belirtilmiş ve pandeminin dış ticaret üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkiyi gidermek için ithalat- ihracat sektöründeki firmalara çeşitli destek ve teşvikler sağlanması gerektiği ifade edilmiştir.

2020 yılında Meral Fırat tarafından yazılan bu çalışma, Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkelerin Covid-19 ile karşı karşıya kaldığı durumdaki ekonomik görünümü ve krizle mücadelede dünyada uygulanan politikaları ele almıştır. Çalışmada Türkiye’de Covid-19 a karşı uygulanan politikaların etkinliğinin ortaya konması ve IMF destekli politikaların gerekli olup olmadığının araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucunda maliye

politikası olarak otomatik istikrar sağlayıcıların kullanılmasının ve hane halkları ile firmalara ek destekler sunulması gerektiği ifade edilmiştir. Buna yönelik olarak da gerekli dış kaynak finansmanının swap anlaşmaları yoluyla sağlanamaması nedeniyle IMF den kredi alınmasının uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

İsmail Koç ve Fatih Yardımcıoğlu Tarafından 2020 yılında yapılmış olan çalışmada, Covid-19 salgınına karşı alınan tedbirlerin incelenmiş, Avrupa Birliği ve Türkiye’de uygulanan mali politikaların karşılaştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada ikincil veri kaynaklarından yararlanılarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda Türkiye’de ve AB ülkelerinde çeşitli teşvikler (vergi indirimleri, sağlık sistemini destekleyici teşvikler, gelir desteği vs.) kullanıldığı ifade edilmiştir. Sağlık sistemini destekleyici teşvik ve tedbirlerin AB ülkelerine kıyasla Türkiye’de daha başarılı bir şekilde gerçekleştirildiği vurgulanmıştır.

3.2. 1980 Krizi

1970 yıllarında Türkiye sosyal anlamda ve siyasi anlamda istikrarsız bir dönem geçirmiştir. Bunun üzerine gelen petrol krizleri ise ekonomik anlamda da Türkiye’yi etkilemiş ve kriz oluşumuna sebep olmuştur. Bunun sonucunda 24 Ocak 1980 Kararları çıkarılmıştır.

Bu döneme kadar Türkiye ekonomisinde “İthal İkameci Politika” uygulanmaktayken 1980 yılı itibariyle “Dışa Açık Sanayileşme Politikası” na geçilmiştir. 24 Ocak Kararlarının uygulanmasında başlıca 1970 yılı sonlarında meydana gelen olaylar etkili olmuştur (İdikut Özpençe, 2017, s.44).

Uygulamaya konulan istikrar programıyla kısa vadede temel ekonomik göstergelerde meydana gelen sorunların çözülmesi hedeflenirken, uzun dönemde yapısal değişim ve ekonomik istikrarın sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaçla ihracata dayalı büyüme politikası benimsenmiştir.

24 Ocak Kararlarının alınmasıyla Türkiye ekonomisi yapısal anlamda köklü bir değişim yaşamıştır. Alınan bu kararlar arasında en önemli olan devletin piyasaya müdahalesini mümkün olduğunca azaltmaktır. Kararların ilk amacı ödemeler dengesi açıklarını ve enflasyonda meydana gelen artışı azaltmaktır. Yeni liberal yaklaşımı esas alan bu program, devletin ağırlık olduğu ekonomiden piyasa ağırlıklı ekonomiye yönelmiştir (Atagenç, 2017, s.79-80).

24 Ocak Kararlarının başlıca hedefleri şunlardır (Öniş & Riedel, 1993, s.39);

- Ödemeler dengesindeki açıkları azaltmak,
- Fiyatlarda istikrarı sağlamak,
- KİT'leri daha etkin hale getirmek,
- Türkiye'nin uluslararası piyasalarda rekabet gücünü arttırmak,
- Ekonomide özel sektörün ağırlığını artırmaktır.

24 Ocak Kararları ile ekonomide yapısal sorunlar iyileştirilmiş ve uzun vadede istenilen hedefe ulaşılmıştır.

3.2.1. Vergi Politikaları

1980 yılında ekonomik anlamda serbestleşmeye yönelik olarak daha çok para politikasına yönelik düzenlemeler yapılmış maliye politikası uygulamaları ikinci planda kalmıştır. 1980 yılı sonrasında vergisel anlamda önemli değişiklikler ve düzenlemeler gerçekleştirilebilmiştir.

24 Ocak kararları iktisadi yapılanmayla ilgili önemli düzenlemeler yapılmış, vergi sistemine ilişkin düzenlemeler ise 12 Eylül 1980'de gelen yönetim eliyle gerçekleştirilmiştir (Susam vd., 2020, s.138).

12 Eylül sonrasında yapılan ilk düzenlemelerde vergi değişimleri de vardır. Bu düzenlemelerin başlıca amaçları (Nadaroğlu, 1998, s.405);

- Adaletli ve dengeli vergi yükü dağılımı
- Vergilerin piyasa ekonomisinde uygulanan ekonomi politikalarına uyumlaştırılması, vergi kanunlarında tasarruf artırıcı ve yatırıma teşvik eden önlemler,
- Döviz sıkıntısını aşmak amacıyla vergi kanunlarında ihracata teşvik eden düzenlemelere yer vermek
- Vergi yasalarından yararlanarak enflasyonla mücadele etmek

Bu dönemde vergi gelirleri bakımından uygulanmaya çalışılan en önemli şey; Türk Vergi Sisteminde var olan vergilerin teker teker incelenip mevcut şartlara uygun hale getirmektir (Susam vd., 2020, s.139).

Bu dönemde mevcut ekonomik şartlara karşı, vergi sisteminin esneklik kazanması hedeflenmiş ve bu doğrultuda ağırlıklı olarak dolaysız vergilerde oluşan vergi sistemi dolaylı vergiler ağırlıklı olacak şekilde yapılandırılmıştır (Ulusoy, 2011, s.343).

Tablo 9: 1980 Sonrası Türk Vergi Sisteminde Yapılan Değişim ve Düzenlemeler

	Yapılan Değişiklikler ve Düzenlemeler
Gümrük Vergisi ve Fon kesintileri	Dış ticaret esasları kapsamında uygulanan miktar kısıtları kademeli olarak kaldırılarak bu vergi getirilmiştir.
Peşin (Geçici) Vergi Sistemi	Gelir vergisinde enflasyon nedeniyle eriyen istisna ve muafiyetler, vergi tarifesi gibi alanlarda değişime gidilmiştir. Vergi gelirlerinin enflasyon nedeniyle erimesini önlemek amacıyla vergi sistemi değiştirilerek peşin vergiye geçilmiştir.
Hayat Standardı, Asgari Zirai Vergi	1983 yılında sahte beyannamelere karşı önlem amaçlı sisteme “Hayat Standardı, Asgari Zirai Vergi” gibi yeni vergi güvenlik uygulamaları getirilmiştir.
Emlak Vergisi Tahsil Yetkisi	Genel bütçeden nüfus esasına göre pay alan mahalli idarelere bu paya ilave olarak, Emlak vergisi tahsil yetkisi mahalli idarelere bırakılmış. Büyükşehir olan belediyelere bölgelerinde toplanan vergilerden pay ayrılmışa kararlaştırılmıştır.
Kurumlar Vergisi	1984 yılında KİT’ler kademeli olarak Kurumlar Vergisi kapsamına alınmıştır.
	1984 yılında “Ücretlilere Vergi İadesi Hakkında Kanun” çıkarılmıştır.
	1986 yılına kadar Kurumlar Vergisi oranı kademe kademe azaltılarak %40 seviyesine indirilmiştir.
	Kurumlar vergisi mükelleflerine sağlanan indirim ve muafiyetler büyük oranda artırılmıştır.
Banka Muamele Vergisi	Banka Muamele Vergisi oranı 1984 itibariyle kademeli olarak azaltılmış ve 1986’da %1 seviyesine getirilmiştir.
Motorlu Taşıtlar Vergisi, Taşıtlar Alım Vergisi, Harçlar, Damga Vergisi	1987 yılında MTV, Taşıtlar Alım Vergisi, Harçlar ve Damga Vergisi oranları önemli ölçüde yükseltilmiştir.
Akaryakıt Tüketim Vergisi	1984 yılında vergi sistemine eklenmiştir.

Kaynak: (Susam vd., 2020). Türkiye Ekonomisi ve Maliyesi 1923-2023 s. 138-141. Kaynağından faydalanarak tablo oluşturulmuştur.

Vergi politikalarına ilişkin yapılan bu düzenlemelerden ikisi reform niteliğindedir. Bunlardan biri vergi yargısı alanında yapılan düzenleme diğeri ise KDV'nin kabulüdür (Susam vd., 2020, s.140).

Tablo 10: 1980 Sonrası Vergi Politikaları Kapsamında Yapılan Önemli Düzenlemeler

	Açıklamalar
Vergi Yargısı	1982 yılında vergi yargısında yapılan düzenlemeye göre "İtiraz ve Temyiz Komisyonları" kaldırılarak "Bölge İdare Mahkemeleri", "İdare Mahkemeleri" ve "Vergi Mahkemeleri" kurulmasına karar verilmiştir.
Katma Değer Vergisi Kanunu (KDVK)	1.1.1985 tarihinde Katma Değer Vergisi sisteme girmiş bununla birlikte Avrupa ülkelerinin vergi sistemi ile uyum kolaylaşmıştır.

Kaynak: (Susam vd., 2020). Türkiye Ekonomisi ve Maliyesi 1923-2023 s. 138-141. Kaynağından faydalanarak tablo oluşturulmuştur.

KDVK'nin sisteme girmesiyle daha önce uygulanmakta olan çeşitli vergiler kaldırılarak uygulama üç başlık altında toparlanmıştır. Bunlar; Dahilde Alınan KDV, İthalde Alınan KDV ve Ek vergilerdir (Susam vd., 2020, 140).

Katma Değer Vergisi Kanununun sisteme getirilmesindeki nedenler ekonomik, mali ve diğer nedenler olarak üç başlıkta incelenebilir. Buna göre (Susam vd., 2020,s.140);

Ekonomik Nedenler; yatırımların teşviki, ihracatı geliştirilmek, sanayi üzerindeki vergi yükünü azaltılmak, enflasyon baskısını önlenmek, kaynak dağılımında uygunluk sağlanması, ihtisaslaşmayı teşvik etmek ve enflasyonun kontrolü

Mali Nedenler; vergilemede adaleti sağlamak, vergi gelirini etkilemesi, vergi kaçakçılığını önlemek ve dolaysız vergilerin sistemin tamamlayıcısı olması

Diğer Nedenler; vergi sistemi ve kalkınma planlarının Avrupa Birliği ülkelerindeki vergi sistemleriyle uyumlaştırılmasıdır.

Vergilendirmede modern ve çağdaş olarak görülen KDVK 25.10.1984' te 3065 Sayılı Kanun ile kabul edilmiştir. Buna ek olarak piyasa ekonomisine yönelik üretim, yatırım, sermaye oluşumu ve ihracatı arttırmak amacıyla Gelir ve Kurumlar Vergisi başta olmak üzere çeşitli vergi yasalarında düzenlemelere gidilmiştir. Özel sektörü desteklemeye yönelik teşviklerle ilgili düzenlemeler de yapılmıştır (Kükreler, 1999, s.91).

Bu dönemde uygulanan vergi politikaları sonucunda bütçe gelirleri içinde vergi gelirlerinin payı oldukça artmıştır. Uygulamada dolaylı vergilere yönelim sebebiyle dolaylı vergilerin payı vergi gelirleri içerisinde artmıştır.

3.2.2. Harcama Politikaları

1980 yılı itibariyle serbestleşme dönemine geçilmesi ve liberal politikalara yönelim kapsamında devletin ekonomiye müdahalesi azaltılması ve kamu kesiminin ekonomideki payının küçültülmesi esas alınmıştır. Bu kapsamda kamu harcamalarının azaltılması hedeflenmiştir. Ancak ülkede yaşanan bir takım olumsuz gelişmeler sonucu kamu harcamaları artmaya devam etmiştir.

Kamu Harcamalarının artmasının başlıca sebepleri (Susam vd., 2020, 134);

- Bütçe gelirlerinin ve giderlerinin sınıflandırılmasındaki değişiklikler
- Devlet yapısı ve idari teşkilatta yeni hizmet alanları, yeni birimler ve bakanlıklar oluşturulması
- KİT özelleştirme çalışmalarından istenile sonucu alınamaması ve bunların bütçeye yük olmaya devam etmesi
- İç borçlanımın artması nedeniyle borç faiz yükünün gittikçe artması sebepleri arasındadır.

3.2.3. Borçlanma Politikaları

1980 ekonomik kararlarıyla birlikte bütçe açıklarının kapatılması ve KİT'lerin Hazine üzerindeki borç yükü azaltılmaya çalışılmıştır (Ulusoy, 2011, s.344).

Uygulanan istikrar programı ile 1980 yılları başında borçlanma oranları düşme eğilimi gösterse de ilerleyen dönemlerde kamu kesimi açıklarında artışlar meydana gelmiş, bu da borçlanma ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Buna bağlı olarak borçlanma oranları tekrar artış eğilimine geçmiştir. Bunun için iç-dış borçlanma ve emisyon gibi araçlar kullanılarak borçlanma yoluna gidilmiştir.

Türkiye 1980-1985 yılları arasında dış borç kredisi olarak toplam 13,234 milyon dolar, 1980-1984 yılları arasında ise IMF'den 1,683 milyon SDR kullanmıştır. Böylece 1985 yılı sonunda dış borç 25,349 milyon dolara çıkmış ve altı yılda dış borçlar toplam %80 artmıştır (E. Yıldırım & Yıldırım, 2001).

1985 yılı itibariyle yabancı kredilere olan taleplerde artışlar dış borcu ve bunların faiz ödemelerini artırmıştır. Dış borçların büyük çoğunluğu kamu kesimine ait olduğundan

kamunun borç yükü artmış, tasarruflar azalmıştır. Diğer bir yanda ülkenin iç borçlarında da %83'lük bir artış yaşanmıştır (Susam vd., 2020, s.145).

3.2.4. Bütçe Politikaları

1980 yılında alınan kararlar ile birlikte uygulamaya getirilen vergi politikaları, kamu harcamalarının azaltılmasına yönelik uygulanan politikalar kamu kesimi dengesinde kısa süreli de olsa iyileşme görülmesine yardımcı olmuştur. Alınan kararlar ile birlikte sıkı maliye politikası tedbirleri uygulaması bütçe açıklarında azalmasına sebep olmuş ancak 1983 yılı itibariyle sıkı maliye politikası uygulamasında giderek uzaklaşmış ve bütçe açıklarının tekrar artış gösterdiği gözlemlenmiştir.

Bütçe açıklarını finanse etmede Merkez Bankası kaynaklarını kullanılmak yerine kamunun menkul kıymetleri kullanılarak borçlanma yoluna gidilmiş ve devlet tahvilleri ile hazine bonoları ihaleyle satışa sunulmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda İç borçlanma/GSMH oranı artmıştır (Susam vd., 2020, s.132).

Dönem sonunda uygulanan borçlanma politikaları ve kamu kesimi açıklarının finansmanında uygulanan yanlış politikalar sebebiyle bütçe açıklarında artış eğilimi devam etmiş ve bütçe dengesinde bozulmalar görülmüştür.

24 Ocak Kararlarıyla uzun vadedeki hedeflere ulaşılmış ve ekonomide yapısal iyileşmeler gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda aşağıda belirtilen gelişmeler meydana gelmiştir (Alpagu, 2016, s.131);

- Türkiye'de serbest piyasa ekonomisine geçilmiştir.
- Fiyatlarda istikrar sağlanmış, büyüme oranları artmış, enflasyon istenilen seviyelere çekilmiştir.
- Kamı desteği sınırlandırılmış, KİT'ler aşamalı olarak özelleştirilmiştir.
- Dış ticaretin serbestleştirmek için teşvikler uygulanmıştır.
- Vergisel düzenlemeler ve kredi teşvikler ile ithalatın kolaylaştırılması sağlanmıştır.
- Kişi başına düşen Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) oranı yükselmiştir.
- Türkiye ekonomisi ithal ikameci politikadan, ihracata dayalı kalkınma politikasına geçiş yapmıştır.
- Uluslararası piyasalarda Türkiye'nin rekabet gücü artmıştır.

İstikrar programlarının değerlendirilmesi sonucunda konjonktürel olarak daralmayı meydana getiren sebeplerin ve uygulamaya konulacak önlemlerin belirlenmesinde

başarılı olunduğu görülmektedir. Ancak ilerleyen süreçte alınan önlemler gelişen yeni ekonomik koşullara yeterli gelmediğinden yapısal önlemler kısa süreli olarak başarı gösterebilmiş, uzun süreçte istenilen başarıyı yakalayamamıştır (Köse, 2002, s.126).

3.3. 1994 Krizi

Türkiye ekonomisi 1994 yılında temelde kamu finansman açıkları ve bunun finanse edilmesinde uygulanan yanlış politikalar nedeniyle makroekonomik dengelerde bozulmalar meydana gelmesi sonucu kriz yaşamıştır.

1990'lı yıllardan itibaren kamu kesimi açıklarının hızlıca artması ve bunu karşılayacak düzeyde vergi geliri olmaması nedeniyle Merkez Bankası kaynaklarına başvurulmuş, iç ve dış borçlanma yoluna gidilmiştir. Borçların Merkez Bankası kaynaklarından finanse edilmesi enflasyonun daha da şiddetlenmesine yol açmıştır. Ayrıca devletin borçlanabilmek için faizleri yükseltmesi, ülkeye kısa vadeli sermaye çekmeye çalışması devleti kısır döngüye sokmuş borcu borçla kapatma noktasına getirmiştir.

Buna ek olarak ödemeler dengesinin açık vermesi, ihracat-ithalat dengesi bozulması sonucu dış ticaret açıklarının artması, döviz kurunda dalgalanmaların meydana gelmesi ve Türk lirasının konvertibl hale getirilmesi de kriz oluşumunun önemli başlıca sebeplerdir. 1990 yılında meydana gelen Körfez Savaşı da bu süreçte önemli bir etken olmuştur.

Yaşanan bu gelişmeler sonucunda 1994 krizi patlak vermiştir. Dönemin hükümeti krize karşı alınacak önlemler kapsamında “5 Nisan 1994 Kararları” nı uygulamaya koymuştur. 5 Nisan Kararlarıyla, kamu gelirlerini ek vergiler aracılığıyla artırmak, kamu giderleri ve ücret artışlarını enflasyonun altında tutmak gibi uygulamalarla bütçe kısıtlamasına gidilmiş, dolar karşısında TL'nin değerlenmesini önlenmek gibi tedbirler konulmuştur. Bu uygulamalar ile enflasyonu normal seviyeye indirmek ve finansal piyasalarda istikrarı sağlamak amaçlanmıştır (Eğilmez, 2009). Uygulamaya konulan bu istikrar programı orta vadede finansal piyasalarda istikrarsızlığa sebep olan enflasyonu ve kamu kesimi açıklarını azaltmayı; uzun vadede istikrarlı büyümeyi sağlamayı amaç edinmiştir (Karaçor & Alptekin, 2006, 324).

Bu kapsamda uygulanması düşünülen ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki konjonktürel kararlar ikinci yapısal kararlardır. Kamu maliyesini dengelemeyi amaçlayan konjonktürel kararlar kapsamında alınan tedbirler; Merkez Bankasına yönelik düzenlemeler ile sermaye

piyasası ve bankacılık alanlarında uygulanmıştır. Yapısal önlemler ise ihracatı arttırmak esaslı önlemlerdir. Bu kapsamda tarımsal desteklemeye yönelik politikalar, sosyal güvenlik reformu, özelleştirme ve KİT'ler ile ilgili düzenlemeleri kapsamaktadır. Kısa vadede ekonomiyi rahatlatıcı önlemleri içeren konjonktürel kararlara karşı, yapısal önlemler sistemin yeniden yapısal olarak dengelenmesini ve istikrarlı büyüme sağlamayı amaçlayan uzun vadeli hedeflerdir (Bahçeci, 1997, s.95).

Bu kararlar çerçevesinde uygulamaya konan başlıca önlemler şu şekildedir (Susam vd., 2020, s.150):

- Türk lirasını %39 oranında devalüasyonu
- Döviz kurlarını serbestleştirerek, kurları on farklı banka verileri baz alınarak belirlemek
- IMF ile anlaşmaya gitmek
- Hazinesinin MB'den avans almasını sınırlamak
- Tekel ürünleri ve KİT'in pahalılaştırılması, akaryakıt kesintilerinin artırılması
- Kamu kesimi borçlanma gereğinin ve konsolide bütçe açığının düşürülmesi ve çeşitli vergiler konulması

5 Nisan kararlarının öncelikli amaçları şunlardır (Şahin, 2007, s.223):

- Öncelikli hedef finansal piyasalarda istikrar sağlamaktır. Döviz kurlarında yükseliş beklentilerini ortadan kaldırarak borsada düşüşü önlemek ve TL'den kaçışı durdurmak hedeflenmiştir. Mevduat faizleri yükseltilerek döviz kurlarındaki artışı engellemek ve finansal piyasalarda istikrarı sağlamak amaçlanmıştır. Böylece likit fonların mevduat olarak bankalar ve borsaya çekilmesi sağlanacaktır.
- Piyasalara istikrar kazandırabilmek için fiyat artışlarının durdurmaya yönelik olarak kamu kesiminin ürettiği malların fiyatlara ayarlamalar getirilmiş; yüksek oranlı zamlar yapılmıştır.
- Bir diğer amaç kamu kesimi dengesini sağlamak, devletin borçlanma ihtiyacını azaltmaktır. Böylelikle faizlerin yükselmesi önlenmiş olup, devlet bütçesi üzerindeki faiz yükü hafifleyecektir. Fiyat istikrarın sağlanması buna bağlıdır.
- Döviz kuru istikrarının sağlamak ve ekonomide iç dengeyi yeniden kurmak için ödemeler dengesindeki açığı azaltmak ve döviz piyasasındaki arz talep dengesini sağlamak gerekmektedir.

- Programın politika aracı olarak da gördüğü KİT'lerin özelleştirilmesi amacı, kamu kesimi açıklarını kapatılmak, teknolojik olarak geri kalmışlığa son vermek ve kaynakları daha etkin kullanabilmek için gerekli olan uygulamalardan biridir.

Bu amaçlar doğrultusunda ekonomik istikrarı ve yapısal reformları gerçekleştirebilmek için alınan önlemler dört başlık altında incelenecektir. Bunlar, bütçe politikaları, harcama politikaları, gelirler politikaları ve borçlanma politikalarıdır.

3.3.1. Gelir Politikaları

1990 yılından itibaren kriz dönemi ve sonrası kamu gelirlerinin en yetersiz olduğu dönemlerdir. Bu dönemde kamu harcamalarını karşılayacak kamu geliri bulunmamaktaydı. Buna ek olarak ekonomide vergilendirilmeyen alanlar için yeni kanunlar dahi çıkarılamamaktaydı. Ayrıca etkin bir vergilendirme sistemi olmadığından tahsilatlar yetersizdir ve bu da mal ve hizmetlerden sağlanan tüketim vergilerinin yükünü artırmıştır. Dönemin bir diğer sorunu da kayıt dışı ekonominin varlığıdır. Bu durum vergi gelirlerini azalmasına sebep olurken, vergi yükünün adil dağılımını da önlemektedir (Susam vd., 2020, 158-159).

Bu kapsamda kamu gelirlerini artırmaya yönelik yeni vergiler konulması, vergi denetimlerinin artırılması, KİT ürünlerine zamlar, özelleştirmeler gibi alanlarda düzenlemeler yapılmıştır. Bunlar detayları ile şu şekildedir;

KİT'lere yönelik düzenlemeler: Kamu kesiminin gelirlerinin artırılması için döviz kuru artışları ve piyasa koşulları dikkate alınarak KİT mal ve hizmet fiyatlarının önemli ölçüde artırılması kararlaştırılmıştır. 6 ay için KİT fiyatları dondurulmuştur (Parasız, 2003, s.468). Sonrasında yapılacak olan fiyat düzenlemeleri KİT'lere bırakılmış ve zararına mal satışını önlemek amacıyla düzenlemeler geleceğin verilerine göre yapılması planlanmıştır. (Şahin, 2007, s.229).

KİT'lerin Hazine'ye olan borçlarının ödenmesi için gereken düzenlemeler yapılmıştır (Parasız, 2003; 468). Ayrıca KİT'lere yapılan zamlarından elde edilen hasılatın bir kısmının Hazineye aktarılması kararlaştırılmıştır (Şahin, 2007, s.229).

Vergilere Yönelik Düzenlemeler: Kamu gelirlerinin gittikçe azalması ve finansmana ihtiyaç duyulması, sisteme birtakım vergiler eklenmesini gerektirmiştir. Sisteme yeni eklenen bu vergiler; Net Aktif Vergisi, Ekonomik Denge Vergisi, Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi ve Ek Gayrimenkul Vergisi'dir (Susam vd., 2020, s.158).

Çeşitli devlet hizmetlerinden alınmakta olan resim ve harçlar ile fonlardan genel bütçeye aktarılan paylar artırılmıştır. Akaryakıt Tüketim Vergisi (ATV) yüzde 50 iken yüzde 70 oranına çıkarılmıştır (Şahin, 2007, s.229).

Akaryakıt Fiyat İstikrar Fonundan yapılan kesinti ise %10'dan %25'e yükseltilmiş böylece genel bütçeye aktarılan pay artırılmıştır (Parasız, 2002).

Vergi Denetimleri: Kamu gelirlerini arttırmak amacıyla denetimlerin şeffaf ve herkes tarafından takip edilebilmesine imkân sağlayacak şekilde yapılması konusunda düzenlemelere gidilmiştir. Bu kapsamda, sistemin günün şartlarına uyumlu hale getirilmesi, vergi kaçaklarını ve kayıt dışılığın engellenmesini sağlayacak olan 4008 sayılı “Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ile vergi yasalarında düzenlemeye gidilmiştir. Bu kanun vergi yasalarının etkin bir biçimde uygulanmasını sağlarken idarenin yeniden yapılanmasını sağlayacak düzenlemeleri de içermektedir (TCMB, 1994, s.28).

4369 Sayılı Kanun: 1998 yılında 4369 sayılı kanun kapsamında pek çok düzenleme getirilmiştir. Bunlar (Susam vd., 2020, s.159);

Tablo 11: 4369 Sayılı Kanun Kapsamında Kamu Gelirlerine Yönelik Yapılan Değişiklikler

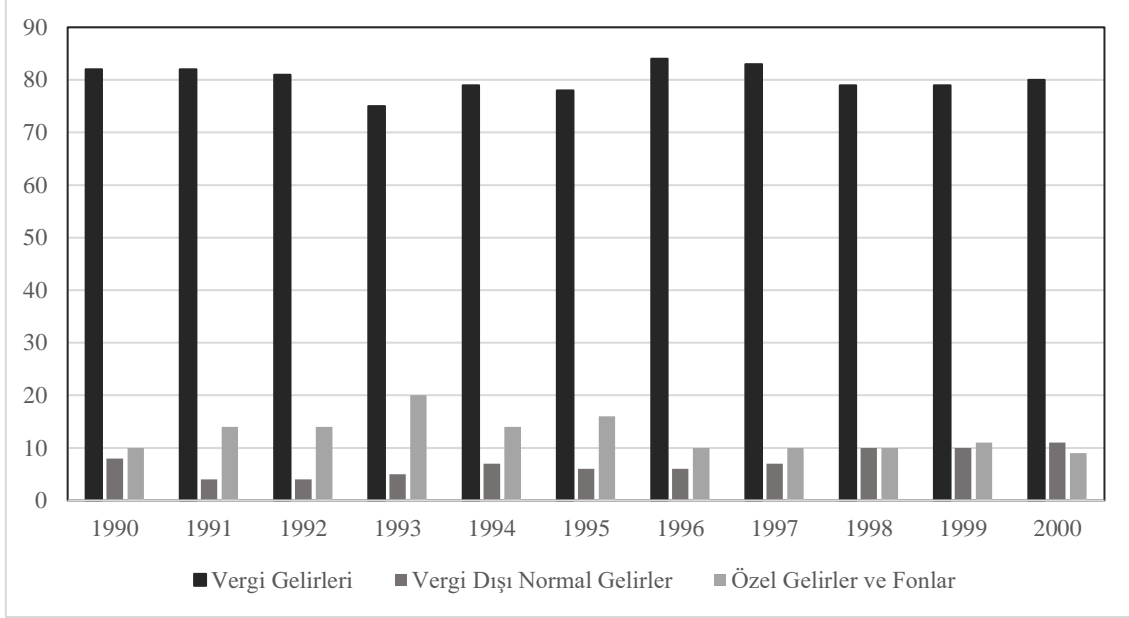
	Açıklamalar
“Nereden Buldun” ve “Mali Milat” Uygulamaları	<p>Kamu gelirlerini artırma ihtiyacına yönelik olarak servet beyanı sistemine dönülmüş ve bu dönem sonunda “nereden buldun” ve “Mali Milat” olarak anılan uygulamalar getirilmiştir. 29 Temmuz 1998’de Resmi Gazete’de yayınlanan “Nereden Buldun” olarak anılan 4369 sayılı yasa ile servetteki yıl içindeki artışları kaynağına bakılmaksızın gelir vergisi konusuna almıştır. Bundan önceki durumları ihmal ederek 30 Eylül 1998 tarihindeki servet durumunu esas alan hükümler de “Mali Milat” adı altında uygulamaya alınmıştır. Ancak kısa bir süre sonra menkul kıymetlerde yaşanan olumsuzluklar sebebiyle önce 3 yıllık süre için durdurulmuş, sonra da bu hükümler hiç uygulama olanağı olmadan ortadan kaldırılmıştır.</p> <p>Bu yasa ile vergi gelirleri içerisinde dolaysız vergilere yönelim, kayıt dışılığın radikal biçimde önüne geçilmesi, artan kamu finansmanı karşısında güçlü tedbirler almak gibi hedefler belirlense de vergi rekabetinin yeni yeni güçlenmeye başladığı global ekonomide sonuç vermemiştir.</p>
Basit Usul	<p>Ticari kazançlarda götürü usul kaldırılarak yerine basit usul uygulamaya konmuştur. Basit usul istenilene vermemiş olsa da götürü usule göre gerçek geliri amaçlamış olması bakımından beyan sistemine uygun olmuş ve günümüze kadar gelmiştir.</p>
4369 Sayılı Yasa Kapsamında Yapılan Değişiklikler	<p>4369 sayılı yasa ile bazı konularda da önemli değişikliklere gidilmiştir. Bunların belli başlıları; vergi ceza hükümlerinin ceza hukukuna uygun, daha modern yapıya kavuşturulması sağlanmıştır. Bireysel gelir vergisi beyanı yaygın olması sebebiyle etkin biçimde uygulanamayan aile reisi beyanı kaldırılarak sadeleşme sağlanmıştır. Gelirin gerçek ve safi (net) olması ilkelerinden sapmalar gösteren “götürü ücretler, hayat standardı esaslı, asgari zirai vergi ve asgari kazanç” uygulamaları vergi güvenlik müessesesi olarak yasalarda yer almasına rağmen gerçek gelir olmadığı halde vergi doğuruyor olması sebebiyle bu yasa terk edilmiştir.</p>

Kaynak: (Susam vd., 2020). Türkiye Ekonomisi ve Maliyesi 1923-2023 s. 138-141. Kaynağından faydalanarak tablo oluşturulmuştur.

Ek Vergiler: 4369 Sayılı yasa sonrasında 1999 tarihinde meydana gelen depremlerin ekonomiye olumsuz etkilerini telafi etmek amacıyla bir defa olmak üzere 26 Kasım 1999 tarihli 4481 Sayılı yasayla ek vergiler getirilmiştir. Buna göre beyanname vermekte olan gelir vergisi ve kurumlar vergisi mükellefleri ve beyanname vermese dahi yüksek ücret elde edenlerden 1998 yılındaki gelirlerinden alınmak suretiyle %5 oranında ek gelir,

kurumlar vergisi ,emlak vergisi ve motorlu taşıtlar vergisi ile özel işlem vergileri konulmuştur. Bu uygulama daha sonra kaldırılmış ancak aynı anda uygulamaya konulan Özel İletişim Vergisi (ÖİV) günümüzde kamunun sürekli gelir kaynağı olmuştur (Susam vd., 2020, s.160).

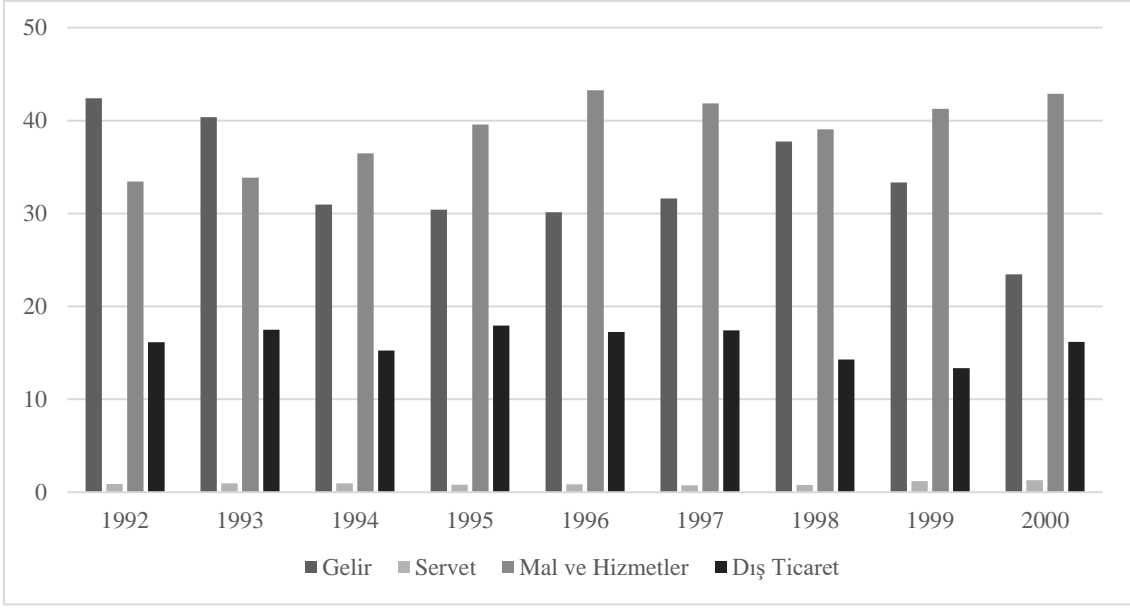
Dönemin gelirleri incelenecek olursa grafikler şöyledir;

Grafik 2: 1990-2000 Dönemi Genel Bütçe Gelirleri Tahsilatı (%)

Kaynak: T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı resmi sayfasından alınan verilerle oluşturulmuştur. <https://www.gib.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 12.05.2023

Yukarıda grafikte görüldüğü üzere devlet gelirlerinin %80'den fazlasını vergi gelirleri oluşturmaktadır. 1993 yılında bu oran %75 ile en düşük seviyeyi görmüş olsa bile 1994'te alınan vergisel önlemlerle beraber yine %80 üzeri seviyelere yükselmiştir.

Grafik 3: 1990-2000 Yılları Arası Vergi Gelirleri Tahsilatının Genel Bütçe İçerisinde Dağılımı

Kaynak: T.C. Geli İdaresi Başkanlığı, resmi sayfasından alınan verilerle oluşturulmuştur.

<https://www.gib.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 12.05.2023

Grafikte 1992-2000 yılları arasında vergi gelirlerinin gelir çeşitlerine göre dağılımı gösterilmektedir. Grafikte görüldüğü üzere en fazla vergi tahsilatı gelir vergisi üzerinden elde edilmektedir.

Bu dönemde vergi gelirlerinin yetersizliği ve vergi kayıp ve kaçakların artmasından dolayı vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin payı artarken dolaysız vergilerin azalmıştır. Devlet daha kolay gelir sağlama aracı olan dolaylı vergileri kullanarak vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin yükünü artırmıştır (Susam vd., 2020, s.161).

3.3.2. Harcama Politikaları

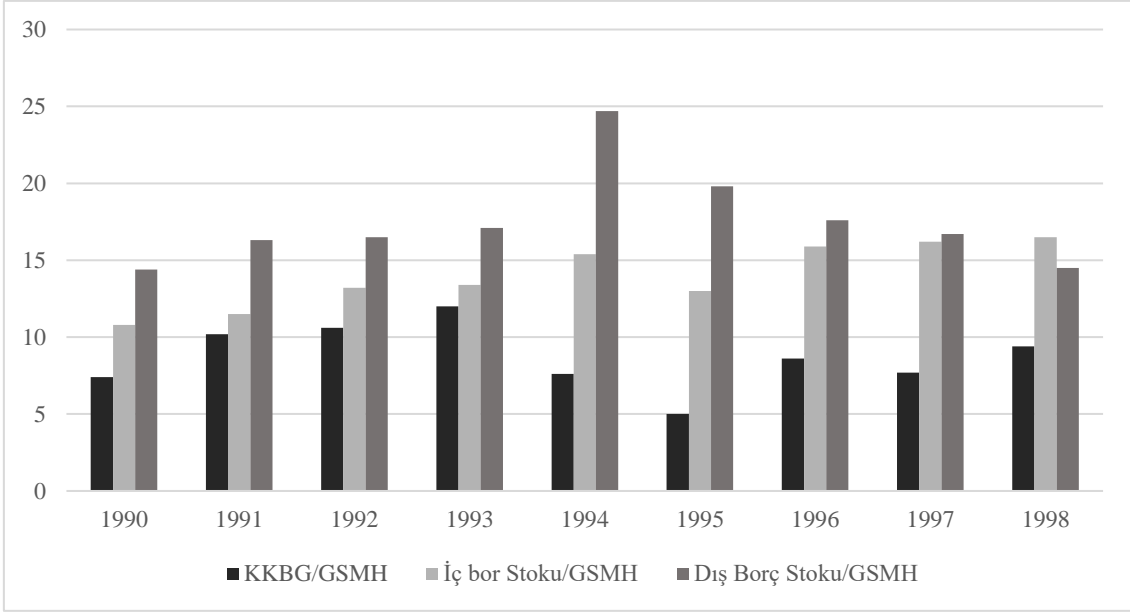
Ağustos 1990'da başlayan Körfez Krizi ve bunun etkisiyle oluşan siyasi bunalımın sonrasında patlak veren "petrol şoku", ilk olarak girdilerin maliyetlerini artırmıştır. Normal düzeydeki faiz oranından iç borçlanma imkânsız hale getirilmiştir. Bu dönemde iç borç stoku 420 trilyona ulaşmış, dış borç stoku 69 mr dolara yükselmiştir. 1994 yılına girerken Türkiye ekonomisi iç ve dış dengelerdeki sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu bakımdan krizin başlıca sebebinin yapısal sorunlar olduğu ifade edilebilir. Kamu kesimi dengesinin bozulmasının kaynağı yetersiz gelirler ve kamu harcamalarındaki savurganlıktır (Susam vd., 2020, s.155).

Bu bağlamda devlet bütçesinde sıkı bir tasarrufa gidilmiştir. Buna yönelik olarak (Şahin, 2007, s.228);

- Kamu kurumlarında savunma ve güvenlik için yapılan harcamalar hariç tutularak, cari harcamalar %30 kısılmıştır.
- Mal ve hizmet alımlarında kısıtlamaya gidilmiştir.
- Kamuda geçici istihdam ve kadrolu personel alımının durdurulması kararlaştırılmıştır.
- Bütçe imkanları dahilinde ücretlerin ve maaşların sınırlı olarak artırılacağı açıklanmış ve enflasyon oranının altına endekslenmiştir.
- Kamu yatırım programı kapsamında yeni projelerin eklenmesi, bir kısım ihalelerin ötelenmesi, alt yapı projelerinde yap-işlet-devret yöntemine geçileceği kararlaştırılmıştır.
- Kamuya taşıt alımının sınırlandırılması ve bir kısmının kullanım dışı bırakılıp satışa çıkarılacağı duyurulmuştur.
- Sübvansiyonların büyük bir kısmının kaldırılması, tarımda destekleme alımlarının azaltılması ve KDV iadelerinin yıllık ödenmesi uygulamasına geçilmiştir.

3.3.3. Borçlanma Politikaları

Türkiye ekonomisinde 1989'dan itibaren kamu kesimi gelir gider dengesinde bozulmalar meydana gelmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak da kamu kesimi borçlanma gereği çok fazla artmıştır. Bunun başlıca sebebi devletin önemli gelir kaynaklarından olan vergilerin etkin bir biçimde tahsil edilememesi nedeniyle, ekonomide meydana gelen kamu kesimi açığını finanse etmede Merkez Bankasına başvurulmuştur. Sonuç olarak da mevcut olan makroekonomik istikrarsızlık ve uygulanan yanlış politikalar nedeniyle kamu borç yükü daha da artmıştır.

Grafik 4: 1990-1998 Dönemi Borçlanma Verileri (%)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı resmi sayfasından alınan veriler ile oluşturulmuştur. <https://www.hmb.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 12.05.2023

Yukarıdaki grafikte 1990-1998 döneminde ait Türkiye ekonomisinin KKBG, iç borç stoku ve dış borç stokunun GSMH' ye oranı verilmiştir. Görüldüğü üzere GSMH içinde en yüksek pay dış borç stokundur. 1990 yılında dış borç stokunun GSMH'ye oranı %14,4 iken bu oran 1994 yılında zirveye ulaşmış ve %24,7' ye yükselmiştir. Bunun sebebi daha önceden de zaten var olan dış borçların kriz sürecinde daha da artmasıdır. 1994 yılında uygulanan politikalar sonucu dış borç oranında azalma meydana gelmiştir. Azalış eğiliminin sürdürülmesinin başlıca sebebi de kriz döneminde mevcut borçları ödemek için yoğun olarak iç borçlanma kaynaklarına başvurulması olmuştur. Bunlara bağlı olarak KKBG' de artış göstermiştir. Uygulanan politikalar sonucu bu oranlarda azalma meydana gelmiş olsa da bu durum kısa vadede geçerli olmuş olup tekrar artış eğilimi devam etmiştir.

1994 yılındaki krizle birlikte borçlanma ihtiyacının artması sonucu iç borçlanma kaynaklarına başvurulması nedeniyle ilerleyen yıllarda iç borç stoku tekrar artma eğilimine geçmiştir.

İç borç stokuyla ilgili olan diğer bir konu, bunlara ilişkin faiz oranları ile faiz yapılarıdır. Türkiye ekonomisi incelendiğinde krizin görüldüğü dönemlerde iç borçların vadelerinin kısaldığı görülmektedir. Bu ise borçların sirkülasyonunu zorlaştırmış ve borçlanma ihtiyacına bağlı olarak faizler de artmıştır (Susam vd., 2020, s.163).

Bunlara ek olarak Devlet İç Borçlanma Senetlerinin (DİBS) getirisini yükseltmiş, bunları vergi ve harçlardan muaf tutmuştur (Şahin, 2007, s.220). Bu durum iç borçlanmanın 1990 yılında itibaren dağılımında DİBS payının artmasına sebep olmuştur. 1990 yılında DİBS stoku payı %49 olarak gerçekleşmişken 1998 yılı itibariyle iç borç stoku tamamen DİBS'lerden meydana gelmiştir.

Böylece Türkiye ekonomisi ödeyebileceğinden fazla iç borç yüküne girmiştir. Ekonomide artan finansman ihtiyacı iç borçlarla karşılanarak faizlerin düşmesinin önüne geçilmiş ve iç borçların döndürülebilirliği zorlaştırılmıştır. Bunlar ek olarak özel sektörün finansman kaynakları kısıtlanmış, kamuda maliyetler artmış ve enflasyonla mücadele sınırlandırılmıştır (Korkmaz, 2004, s.3). Sonuçta Türkiye ekonomisi istikrarını olumsuz etkileyen pek çok sorun ile karşı karşıya kalmıştır.

3.3.4. Bütçe Politikaları

1994 yılında ekonomide yapısal sorunlardan kaynaklanan kriz nedeniyle kamu kesimi dengesi bozulmuş ve devlet bütçesi borç ödeme bütçesine dönüşmüştür. Bu durumu düzeltmek için kamu maliyesi alanında birtakım tedbirler alınmıştır. Kamu kesimi açıklarını azaltmak ve borç-faiz döngüsünü kırmak amacıyla kamu harcamalarını azaltıp kamu gelirlerini artırma yoluyla bütçede denge sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun için de ciddi anlamda tasarrufa yönelim olmuştur.

Bu dönemde bütçe harcamalarının çoğunluğunu iç-dış borç faizi ödemelerinden meydana gelen transfer harcamaları oluşturmuştur. Bütçe “transfer bütçe” ye dönüşmüştür. Kamu kesiminin gelirinden fazla harcama yapması sebebiyle borçlanma ile elde edilen kaynaklar sosyal hizmetler veya yatırımlar yerine transfer harcamalarını finanse etmiştir (Susam vd., 2020, s.153).

Kamu gelirlerinin bir kısmıyla KİT zararlarının kapatılması, SGK açıklarının finansmanı ve tarım destek programlarının finansmanı sağlanmıştır. Kamu kesimi dengesini sağlayabilmek için bu harcamaların yapılacak reformla azaltılması ve kamu idaresinin yeniden yapılandırılması gerekli görülmüştür. Buna yönelik yapılan bazı uygulamalar şöyledir (Şahin, 2007, s.231);

- 27 Kasım 1994 tarihli 4046 sayılı Özelleştirme Yasasıyla KİT'ler özelleştirilmiştir. Bu kapsamda on iki kamu iktisadi kuruluş özleştirme programına alınmıştır. İstikrar programı, kısa dönemde kamu kesimi dengesi, uzun dönemde ise yapısal değişim

amacıyla özelleştirmeye önem vermekteydi. Ancak program beklenildiği gibi yürümedi. Özelleştirmeden beklenen gelir hep öngörülenin altında kaldı.

- Vergi gelirlerini arttırmak, vergilendirilmeyen alanları vergi kapsamına almak, sermaye kazançlarının etkili biçimde vergilendirilmesi konusunda birtakım yasalar getirilmiş ancak tam anlamıyla uygulanamamıştır. Kasım 1999'da çıkarılan yasa ile bazı servet unsurlarının ve sermaye kazançlarının vergilendirilmesi kısmen de olsa diğer yasalardan sağlanacak geliri telafi edebilmiştir.
- Yapısal iyileşme programı çerçevesinde sosyal güvenlik kuruluşlarının bir yerde toplanması ve tekrar düzenlenmesi ile ilgili olarak Sosyal Güvenlik Yasası çıkarılmış ancak öngörülen reformla ilgili bir sonuç alınamamıştır.
- Tarımda destekleme kapsamında yapılacak pek çok çalışma planlanmış ancak uygulamaya konamamıştır.
- Kamu kesiminde istihdamın sağlıklı bir yapıya kavuşturulması için kararlar alınmıştır.
- Yerel yönetimlerin yetkisinin genişletilmesi, belediyeler ve diğer yerel idarelerin kaynak kullanım imkânının genişletilmesi kapsamında yerel yönetimlere idari ve mali özerklik sağlayacak yasaların çıkarılacağı açıklanmış ancak bu konuda 1994-1999 döneminde herhangi bir yasa çıkarılmamıştır.

Alınan bu kararlarda etkinlik sağlanamaması kamu kesimi gelir gider dengesinde beklenen etkiyi vermemiştir.

Tablo 12: 1990-2000 Yılları Arası Konsolide Bütçe Gerçekleşmeleri (Cari Fiyatlarla Milyar TL)

	Bütçe Geliri	Bütçe Gideri	Bütçe Açığı	Bütçe Geliri/ GSMH	Bütçe Gideri/ GSMH	Bütçe Açıkları/ GSMH
1990	56.573	68.354	-11.782	14.2	17.2	-3.0
1991	99.084	132.401	-33.317	15.6	20.9	-5.3
1992	178.070	225.398	-47.328	16.1	20.4	-4.3
1993	357.333	490.438	-133.105	17.9	24.6	-6.7
1994	751.615	902.454	-150.839	19.3	23.2	-3.9
1995	1.409.250	1.724.194	-314.944	17.9	22.0	-4.0
1996	2.727.958	3.961.308	-1.233.350	18.2	26.4	-8.2
1997	5.815.099	8.050.252	-2.235.153	19.8	27.4	-7.6
1998	11.811.065	15.614.441	-3.803.376	22.1	29.2	-7.1
1999	18.933.065	28.084.685	-9.151.620	24.2	35.9	-11.7
2000	33.440.143	46.705.0297	-13.264.886	26.6	37.2	-10.6

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı resmi sayfasından alınan veriler ile oluşturulmuştur. <https://www.hmb.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 14.05.2023

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere 1990-2000 döneminde kamu kesimi dengesi iyice bozulmuş, dönem sonunda gelirlerin giderleri karşılama oranı %70 olmuştur. Seçim, resesyon ve doğal afetlerin meydana geldiği 1999 yılında ise kamunun idaresi güçlendirmiştir. Ayrıca sisteme yeni eklenen vergilerden elde edilecek gelirlerin hedeflenenden az gerçekleşmesine neden olmuştur. Konsolide bütçe açıkları/GSMH oranı ise resesyonun etkisiyle %11.7'ye ulaşmış, vergilerden elde edilen gelirler %74'ü faiz giderlerine gitmiştir (Susam vd., 2020, s.154).

İstikrar programının uygulama sonuçları (Şahin, 2007, s. 235-239);

- Kamu kesimi gelir gider dengesi sağlanamaması nedeniyle para arzı kontrol altında tutulamamıştır. Borçlanma için Merkez Bankası kaynaklarına başvurulması emisyon hacminin genişlemesine sebep olmuş diğer yandan yüksek oranlı faizle borçlanmanın sürdürülmesi ekonomiyi para arzı-enflasyon çıkmazına sürüklemiş ve ekonomik istikrarsızlık sürekli hale gelmiştir.
- Yerel seçimler dolayısıyla istikrar programı açıklanmasında geç kalınmış bu nedenle stoklama ve spekülasyona yönelim artmış, ekonomide dengeler daha da bozulmuştur.

- Bazı harcamaları kısıtlama önlemleri uygulanamamış, SGK'ların açıklarını kapatmak için yapılan düzenlemeler yasalaştırılamamıştır.
- Koalisyon ortağı partiler özelleştirme programı için anlayamadığından program gecikmiş ve sonrasında da hiç uygulanamamıştır. Özelleştirme veya yeniden yapılandırma şansı olmadığına kapatılması düşünülen kuruluşlar ise çalışanlarının ve halkın verebileceği tepkiden çekinildiğinden kapatılamamıştır.
- Uzun dönemde kamu kesimi gelir gider dengesini sağlayabilmek için düzenli gelirleri arttırmak, kamu kesiminde israfın önlenmesi ve harcamaların kısılması, bütçe fazlası vererek KKBG/GSMH oranının düşürülmesi gerekmektedir. Programın bu dengeyi sağlanması ile ilgili hedefleri 1994 yılında harcamalardaki aşırı kısıtlama ile kısmen tutturulsa da 1995,1996,1997'de borçlanma artmaya devam etmiştir. Devlet, borçları ve bunların faizlerini ödeyebilmek için daha yüksek oranlı faizden borçlanmaya devam etmiştir.
- Kamu kesimi dengesinde oluşan bozulma vergi yasalarında yapılan kısmi düzenlemelere karşı giderek artmıştır. Harcamalarda hizmetleri aksatmayacak biçimde tasarruflara gidilememiştir. Bütçe gelirlerinin çoğu kamu borçları faiz ödemelerine tahsis edilmiş ve bütçe hizmet bütçesi olmaktan çıkıp borç ödeme bütçesine dönüşmüştür.
- Programın enflasyon baskısını azaltmak ve ekonomide istikrarı sağlama amaçları da gerçekleşmemiştir. 1994'te zirveye ulaşan enflasyon oranı ilerleyen yıllarda %70-%80 seviyelerinde kalmıştır. Ekonomide fiyat istikrarı sağlanamamış halk bu enflasyon ile yaşamaya alışmıştır.
- Yaşanan ekonomik bunalım ve buna yönelik uygulanan istikrar programı halkın refah seviyesini ciddi oranda olumsuz etkilemiştir. Programdan en çok emek üzerinden gelir sağlayanlar olumsuz etkilenmiştir.
- Özelleştirmede hedeflenenin gerisinde kalınmıştır. Sosyal Güvenlik yasası istikrar programından beş buçuk yıl sonra Ağustos 1999'da çıkarılmıştır. Yerel yönetimlerin mali özerkliği, Tarımsal Destekleme Politikası kapsamında düzenlemeler, dış ticaret açıklarının azaltılması gibi sorunlar çözüme kavuşturulamamış, 2000'li yıllara girerken de devam etmiştir.

Sonuç olarak 5 Nisan Kararlarıyla reel ekonomide daralma meydana gelecek olmasına rağmen finansal piyasalar kısmen düzelmiştir. GSMH 1994 yılında %6 üzerinde gerileme

göstermiş, işsizlikte artış meydana gelmiş ve dış ticaret hacminde daralma meydana gelmiştir. Program ekonomide kalıcı istikrarı sağlayamamış, istikrarsızlık giderek kronikleşmiştir. Hem orta vadeli dem de uzun vadeli yapısal düzenlemeler gerçekleştirilememiştir. Sonuçta yeniden IMF ile görüşmelere gidilmiştir (Şahin, 2007, s.239).

Bir istikrar programında başarı sağlanabilmesi için; halkın desteği ve inancı, kısmen de olsa parlamentodaki partilerin desteği, öngörülen önlemlerin aynı paket içinde toplanıp en hızlı şekilde ve taviz vermeden uygulanması, kısa vadede ve orta vadede ulaşılması gereken çok iyi belirlenmesi gerekmektedir. Bunlara ek olarak kararları izleyen dönemde KKBG düşürülmesi ve para arzının belirli seviyede kontrol altında alınması da istikrar programının başarılı olmasında önemli etkindir (Şahin, 2007, 234).

Bu etkenler kapsamında 5 Nisan İstikrar programının istenilen başarıyı sağlamadığı gözlemlenebilmektedir. Bunun öncelikli sebeplerinden birisi programın uygulanmasında geç kalınmış olmasıdır. Dönemin koalisyon hükümeti alınan kararlar konusunda hem fikir olamaması tedbirlerin kısa sürede uygulanabilmesini engellemiştir. Ayrıca uygulamada kararlı davranış sergilemeyip birçok konuda taviz verilmesi, geri adım atılması güveni sarsmış olumsuz bir imaj oluşturmuştur.

Belirlenen hedeflerin gerçekleştirilememesi nedeniyle ekonomide kalıcı bir istikrar sağlanamamış, orta ve uzun vadede yapısal değişim gerçekleşmemiştir. Bu durum kriz sürecinin devam etmesine sebep olmuş ve sonuçta 2000 yılına girerken IMF ile Stand-By anlaşmasına gidilmiştir.

3.4. 2001 Krizi

Türkiye ekonomisi 1994 yılından sonra ekonomide mevcut olan yapısal sorunların üzerine iç ve dış etkenlerden kaynaklanan sorunların da eklenmesiyle iyice yıpranmış ve yeniden kriz dönemine girmiştir. 2000 ve 2001'de gerçekleşen bu krizler finansal piyasalarda kendini göstermiştir.

2000 yılında gerçekleşen krizlerden Kasım krizi bankacılık krizi, Şubat krizi döviz kuru krizidir. Bu sebeple yaşanan kriz “ikiz kriz (twin crises)” olarak ifade edilmektedir. Finans sektörü ve bankacılık sisteminde nakit sıkıntısıyla kendini gösteren kriz ilerleyen süreçte döviz kurunda da sorunlar oluşmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda üç ay içerisinde Türkiye ekonomisinde ikiz kriz meydana gelmiştir (Karaçor, 2006, s.384).

Yaşanan krizlerle birlikte enflasyon oranı ve faizlerde artışlar, döviz kurlarında dalgalanmalar meydana gelmiş ve ekonomide makroekonomik dengeler bozulmuştur. Bu durum reel sektörde de olumsuz etkilere yol açmıştır. Finansal piyasalarda meydana gelen sorunlar nedeniyle reel sektöre yeni kredi imkânı sağlanamamış bu durumda reel sektörün kredi geri ödemelerinde aksaklıklar meydana gelmesine sebep olmuştur (Ulusoy, 2011, s.355).

Ekonomide meydana gelen bu sorunlar üzerine makroekonomik dengelerin yeniden sağlanması ve krizlerin aşılması için IMF destekli istikrar programları uygulanmıştır. Bunlardan ilki Aralık 1999'da uygulamaya konan "Enflasyonla Mücadele Programı" ikincisi ise 2001 yılı Nisan ayında uygulamaya konan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programıdır. Her iki program da temelde enflasyonu düşürmek, ekonomide istikrarı sağlamak, ekonomik büyüme ve ekonomide mevcut olan yapısal sorunları gidermeyi amaçlamıştır. Enflasyonla Mücadele Programı kısa vadeli hedefleri gerçekleştirebilmiş ancak yapısal sorunların devam etmesi ve bankacılık sektöründe sorunların baş göstermesi nedeniyle istenilen sonucu vermemiştir. Bunun üzerine 2001 krizinin meydana gelmesiyle 14 Nisan 2001 tarihinde "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulamaya konmuştur.

Ekonomik olarak sürdürülebilir gelişme ortamı oluşturarak kaynak kullanımında verimliliği artırmak, piyasa şartlarında rekabet gücünü artırmak, ekonomik büyüme, refah düzeyini yükseltmek programın başlıca amaçları arasındadır (Susam vd., 2020, s.173).

Bu amaç kapsamında; kaynak kullanımında etkinliği sağlamak, refah düzeyini yükseltmek, sektörel rekabet gücünün artırmak ve sürdürülebilir ekonomik gelişmeyi sağlamak hedeflenmiştir (Taşar, 2010, s.11).

Bu hedefler çerçevesinde programın temel unsurları (Ataman, 2003, s.38);

- Dalgalı kur sisteminde enflasyonla mücadeleyi kararlı olarak sürdürmek
- Bankacılık sektöründe yapısal düzenlemeler ile reel sektör ile olan ilişkilerin düzeltilmesi
- Güçlü kamu finansman dengesi oluşturmak
- Gelir politikasını enflasyon hedeflerine uyumlaştırarak sürdürme
- Bu amaçların etkin, esnek ve şeffaf bir yapıda uygulanabilmesi için yapısal unsurların yasal altyapısının oluşturulması şeklinde belirlenmiştir.

Program çerçevesinde öngörülen çeşitli yasal düzenlemelerin dört ana alanda yapılması

planlanmıştır. Bunlar (GEGP, 2001, s.15);

- Mali sektörün yeniden yapılandırılması,
- Devlette şeffaflığın artırılması ve Kamu finansmanının güçlendirilmesi
- Ekonomide rekabetin ve etkinliğin artırılması
- Sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi

GEGP ile bu alanlarda yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Özellikle bankacılık kesiminin iyileştirilmesi, mali sektörün yapılandırılması için önemli tedbirler alınmıştır. Ekonomideki rekabeti ve etkinliği artırmaya yönelik olarak da pek çok yasal düzenleme yapılması planlanmıştır (Susam vd., 2020, s.174).

Tablo 13: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Kapsamına Planlanan Yapısal Düzenlemeler

	Açıklamalar
Mali Sektörün Yeniden Yapılanması	4651 Sayılı yasa ile TCMB'nin Hükümete karşı özerkliği amaçlanmış ve TCMB'nin kamu kesimine kredi açmasına son verilmiştir.
	Bankacılık kesimindeki sorunların giderilmesi amacıyla Bankalar Kanunu'nda değişiklik yapılması ve denetimlerin bağımsız kuruluşlarca yapılması ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır.
	Kamu bankaları ile ilgili mevcut likidite sorunlarının çözülmesi, görev ve sorumluluk alanlarının yeniden düzenlenmesi, bazı kamu bankalarının özelleştirilmesi planlanmıştır.
Devlette Şeffaflığı Artırılması ve Kamu Finansmanını Güçlendirilmesi	Bütçe içi fonların ve bütçe dışı fonların kaldırılması kararlaştırılmıştır.
	Bütçe metninin açık ve şeffaf olarak düzenlenmesi ve maliye politikası uygulamalarının ve kamu kesimi hesaplarının ayrıntılı olarak ortaya konması kararlaştırılmıştır.
	Denetimlerin yeniden yapılandırılması ve mali suçlara ilişkin cezaların artırılması kararlaştırılmıştır.
	Kamu Finansmanı ve Borç Yönetimi Kanunu çıkarılmıştır.
Ekonomide Rekabetin ve Etkinliğin Artırılması	Devletin ekonomiye müdahalesini azaltmak amacıyla özelleştirmelerin hızlıca tamamlanması, belirli hizmetlerin özel sektöre bırakılması ve tarımsal destekleme politikalarının düzenlenmesi konusunda planlamalar yapılmıştır.
	Tarım sektöründe şeker ve tütün piyasalarını serbest piyasaya bırakmış bu konuda "Şeker Kanunu" ve "Tütün Kanunu" çıkarılmıştır.

	Doğalgaz ve elektrik serbest rekabete bırakılmış ve TÜRPAŞ, TEAŞ ve TEDAŞ özelleştirilmiştir. Bu konuda tüketiciyi korumak için Enerji Piyasası Düzenleme ve Denetleme Kurulu (EPDK) kurulmuştur.
Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi	Emek piyasasında etkinliğin sağlanması amacıyla İş Güvencesi Kanunu çıkarılmıştır.
	Ekonomik ve sosyal politikaların uzlaşmacı bir şekilde oluşturulması ve çalışma barışını sağlamak için Ekonomik ve Sosyal Konsey oluşturulmuştur.
Reel Ekonomiye Yönelik Düzenlemeler	İhracatın artırılmasına yönelik olarak Eximbank kredilerinin artırılması, ihracatta KDV ödemelerinin hızlandırılması ve teşviklerin uygulamalarında bürokrasi engelinin azaltılması üzerine çalışmalar yapılmıştır.
	Reel ekonominin canlandırılması için yabancı yatırımcıları çekmek amacıyla Anayasa değişikliği ile uluslararası tahkim imkânı sağlanması için yasa çıkarılması, Ticaret Kanunu, İmar Kanunu ve yatırımlar üzerinde etkili olan diğer yasalar ile ilgili olarak gerekli değişikliklerin yapılması planlanmıştır.
	2004 yılında 6224 sayılı “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu” kaldırılmış yerine 4875 sayılı “Doğrudan Yabancı Yatırımcı Kanunu” çıkarılmıştır.

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’ndan alınan bilgiler ile oluşturulmuştur. <https://www.tcmb.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 20.05.2023

GEGP kapsamında uygulanan politikalar; bütçe politikaları, harcama politikaları, gelir politikaları ve borçlanma politikaları olmak üzere dört başlıkta incelenecektir.

3.4.1. Gelir Politikaları

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında gelir hedeflerini gerçekleştirebilmek amacıyla çeşitli vergisel düzenlemeler yapılmıştır. Gelir hedeflerine ulaşabilmek için yapılan başlıca düzenlemeler şunlardır (GEGP, 2001, s.28);

- Vergi gelirlerini artırmak için daha önce alınan önlemlerin devam ettirilmesine karar verilmiştir.
- Akaryakıtta otomatik fiyatlandırma mekanizması uygulamasına devam edilecektir. Akaryakıt Tüketim Vergisi (ATV) tabanı öngörülen enflasyona göre belirlenecek ve GSMH içinde bu verginin payı %2,8 olacaktır.
- Enerji ve petrol sektörü başta olmak üzere ithalata dayalı ürünlerin fiyatları, artan maliyetler, kur değişimlerini ve ekonomide reel durumu gösterecek şekilde belirlenecektir.
- Vergi tabanını yaygınlaştırmak amacı kapsamında vergi kimlik numarası uygulaması genişletilecektir.

- Vergi kayıp kaçağını mümkün olduğunca indirmek için vergi denetimleri sıklaştırılacaktır.
- Vergi gelirlerini artırmaya yönelik vergi cezaları, faizler ve gecikmeler enflasyona endeksli olarak artırılmıştır.
- Kamu kağıtlarından elde edilen gelirler bireysel yatırımcılar için beyanname dışı tutularak kamu kağıtlarına bireysel talebin artırılması sağlanacaktır.

Vergi ve sosyal güvenlik primlerine yönelik yapılan düzenlemelere göre (Susam vd., 2020, s.177);

- Bunlara ilişkin ödemelerde gecikmeleri önlemek amacıyla gecikme faizleri ve cezaların piyasa faiz oranının üstünde tutulması kararı alınmıştır
- SSK ve BAĞ-KUR primlerinde prim esaslı ücret tabanı %40 oranında arttırılmıştır.
- Vergi ve sosyal güvenlik prim ödemelerindeki gecikmenin düzeltileceği kararlaştırılmıştır.

Bunlara ek olarak Katma Değer Vergisinin %1 ve %8'lik oranları dışında kalan kalemlerin %1 oranında artırılması, enerji ve petrol ürünleri öncelikli olarak ithalat ürünlerinde maliyet artışları ve kur değişimlerinin fiyatlara yansıtılması kararlaştırılmıştır (Şahin, 2007, s.263).

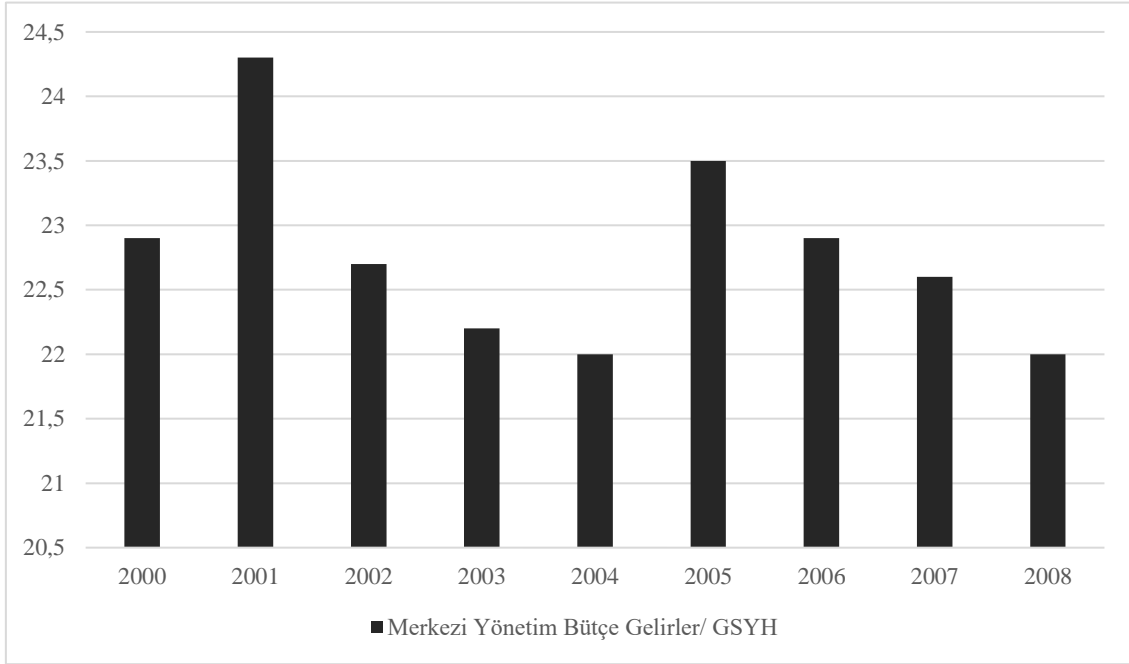
Bu dönemde vergisel anlamda yapılan üç önemli düzenleme daha vardır. Bunlar (Susam vd., 2020, s.187);

- Vergi sisteminde otomasyon sürecine geçilmiştir.
- 2002 yılında yürürlüğe giren Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) günümüzde de uygulanmakta ve bu vergiden oldukça yüksek gelir elde edilmektedir.
- Uluslararası alanda vergi rekabetini sağlayabilmek amacıyla gelir vergisi oranlarında değişikliğe gidilmiştir. Buna göre Gelir Vergisinde en yüksek oranın %45'e çekilmiş ve vergi tarifesinde dilim sayısı azaltılmıştır. Gelir vergisi tavan oranı düşürülmüş böylece vergilendirme dilimi azalmıştır. Kurumlar vergisi oranları %40'tan %20'ye düşürülmüştür (Susam et al., 2020; 186). Bunların yanında Gelir vergisi ve Kurumlar Vergisi tarifelerinde yeniden düzenlenmeye gidilmiş ve vergi dilim sayısı 5'ten 4'e düşürülmüştür. Dilimlerde taban oran %15 tavan oran %35 olmuştur. Kurumlar Vergisinde ise oran %30'dan %20'e düşürülmüştür (Göktaş, 2019; 99).
- Bütçe içerisinde vergi gelirlerini artırmaya yönelik olarak yukarıda belirlenene politikalar uygulanmıştır. Bu dönemde vergilerde yapılan düzenlemelerle dolaylı

vergilerin payı artırılmıştır. Bu ise gelir dağılımında adaletsizliği artırmaktadır. Çünkü dolaylı vergiler şahsileştirilmez ve adaletsiz vergiler olarak nitelendirilirler. Ayrıca harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergiler geliri düşük kesimi çok daha fazla etkiler çünkü bu kesimin tüketim eğilimi daha fazladır. Bu nedenle geliri düşük olan kesim daha fazla harcama yaptığından daha fazla vergi öder ve vergi yükü artarak gelir dağılımında adaletsizlik meydana gelir.

- Ayrıca vergi hasılatı içinde gelir vergilerinin payının düşmesi sebebiyle vergi geliri elde etmede stopaj usulü yaygın kullanılır olmuş, bu da çalışanların vergi yükünün artmasına sebep olmaktadır (Susam et al., 2020; 187).

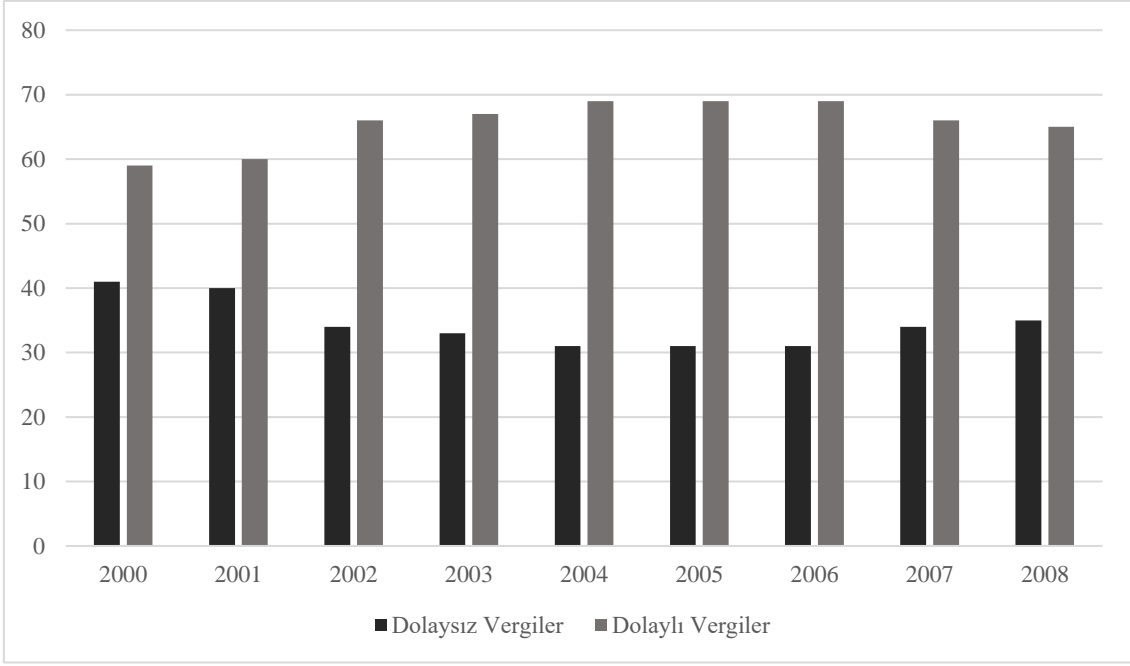
Uygulanan vergi politikaları sonucunda dönemin gelirlerinde meydana gelen değişime bakılacak olursa grafik şöyledir;

Grafik 5: 2000-2008 Yılları Arasında Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri/GSYH Oranı (%)

Kaynak: T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı resmi sayfasından alınan veriler ile oluşturulmuştur.

<https://www.gib.gov.tr/> .. Erişim Tarihi: 20.06.2023

Grafik 6: Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatında Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Payı (%)

Kaynak: T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı resmi sayfasından alınan veriler ile oluşturulmuştur.

<https://www.gib.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 20.06.2023

3.4.2. Harcama Politikaları

2001'in Şubatında meydana gelen kriz sonucunda uygulamaya konan GEGP ile daraltıcı maliye politikası uygulanmış ve harcamalarda azalışa gidilmiştir(E. Fırat, 2013, s.305). Faiz dışı harcamalarda tasarrufa gidilerek kamu borç stoku kontrol edilmeye çalışılmıştır (Ulusoy, 2011, s.357).

Buna göre (GEGP, 2001, s.26-27);

- Kamu harcamalarının disipline edilmesi ve tasarrufa yönelim kararlaştırılmıştır. Bunun için Kamu Tasarruf Genelgesinin dikkatlice uygulanmasına önem verilmiştir.
- Diğer cariler, yatırımlar ve bazı transfer harcamaları artışı fiyat ve kur artışlarının altında tutularak tasarruf sağlanacaktır
- Bütçede diğer cari transferlerde kesinti yapılarak GSMH'nin yüzde 0.3'ü oranında tasarruf sağlanması kararlaştırılmıştır.
- Bütçeye ödenek aktararak kamu bankaları faiz farkı ödemeleri karşılanacaktır.
- Eğitim, sağlık, güvenlik gibi temel hizmetler dışında kamuya personel alımı sadece işleyişte etkinliğin aksayabileceği ve olağanüstü durumlarda yapılabilecektir.

- Ücret ve maaş artış talepleri tüm kesimleri ilgilendirmedikçe ve ücretlerde adaleti hedeflemedikçe değerlendirmeye alınmayacaktır.
- Zorunlu haller dışında yeni yatırım projelerine ve yıllara sâri ihalelere girilmeyecektir.
- Kaynağı olmayan harcama artırıcı öneriler gündeme alınmayacaktır.
- KİT’lerde de tasarrufa yönelinecektir.
- Tarımsal destekleme fiyat artışları hedeflenen enflasyonu geçmeyecek, kuruluşların finansmanına göre miktar kısıtlaması yapılacaktır.
- SGK’lerin sağlık harcamaları disipline edilecektir.
- Kamu kurumlarına sınırlı taşıt kullanımı getirilip, Taşıt Kanunu uygulanacaktır.

Uygulanan bu tasarruf uygulamalarıyla birlikte 2001 için hedeflenen harcama miktarları ve gerçekleşen harcama miktarlarının istenilen sonucu verdiği görülmüştür (Fırat, 2013, s.8). Bu gelişmedeki en önemli etken bütçede fazla payı olan faiz giderlerinin azalmasıdır. Böylece bütçede harcamalar eğitim, sağlık, ulaştırma gibi alanlara yönelmiş ve çok sayıda sosyal program uygulanmaya başlanmıştır (Susam vd., 2020, s.184).

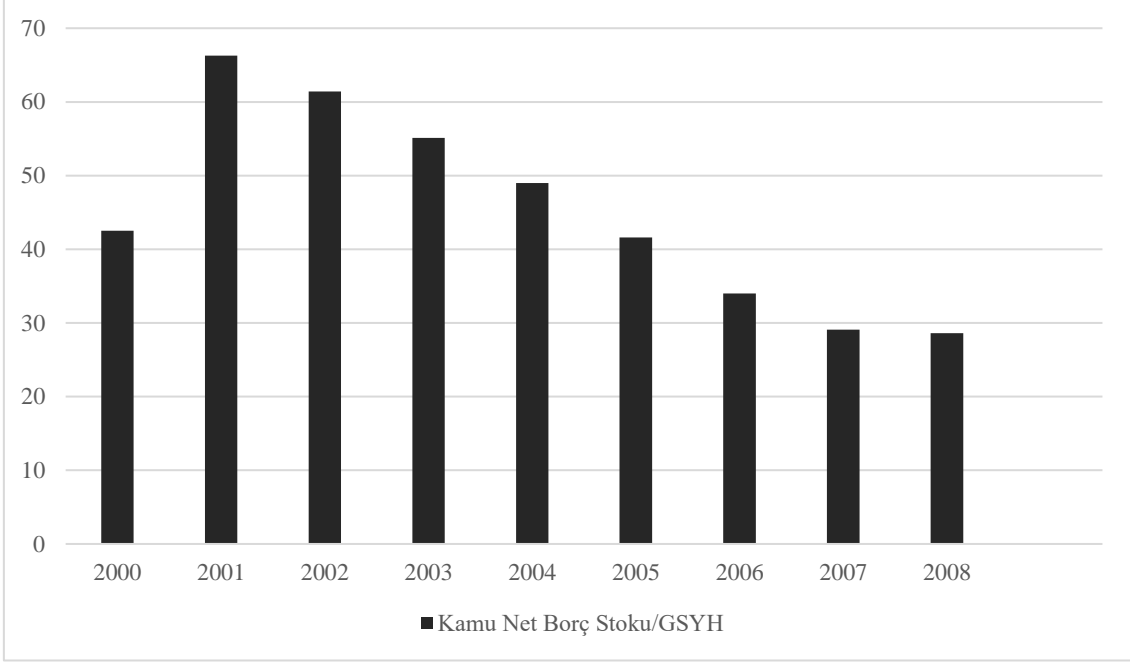
3.4.3. Borçlanma Politikaları

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programıyla (GEGP) hedeflenen en önemli maddelerden birisi de kamu kesimi borçlanma gereğinin düşürülmesidir. Bu bağlamda kamu borç stokunun düşürülmesine yönelik olarak sıkı maliye politikaları uygulanmıştır. Bu amaçla uygulanan borçlanma politikaları şöyledir (Susam vd., 2020, s.178);

- Borç stokundaki kamu bankalarının görev zararından oluşan borçlar için Hazineyi ihraç ettiği DİBS’ler, Hazine’nin borç stokunun artırırken kamunun borç stoku sabit kalmaktadır. Böylece kamu hesaplarında şeffaflık artırılmış, toplam kamu borç yönetimi tek elden yürütülmüş ve Hazine’nin aldığı borç stoku gerçekçi hale getirilmiştir.
- TMSF kapsamındaki bankalar ve kamu bankaları için verilmekte olan DİBS’lerin özelliği büyük ölçüde değiştirilmiştir.
- Net borç stokunu azaltmak amacıyla faiz oranlarının düşürülmesi kararlaştırılmıştır.
- 2002 yılı için Toplam Borç Stoku/GSMH oranı azalmasında özelleştirmelerden elde edilecek gelirler önemli rol oynayacaktır.
- 2002 yılı için Borç Stoku/GSMH oranının düşmesinde önemli rol oynayacak faktör olan senyorej gelirisinin orta vadede hedeflenen fazla gerçekleşmesi beklenmektedir.

- İç piyasalardan karşılanma ihtimali düşük olan kamu kesimi finansman ihtiyacı için dış finansman kaynaklarına yönelim önemlidir. Bu kapsamda bankacılık sektörünün yeniden yapılanmasına yönelik düzenlemeler ön plana alınmıştır. Bu düzenlemeleri gerçekleştirmek için 1999-2001 arasında IMF'den toplam 5 milyar dolar civarı kaynak kullanımı gerçekleşmiş buna ilaveten IMF anlaşmayı 8.1 milyar\$ artırarak 2001 yılında 13,1 milyara\$ kaynak aktarmıştır. Ayrıca 2001 yılı için Dünya Bankası'ndan proje kredileri dışında 2,5 milyar\$ kaynak kullanılacaktır.
- Dış finansman yapısının bozulmaması için tüm yıl boyunca kamunun toplam kısa vadeli borç stoku 2,1 milyar\$ aşmayacaktır.
- Borçlanma politikaları kapsamında yapılan en önemli düzenlemelerden birisi de TCMB yasasında yapılan değişikliktir. 25.04.2001 tarihli 4651 sayılı yasa ile yapılan bu değişiklik kapsamında TCMB'nin özerk olması amaçlanmış ve kamuya kredi sağlamasına son verilmiştir. TCMB yasasının 4. Maddesinde yapılan değişikliğe göre bankanın temel amacının fiyat istikrarını sağlamak olduğu ifade edilmiş ve bunun için uygulanacak para politikasının ve kullanılacak araçların TCMB tarafından belirleneceği açıkça ifade edilmiştir. Böylece TCMB'nin özerkliği ilan edilmiştir (Şahin, 2007, s.258).

Borçlanmaya yönelik olarak uygulanan sıkı maliye politikaları sonucunda ekonomi üzerindeki borç yükü büyük ölçüde azaltılmıştır.

Grafik 7: 2000-2008 Yılları Arasında Kamu Net Borç Stoku/GSYH (%)

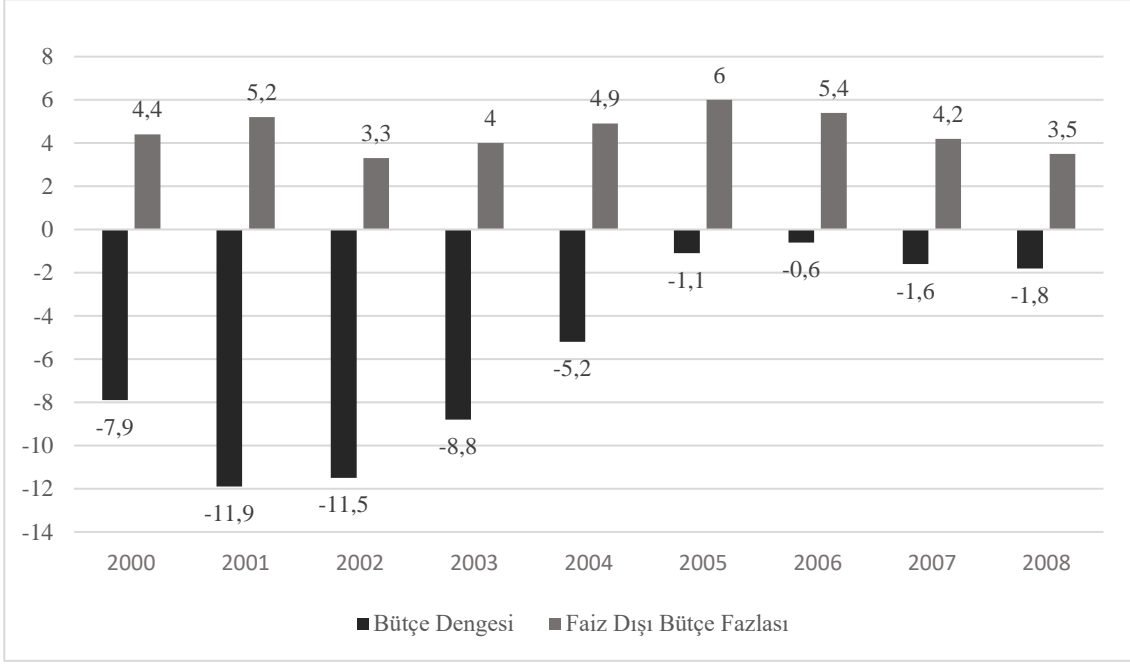
Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı resmi sayfasından alınan veriler ile oluşturulmuştur.

<https://www.hmb.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 20.06.2023

3.4.4. Bütçe Politikaları

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı yapısal önlemlere ek olarak istikrar önlemleri ve kurumsal düzenlemeleri de kapsamaktadır. Uzun vadede ekonomik istikrarın sağlanması için bütçe dengelerinde büyük değişime gitmeyi amaçlamış ve bütçe fazlası vermeyi hedeflemiştir (Pamuk, 2010).

Bu programla birlikte bütçe performansının iyileştirilmesinde kullanılan en önemli unsurlar kamu kesimi borçlanma ihtiyacını azaltıp faiz dışı fazlanın yükseltilmesi olmuştur. Bu amaçla başlıca maliye politikası olarak faiz dışı fazla verilmesi belirlenmiştir. Faiz dışı fazlanın konsolide bütçe ve diğer kamu sektörlerinden karşılanması hedeflenmiştir (Susam vd., 2020, s.181). Bu hedeflere ulaşabilmek için ise sıkı maliye politikası uygulanmıştır.

Grafik 8: 2000-2008 Yılları Arasında Bütçe Açıkları/GSYH Oranı ve Faiz Dışı Fazla/GSYH (%)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı resmi sayfasından alınan veriler ile oluşturulmuştur.

<https://www.hmb.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 20.06.2023

Grafik incelendiğinde uygulanmış olan bütçe politikalarının olumlu sonuç verdiği gözlemlenmektedir. 2001 yılında meydana gelen kriz ile birlikte %-11,9 olarak gerçekleşen Bütçe Açığı/GSYH oranı 2006 yılında geldiğinde -0,6' oranına gerilemiştir. Faiz dışı fazlanın GSYH'ye oranında olumlu anlamda gelişme meydana gelmiş olup oran 3,3 seviyelerinden 6 seviyesine çıkarılmıştır.

Bütçe politikaları kapsamında gerçekleştirilen en önemli gelişmelerden birisi de 5018 sayılı "Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu" nun çıkarılmasıdır.

Bu kanunla uluslararası standartlarda istatistikler oluşturulması, hesap ve kayıtlarda şeffaflık ve tek düzeni sağlamak, yapılan tüm işlemlerin kayıt altına alınması, faaliyetlerin düzgün olarak muhasebeleştirilmesini sağlamak amaçlanmıştır (Kantarıcı & Karacan, 2008)

Kamu mali yönetimi kapsamında yürütülen çalışmalara göre kamu maliyesinde hesap verilebilirliğin ve şeffaflığın artırılması, stratejik planla ve performansa dayalı çok yıllık bütçeleme sistemine geçiş, bütçe kapsamını genişletmek, iç kontrol ve dış denetimlerin AB standartları ile uyumlaştırılmasıyla kamu idarelerinin mali yönetiminde karar verme

yetkisinin genişletilmesini hedefleyen 5018 sayılı bu kanun 10 Aralık 2003'te TBMM tarafından kabul edilmiştir (T.C. Maliye Bakanlığı, 2006).

3.5. 2008 Krizi

Küresel ölçekte meydana gelen Mortgage krizine karşı Türkiye ekonomisinde para ve maliye politikaları kapsamında tedbirler alınmıştır. Aşağıda iki ayrı başlıkta alınan bu önlemler incelenecektir.

3.5.1. Para Politikaları

Krizle çözüm olarak Türkiye de diğer ülkelerin yaptığı gibi önce birtakım para politikalarını uygulamaya koymuştur. Daha sonra da genişletici maliye politikaları uygulamaya konulmuştur. Bunlar (Susam vd., 2020, s.215);

- Para politikası kapsamında, likidite desteği kredileri, faiz indirimleri, bankalar arası para piyasasının etkin olarak ve kesintisiz olarak çalışmasına yönelik önlemler Türkiye'nin krize yönelik başlangıçta uyguladığı politikalarıdır.
- TCMB'nin aldığı para politikası önlemleri doğrultusunda iç talepte canlanma meydana gelmiştir ve bununla birlikte 2009 yılı itibariyle Türkiye ekonomisinde iyileşme görülmüştür. Ancak her ne kadar iç talepte canlanma olsa da ülkenin ihracat yaptığı diğer ülkelerde var olan kriz nedeniyle dış talepte beklenen canlanma gerçekleşmemiş ve ithalat ihracat arasındaki fark açılmıştır.
- Bu gelişmelerin devamında gelişmiş ülkelerin uyguladığı para politikalarıyla dünyadaki likidite miktarı artmıştır ve bu sayede ülkeye sermaye girişi olmuştur. Sermaye girişiyle birlikte TL değer kazanmış bunun neticesinde ise iç ve dış talep arasındaki fark daha da açılmıştır. Bu farkın daha da açılarak dış ticaret dengesi ve cari işlemler dengesinin bozulmasıyla ekonominin kırılganlığını artırmıştır. Dolayısıyla da alternatif politika arayışlarına yol açmıştır.

Finansal istikrarın sağlanabilmesi için politika faizinin yanında zorunlu karşılıklar, modern para politikası araçları ve faiz koridoru kullanılmıştır. 2012 yılında da sermaye hareketlerindeki canlılığın finansal istikrar üzerindeki olumsuz etkisini sınırlamak için ROM (Rezerv Opsiyon Mekanizması) uygulanmıştır (TCMB, 2015).

Bunların dışında MB'deki yeni yaklaşımlarla hareket edilmeye başlanmıştır. Önceden amacı fiyat istikrarını sağlamak olan ve araç olarak sadece politika faizini kullanan

Merkez Bankası artık fiyat istikrarını ve finansal istikrarı sağlamayı amaç olarak belirlemiş hem de kullandığı araçları yapısal araçlar ve konjonktürel araçlarla (faiz koridoru, likidite yönetimi, politika faizi) genişletmiştir (TCMB, 2012, s.30).

Türkiye'deki Merkez Bankasının uyguladığı para politikalarıyla ulaşmak istediği temel amaç, fiyat istikrarını sağlamaktır. Bu nedenle de Türkiye 2001 krizi sonrasında fiyat istikrarını sağlayabilmek için enflasyon hedeflemesi uygulamasına gitmiştir (Susam vd., 2020, s.217).

3.5.2. Maliye Politikaları

Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye de krize karşı ilk olarak para politikaları uygulanmaya konulmuştur. Ancak uygulanan para politikaları krizi çözmeye yetersiz kalınca ve yüksek işsizlik oranları ülkelerin gelir ve harcama araçlarına dayalı maliye politikaları da uygulamaya yönlendirmiştir (Göker, 2014, s.105). Bu kapsamda kamu yatırımları hızlandırılmıştır ve vergisel teşvikler yapılmıştır.

Bunun yanı sıra talep daralması ve işsizlikle mücadele için özel sektörü teşvik edici birtakım uygulamalar da hayata geçirilmiştir. Bu doğrultuda crowding-in oluşturabilmek amacıyla istihdam tedbirleri alınmıştır. Dolayısıyla özel sektörü teşvik etmek ve istihdam artırıcı tedbirler için yatırım teşvikleri geliştirilmiştir (Karakurt, 2010, s.189).

Uygulamaya alınan bu maliye politikaları ile güven ortamının sağlanması, yatırım ve tüketim harcamalarındaki azalışı göz önüne alarak talep daralmasını önlemek amaçlanmıştır.

Tablo 14: 2008 Krizinde Uygulanan Maliye Politikaları

	Maliye Politikaları Kapsamında Yapılan Düzenlemeler
Vergi Politikaları	Varlık Barışı Uygulaması (1 Ekim 2008'den Beri)
	KDV'de İndirim (15.06.2009'a Kadar Geçerli)
	ÖTV'de İndirimi (15.06.2009' Kadar Geçerli)
	KDV İndiriminin Kapsamı Genişletilmiş (30.09.2009'a Kadar Geçerli)
	ÖTV'de Yapılan İndirimler Revize Edilmiş (30.09.2009'a Kadar Geçerli)
	Hisse Senedi Elden Çıkarma Kazancı
	Vergi Borcu Tecili
	Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu
	Özel İletişim Vergisi (ÖİV)
	Kobi Birleşmeleri
	Gelir Vergisi (1 Ocak 2008)
	Vergi Ceza Ve Afları
İstihdam Tedbirleri	Kısa Çalışma Ödeneği
	Gençlere Ve Kadınlara İstihdam Sağlanması
	İşsizlik Ödeneği
	Çalışma Programları
	Mesleki Eğitim Faaliyetleri
	Girişimcilik Ve Eğitim Danışmanlığı
	Stajyer İşbaşı Eğitim Destekleri
	İlave İstihdam Teşviki
Yatırım Teşvikleri	5084 Sayılı Yasa
	Bölgesel Gelişmişlik Desteği
	Ar-Ge Desteği
	Tekstil, Deri Vb. Sektör Teşviki
	Vergi Teşviki
İhracatçı ve Üretici Destek Politikaları	Kobi Desteği
	İhracat Teşviki
	Tarım Teşvikleri
	Eximbank
AR-GE	Vergi İndirimi
	Gelir Vergisi İndirimi

Kaynak: (Susam vd., 2020). Türkiye Ekonomisi ve Maliyesi 1923-2023 s. 219-221. Kaynağından faydalanarak tablo oluşturulmuştur.

3.6. Covid-19 Pandemi Krizi

Covid-19 salgınıyla birlikte dünya ekonomisi büyük ölçüde etki almıştır. Küresel çapta etkiye sahip olan ve pandemiye sebep olan bu virüs yarattığı belirsizlik ortamı sebebiyle finans piyasaları, reel sektör gibi alanlarda ekonomik riskleri meydana getirmiştir. Salgına yönelik alınan tedbirler kapsamında kamu harcamalarının artması ve ekonomik faaliyetlerin daralması sebebiyle dünya ekonomisi küçülme eğilimine girmiş ve durgunluk meydana gelmiştir.

Buna ek olarak sağlık sektörü açısından ülkelerin en önemli tıbbi malzemeleri ve gıda ihtiyaçlarının temin edilmesi ve bu anlamda güvenli ortamın sağlanması gibi durumlar sosyoekonomik sorunları da meydana getirmiştir (World Bank, 2020). Bu sebepten ötürü pandemi sürecinde uygulamaya konulan politikalar iki açıdan ele alınmıştır. İlki artan sağlık harcamalarının finanse edilmesine yönelik çıkartılan mali destek paketleridir. İkincisi ise pandemiyle birlikte meydana gelen sosyoekonomik problemlerin çözümüne yönelik olan politikalarlardır (Kalaycı Oflaz, 2021;381).

Dünya geneline bakıldığında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler salgının meydana getirdiği krizin etkilerini hafifletmek amacıyla koordineli olarak genişletici para ve maliye politikalarını uygulamaya almışlardır (Fırat, 2020; 11). Buna yönelik olarak merkez bankaları piyasaya düşük faizli likidite kaynağı sağlayarak genişletici para politikalarını desteklerken; kamu harcamalarının artırılması, vergilere yönelik düzenlemeler, mali destek paketleriyle de genişletici maliye politikaları desteklenmiştir. Covid-19'un meydana getirdiği ekonomik etkileri azaltmada birçok ülke kısa vadede politika aracı olarak maliye politikalarını uygulamaya almış, mali önlemleri ve teşvikleri aktif ve pasif uyum sağlayıcı olarak kullanmıştır (OECD, 2020a). Krize yönelik olarak dünyada alınan ekonomik önlemlerin başında ise ilk olarak borçların finanse edilmesi, istihdama yönelik tedbirler, vergisel düzenleme ve teşvikler, mali destek ve teşvik paketleri yer almaktadır (World Bank, 2020).

Özetle Covid-19 salgını sebebiyle ekonomide meydana gelen şoklar ve durgunluktan kurtulmak amacıyla ülkeler çeşitli teşvik paketleriyle, ekonomide istikrarı korumak ve sosyoekonomik şartları koruyabilmeye yönelik ciddi tedbirler almışlardır.

Covid-19 salgınına yönelik tedbirler 5 farklı kategori içinde ortaya konmuştur. Bunlar (EY, 2020, 4);

- Sosyal ve Ekonomik Destekler
- Maliye Politikaları ve Finansman Destekleri
- Para Politikaları ve Likidite Destekleri
- Sağlık Sistemini Güçlendirmeye Yönelik Tedbirleri
- Sosyal Hareketlilikte Kısıtlamalar

Bu kapsamda hükümetler sosyal ve ekonomik destekler yoluyla, finansal yükümlülük altına girmeden bireylere ve işletmelere doğrudan gelir desteği sağlamışlardır. Buna ek olarak mali istikrarı korumaya yönelik tedbirleri de çeşitli maliye politikaları ve finansman destekleri ile yapmışlardır (Koç & Yardımcıoğlu, 2020;8).

Türkiye açısından durum değerlendirilecek olursa pandeminin ortaya çıktığı ilk anda Türkiye ekonomisi bu durumdan pek fazla etkilenmemiştir. 11 Mart 2020’de Türkiye’de ilk vakanın ortaya çıkmasıyla birlikte etki hissedilmeye başlanmış ve durumun ciddiyeti belirlemeye başlamıştır. Buna yönelik olarak salgının olumsuz etkilerini azaltmak için hızlıca sosyal ve ekonomik önlemler alınmaya başlanmıştır (Sertkaya & Baş, 2021).

İlk olarak sağlık sektörünün iyileştirilmesine yönelik tedbirler alınmış, akabinde sosyal teması azaltmak için kısıtlamalar getirilmiştir. Alınan bu önlemler ekonomiyi olumsuz etkilemiş ve durgunluğu da beraberinde getirmiştir. Bunu önleyebilmek amacıyla da çeşitli para ve maliye politikaları uygulamaya konulmuştur (Aytun & Şahin Çınar, 2021b).

3.6.1. Para Politikaları

Koronavirüs salgınının hızlı bir şekilde yayılmaya başlamasıyla birlikte ülkeler, nakit akışının devam etmesi amacıyla ilk olarak para politikasına yönelik önlemler almaya başlamışlardır. Türkiye’de de krize yönelik önlemler para politikaları kullanılarak alınmaya başlanmıştır. Fakat daha sonra bu politikaların istihdamın ağırlıklı olarak hizmet sektöründe yer almasından dolayı geniş kitlelere etkisinin çok fazla olmayacağı anlaşıldığından maliye politikalarına yönelme olmuştur. Aynı şekilde gelişmiş ekonomiler de para politikalarına yönelik önlemlerle başlatmış oldukları krizden çıkma stratejilerini, maliye politikalarına yönlendirmişlerdir (Çalışkan & Erul, 2021).

TCMB krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini önleyebilmek için uygulamaya konulan teşvik paketlerini başlıca dört amacı şöyledir (TCMB, 2020a);

- Öngörülebilirliğin artırılmasını sağlamak amacıyla bankalara TL ve yabancı para likidite yönetiminde esneklik sağlamak,
- Reel sektörün kredi akışının kesintisiz olarak devam etmesini sağlamış ve ek likidite imkânı tanımak,
- İhracatçı firmalara nakit akışı sağlanması için reeskont kredi düzenlemesi yapmak,
- Parasal aktarım mekanizmasını güçlendirme amacıyla DİBS likiditesini desteklemek

Bu çerçevede alınan tedbirler ise şöyledir (TCMB, 2020a);

- Bankaların ihtiyaç duyduğu tüm likidite talebinin karşılanması
- Mevcut repo ihalelerine ek olarak ihtiyaç halinde 91 gün vadeye kadar repo ihaleleriyle piyasaya likidite sağlanması
- İhracatçı firmaların nakit akışını desteklemek için reeskont kredi düzenlemelerinin yapılması
- Piyasa yapıcı bankaların likidite limitleri artırılarak piyasa yapıcılığı sisteminin desteklenmesi sağlanmıştır.
- ABD doları karşılığı yapılan swap ihalelerine ek olarak euro ve altın karşılığı ihaleler de düzenlenebilecektir.
- Zorunlu karşılık oranlarında indirim sağlanmıştır.
- Kesintisiz olarak reel sektöre kredi sağlama garantisi veren bankalara hedef bazlı ek likidite imkânı tanınmıştır.
- Küresel ölçekteki ekonomik belirsizlik ve uluslararası ticaretteki güçleşmenin ihracatçı firmalar üzerindeki olası etkilerinin azaltmak amacıyla reeskont kredilerinin geri ödemeleri için 90 güne kadar vade uzatma hakkı tanınmıştır.

3.6.2. Maliye Politikaları

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de Covid-19 ile mücadele kapsamında ilk olarak likidite sorunun çözmeye yönelik olarak para politikalarına yönelmiş ardından maliye politikaları devreye sokulmuştur. Bu kapsamda Türkiye büyük çapta genişletici maliye politikalarını uygulamaya almıştır. Böylece para ve maliye politikaları birbirini destekleyici olarak uygulanmaya devam edilmiştir.

Genel olarak krizlerle mücadelede vergi indirimleri, kamu harcamalarında artışlar en yaygın kullanılan genişletici maliye politikası uygulamalarıdır. Ancak Covid-19 sürecinde alınan tedbirler kapsamında vergisel tedbirler ertelemeye yönelik olmuştur. Bu bakımdan alınan önlemler diğer krizlerle kıyaslandığında farklılık göstermektedir. (Çalışkan & Erul Dayıoğlu, 2021;8)

Ayrıca uygulamaya konulan genişletici maliye politikası önlemleri ile hem doğrudan nakit desteği sağlayarak düşük gelirli kesim korunmuş hem de nakit akışında sorun yaşayan firmalara likidite sağlayarak üretim ve istihdamı korumuştur. (M. Fırat, 2020; 10).

Özetle Türkiye’de Covid-19 salgınına yönelik alınan önlemlerle çeşitli sektörlerin, düşük gelirli kesimin ve istihdamın korunmasına yönelik çeşitli amaçlara hizmet eden önlemler alınmıştır (Çalışkan & Erul Dayıoğlu, 2021; 8).

Türkiye salgınla mücadele ve ekonomik canlanmayı sağlamak amacıyla yedi farklı mali teşvik paketini uygulamaya almıştır. 100 milyar TL’lik kaynağa sahip olan Ekonomik İstikrar Paketi isimli mali teşvik paketi vergi indirimleri, nakit desteği, faizsiz krediler sağlanması gibi çeşitli düzenlemeleri içermektedir. Genişletici maliye politikaları ağırlıklı olan bu paket GSYH’nin %12 si kadardır. G20 ülkeleriyle kıyaslandığında bu oran oldukça iyidir. Ancak yapılan indirim ve ertelemelerin belirli sektörleri kapsamaması etkinin sınırlı kalmasına sebep olmuştur (Aytun & Şahin Çınar, 2021; 80).

Covid-19 ile mücadele kapsamında uygulamaya alınan destek ve teşvik paketleri şunlardır;(Koç & Yardımcıoğlu, 2020):

- Salgından en fazla etkiyi alan sektörlerin (AVM, ulaşım, sinema-tiyatro, Yiyecek-içecek, Konaklama, etkinlik-organizasyon gibi) muhtasar, KDV ve sosyal güvenlik ödemeleri 6 ay ertelenmiştir.
- Kısa çalışma ödeneği uygulaması getirilmiştir.
- Esnek ve uzaktan çalışma modelleri uygulamaya alınmıştır.
- Emekli maaşında taban 1500 TL’ye yükseltilmiştir.
- Emeklilere ödenen Ramazan Bayramı ikramiyesi daha erken tarihte verilmiştir.
- Asgari ücret desteğine devam edilmesi kararı alınmıştır.
- İş sözleşmeleri feshi kısıtlanarak istihdam korunmuştur.
- Aylık hane halkı geliri 5000 TL altında olan ailelere, kamu bankaları tarafından finanse edilen temel ihtiyaç desteği paketi kapsamında nakdi yardım yapılmıştır.

- Sosyal destek programı kapsamında 3 fazda 6 milyondan fazla kişiye 1000 TL nakit yardımı yapılmıştır.
- İç hat uçuşlarında 3 ay süreyle KDV oranı % 18'den % 1'e düşürülmüştür.
- Nakit sıkıntısı çeken firmaların bankalara olan kredilerinin anapara ve faiz ödemeleri 3 ay ertelenmiştir.
- Kamu bankaları temel ihtiyaç destek paketini uygulamaya almışlardır.
- Kredi garanti fonu 2 kat artırılmıştır.
- Hazine ve Maliye Bakanlığına, il özel idarelerine ve Belediyelere, SGK, bağlı kurum ve kuruluşların vergi cezaları, gecikme faizleri, gecikme zamları dâhil vb. alacakları yapılandırılmıştır.

Covid-19'a karşı uygulanan politikalar değerlendirildiğinde krizle mücadelede korumacı bir politika izlendiği görülmektedir. Bu kapsamda hane halkları ve firmaları korumaya yönelik destekler yapılmış, bulaşı önleyebilmek amacıyla ücret sübvansiyonları verilmiştir. Finansman destekleriyle istikrarın korunması sağlanmıştır. Likidite desteği ve düşük faiz politikalarıyla finansal istikrar sağlanmaya çalışılmıştır. Belirsizliğin meydana getireceği olumsuz etkiler önlenmeye çalışılarak sosyoekonomik istikrar kısa vade için de olsa korunabilmiştir. (Soylu, 2020, s.184)

SONUÇ

Konjonktür kavramsal olarak sosyal, politik, iktisadi gibi birçok alanda çeşitli sebep ve şartların meydana getirdiği durumları ifade etmektedir. Bu alanların her birinde farklı şekillerde kendini gösteren konjonktür iktisadi anlamda “Bir ekonomideki makro ve mikro değişkenlerde meydana gelen değişimler sonucunda, iktisadi faaliyetlerin dönemler itibariyle canlanma veya durgunluk şeklinde değişimler geçirdiği zaman dilimi” olarak ifade edilebilir.

Dünya üzerinde veya ülke çapında meydana gelen savaş, kriz, afet gibi olaylar ekonomik konjonktüre etki eden gelişmelerdir ve bunlar konjonktürde dalgalanmalara yol açmaktadır. Bu durumda, ülkeler meydana gelen bu dalgalanmanın hangi seviyede olduğunu tespit ederek ona yönelik çeşitli para politikaları ve maliye politikaları uygulayarak durumu kontrol altına almaya çalışmaktadırlar.

Türkiye ekonomisi açısından incelenecek olursa, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden itibaren pek çok krizle karşı karşıya kalmıştır. Ülkenin yaşadığı ilk kriz bütün dünyayı etkilemiş olan 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran’ dır. İlerleyen yıllarda İkinci Dünya Savaşı’ nın meydana gelmesi, savaşa katılmadığı halde Türkiye ekonomisini ciddi şekilde etkilemiş ve 1946 krizine sebep olmuştur. Daha sonra meydana gelen Petrol krizleri, 1994 krizi, 2001 ve 2008 krizleri de ülke ekonomisi üzerinde önemli etkiler oluşturan krizlerdir. Son olarak küresel çapta meydana gelen Covid-19 salgını ise dünya konjonktüründe büyük ölçüde daralmaya sebep olmuş ve tüm dünyayı etkisi altına almıştır.

Görüldüğü üzere Türkiye ekonomisi kuruluşundan itibaren kısa süre içinde pek çok krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu bakımdan çalışmada Türkiye’nin konjonktürel dönemlere ilişkin mücadele kapsamında uyguladığı politikalar incelenmiştir. Konjonktürel dönemlerde hukuki, idari, mali vb. uygulanan çok boyutlu müdahaleler vardır. Ancak bu çalışmada ağırlıklı olarak kriz dönemlerinde uygulanan mali politikaların incelemesi yapılmıştır. Bunun temel sebebi ise Türkiye’nin konjonktür dönemlerinde uygulanan politikalara bakıldığında herhangi bir kriz durumunda ilk müdahalenin maliye politikası araçları ile yapılmasıdır. Akabinde diğer politikalarla gerekli müdahaleler uygulamaya konmuştur. Çalışmada başlangıç olarak 1980 krizi ele alınmıştır. Bunun sebebi Türkiye ekonomisinin yapısal anlamda dönüşüme gittiği ve dışa açılmanın gerçekleştiği 1980 yılının, ekonomik anlamda atılan önemli adımların yer aldığı dönem olmasıdır.

Çalışmada nitel araştırmaya dayalı ikincil veri kaynakları taranarak doküman analizi yöntemi kullanılmış, 1980 yılından günümüze Türkiye'nin konjonktürel dönemlere ilişkin uyguladığı kamu maliyesi politikaları ele alınmıştır. Krizlerin meydana gelmesinin nedenleri, oluşum süreçleri ve uygulanan politikalar incelenmiştir. Bunun sonucunda her dönem kendi özeli ve şartları içerisinde değerlendirilerek uygulanan politikaların sonuçları ortaya konulmuştur.

1980 yılından kısa bir süre öncesine bakıldığında Türkiye ekonomisinin Planlı Kalkınma Dönemine geçmesi ve uygulamaya koyduğu beş yıllık kalkınma planları ile konjonktürel anlamda olumlu bir seyir izlediği görülmektedir. Bu dönemde makroekonomik dengelerde iyileşmeler yaşanmış, çeşitli vergi reformları uygulanarak kamu maliyesi alanında olumlu gelişmeler yaşanmış ve kalkınma çabaları sürmüştür. Ancak 1970 yılı itibariyle ülkede siyasi istikrarsızlığın ve buna bağlı olarak ekonomide bozulmaların meydana gelmesi bu olumlu konjonktürün bozulmasına sebep olmuştur.

Dünya üzerinde 1973 ve 1974 yılında meydana gelen petrol krizleri ise mevcut olan istikrarsızlığı daha da artırmış 1980 kriz oluşum sürecini hızlandırmıştır. Makroekonomik dengeler iyice bozulmuş, enflasyon oranları ve dış ticaret açıkları artmış, büyüme hızı yavaşlamış ve devalüasyona gidilmiştir. Yaşanan bu olumsuz gelişmeler sonunda “24 Ocak 1980 Kararları” uygulamaya konulmuştur. 24 Ocak 1980 kararlarıyla beraber Türkiye ekonomisi yapısal anlamda köklü bir değişim yaşamıştır. “İthal İkameci Politikalar” terk edilmiş “Dışa Açık Politika” benimsenmiştir. Devletin piyasaya müdahalesi en aza indirilerek liberal ekonomi politikalarına yönelim olmuştur.

24 Ocak kararlarıyla kısa vadede mevcut ekonomik sorunların aşılması uzun vadede ise yapısal değişim hedeflenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda öncelikli olarak serbestleşmeye yönelik para politikası araçları kullanılmış daha sonra maliye politikası uygulamalarında geçilmiştir.

Maliye politikası kapsamında uygulanan vergi reformları ile vergi yükünün dengeli ve adaletli dağılımı, ihracatı teşvik eden, tasarrufu artırıcı vergi uygulamaları getirilmiştir. Bu dönemde vergiler açısından yapılan en önemli şey Türk Vergi Sistemindeki vergilerin tek tek incelenmesi ve mevcut şartlara uyumlu hale getirilmesidir. Sistemin, mevcut ekonomik şartlar karşısında esnek hale getirilmesi hedeflenerek dolaylı vergilerin ağırlıkta olduğu vergi sistemine dönüştürülmüştür. Vergisel reform anlamında yapılan KDVK'nin sisteme girmesi ve Vergi Yargısı kapsamında yapılan değişiklik en önemli

düzenlemelerdir. Harcama politikaları kapsamında liberal ekonomi şartlarına göre devletin piyasaya müdahalesi azaltılmış, kamu kesiminin payı azaltılmış ve harcamalar kısılmıştır. Ancak yapısal anlamda yapılan değişimler nedeniyle harcamalar artmaya devam etmiştir. Borçlanma politikaları kapsamında hazinenin borç yükünün azaltılması hedeflenmiştir. İlk etapta borçlanma oranlarında düşüş meydana gelse de ilerleyen dönemlerde kamu kesimi açıklarında artışların meydana gelmesi tekrardan borçlanmaya gitmeyi gerektirmiştir. Bütçe politikaları kapsamında alınan kararlar kısa dönem de olsa kamu kesimi gelir gider dengesi sağlanmış uygulanan sıkı maliye politikası ile bütçe açıkları azalmıştır. Ancak açıkların finansmanında ve borçlanma konusunda yanlış politika uygulaması sonucunda denge tekrar bozulmuş ve bütçe açıkları artmıştır.

Sonuç olarak 24 Ocak Kararlarıyla kısa vadeli hedeflere ulaşılmış, yapısal anlamda dönüşüme gidilmiştir. Ancak uzun vadede alınan tedbirler gelişen koşullarda yeterli gelmemiş ve program tam olarak istenen başarıyı sağlayamamıştır.

1989 yılı sonrasında yapısal sorunlardan kaynaklı olarak kamu kesimi gelir gider gider dengesi iyice bozulmuştur. Devlet gelir sağlayabilmek için iç ve dış borçlanma kaynaklarına yönelmiştir. Bu durum devleti borçlanma konusunda kısır döngüye sokmuştur. Buna ek olarak ödemeler dengesinin bozulması, dış ticaret açıklarının artması, döviz kurlarındaki dalgalanmalar, TL'nin konvertibl hale getirilmesi ve dış politikada Körfez Savaşı'nın patlak vermesi sonucunda 1994 krizi meydana gelmiştir. 1994 krizinin temel sebebi kamu finansman açıkları ve bunların finanse edilmesinde uygulanan yanlış politikalaradır.

Dönemin hükümeti 1994 krizine karşı alınacak önlemler kapsamında "5 Nisan Kararlarını" çıkarmıştır. Bununla mali piyasada istikrarı sağlamak, enflasyonun önüne geçmek, kamu kesimi dengesini sağlayarak devletin borçlanma ihtiyacını azaltmak, ödemeler bilançosundaki açıkları azaltmak, özelleştirmeyi sağlamak amaçlanmıştır. Bu amaçlar arasında en çok önemsenen ve politika aracı olan amaç özelleştirme çalışmalarıdır. Bununla birlikte hem teknolojik geri kalmışlığa son vermek hem de kaynakların etkin kullanılmasını sağlamak amaçlanmıştır.

Bu amaçlar doğrultusunda;

Gelir politikaları kapsamında; kamu gelirlerini artırmak amacıyla sisteme yeni vergiler getirilmiş, mevcut vergilerde düzenlemelere gidilmiş ve ek vergi uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Vergi denetimleri artırılmış, KİT'lere yönelik düzenlemeler

yapılmıştır. Bu dönemde çıkarılmış olan 4369 sayılı yasayla vergi sisteminde yapısal düzenlemelere gidilmiş, vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin payını artırılarak, kayıt dışılığı önlemek hedeflenmiştir.

Harcama politikaları kapsamında; sıkı bir tasarruf uygulamasına geçilmiştir.

Borçlanma politikaları kapsamında; kamu kesimi dengesini sağlayabilmek amacıyla yoğun olarak iç borçlanmaya gidilmiştir. Bu durum borçların vade yapısının kısalmasına sebep olmuş ve yüksek faiz oranlarından borçlanmaya gidilmek zorunda kalınmıştır. Uygulanan bu yanlış politika sonucunda borç-faiz kısır döngüsüne girilmiş, ekonomi ödeme kapasitesini aşan borç yükü altına girmiştir.

Bütçe politikaları kapsamında; kamu kesimi açıklarını azaltmak ve borç-faiz döngüsüne son verebilmek için kamu harcamalarını azaltıp, gelirleri artırmak yoluyla bütçede denge sağlama yoluna gidilmiştir. Bu bakımdan ciddi anlamda tasarrufa yönelim olmuştur. Bütçe dengesini sağlayabilmek için KİT'ler, özelleştirme, Sosyal güvenlik yasası çıkartılarak sosyal güvenlik kuruluşlarını tek bir yerde toplanması, tarım destekleme çalışmaları, yerel yönetimlerin yetkin yetkileri genişletilerek mali ve idari özerklik verilmesi konularında çeşitli düzenlemeler yapılması planlanmıştır. Ancak bu kararlarda etkinlik sağlanamamış ve kamu kesimi dengesini sağlamada istenilen sonuç alınamamıştır.

Programın genel sonucuna bakıldığında istenilen başarı sağlanamamıştır. Bunun başlıca sebeplerinden birisi kararların uygulanmasında gecikmiş olunmasıdır. Ayrıca dönemin koalisyon hükümeti alınan kararlar konusunda fikir birliği sağlayamamış olması da bu süreyi uzatmıştır. Kararların uygulanmasında tavizler verilmesi, geri adım atılması halkın güveninin sarsılmasına da sebep olmuştur. Sonuç olarak belirlenen hedefler gerçekleştirilememiş, program uzun vadede yapısal değişimi gerçekleştirememiştir. Bu durum kriz sürecinin devam etmesine sebep olmuştur.

2000'li yıllara doğru giderken 1994 krizinin sebep olduğu yapısal ekonomik sorunlar devam ederken iç ve dış nedenlerin de etkisiyle ekonomi daha da yıpranmıştır. 1998'de Rusya krizinin patlak vermesi ve 1999 yılında ülkede depremlerin meydana gelmesi, mevcut olan siyasi istikrarsızlık bu durumun başlıca sebepleridir.

Ekonomide mevcut sıkıntılar artarak devam ederken hükümet IMF ile anlaşmaya oturmuş ve "Enflasyonla Mücadele Programı" nı başlatmıştır. Bu program ilk yılda belirlenen bazı hedefleri gerçekleştirebilmiştir ancak yeniden yapılanmayla ilgili hedefleri

gerçekleştirememiştir. Program bir süre için krizin oluşumunu geciktirmiştir ancak ekonomide dengeler bozularak 2000-2001 krizine gidilmiştir.

2000 ve 2001 krizi finansal piyasalarda gerçekleşmiş olan krizlerdir. 2000’li yıllarda bankacılık sektöründeki sorunlar likidite sıkıntısına yol açmıştır. Bu sorunlar beraberinde döviz kurunda hareketlilik meydana getirmiştir. 2000-2001 krizleri döviz/likidite krizi olarak adlandırılmış ve “ikiz kriz (twins cirses)” olarak nitelendirilmiştir. Krizlerin sonucunda makroekonomik dengelerin yeniden sağlanabilmesi için 2001’de IMF destekli Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya getirilmiştir.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı temelde Enflasyonla Mücadele Programı kapsamında olduğu gibi enflasyonu düşürme, ekonomide istikrarı sağlama, ekonomik büyüme ve yapısal sorunların çözülmesini amaçlamıştır. Bu kapsamda mali piyasaları yapılandırma, şeffaflığı artırma ve finansmanını güçlendirme, ekonomik etkinliği ve rekabeti artırma, sosyal dayanışmayı güçlendirme” olmak üzere bu dört alanda çeşitli yasal düzenlemeler planlanmıştır.

Program kapsamında uygulanan politikalar ise şöyledir;

Gelir politikaları kapsamında; vergi gelirlerini artırmak için daha önce alınan kararların incelleme uygulanmasına devam edilmiş, vergi denetimleri artırılmış, vergi cezaları konusunda düzenlemeler, vergi ve sosyal güvenlik primlerine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Buna ek olarak Katma Değere Vergisinde yüzde 1 ve yüzde 8’lik oranlar dışında kalan oranlarda yüzde 1’lik artışa gidilmiştir.

Vergisel anlamda yapılan üç önemli düzenleme daha mevcuttur. Bunlar; vergi sisteminde otomasyon sürecine geçiş, ÖTV yürürlüğe girmesi ve uluslararası vergi rekabetini sağlamak amacıyla vergi oranlarında değişikliğe gidilmesidir.

Uygulanan bu politikalar kapsamında vergi gelirleri artış göstermiştir. Ancak vergi gelirlerinde dolaylı vergilerin payının artması gelir dağılımında adaletsizliğe neden olmuştur. Ayrıca vergi gelirleri içinde gelir vergilerinin payının düşmesi ve stopaj usulü ile gelirin vergilendirilmesi çalışanlar üzerindeki vergi yükünün artmasına sebep olmuştur.

Harcama politikaları kapsamında; daraltıcı maliye politikası uygulanarak harcamaların azaltılması yoluna gidilmiştir. Kamu borç stokunu kontrol altına alabilmek için Faiz dışı harcamalarda tasarrufa yönelim olmuştur.

Sonuçta uygulanan harcama politikaları istenilen sonucu vermiş bütçe içinde en önemli etkiye sahip olan faiz giderleri düşmüştür. Bütçe içerisinde harcama dağılımı değişerek harcamalar eğitim, sağlık, ulaştırma gibi sosyal alanlara yönelmiştir.

Borçlanma politikaları kapsamında; borç stokunu düşürmek amacıyla sıkı maliye politikası uygulamalarına geçilmiştir. Bu kapsamda yapılan en önemli düzenlemelerden birisi 25.04.2001 tarihli ve 4651 sayılı yasayla TCMB'nin Hükümete karşı özerkliği ilan edilmiştir. Ayrıca TCMB'nin kamu kesimine kredi açmasına son verilmiştir. Uygulanan politikalar istenilen sonucu vermiştir.

Bütçe politikaları kapsamında; bütçenin fazla vermesini sağlamak hedeflenmiştir. Bu kapsamda yapılan en önemli şey kamu kesimi borçlanma ihtiyacını azaltıp faiz dışı fazlayı yükseltmek olmuştur. Bir diğer önemli gelişme Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanununun çıkarılmasıdır. Bununla uluslararası standartlara entegre olmayı hedeflemiş ve kamu ekonomisinde hesap verilebilirliği ve şeffaflığı artırmak, stratejik plan ve performansa dayalı çok yıllık bütçeye geçiş sağlanmıştır. Bütçe standartları AB standartlarıyla uyumlu hale getirilmiş. Buna ek olarak kamu idarelerinin mali anlamda karar alma yetkisi genişletilmiştir.

Sonuç olarak Güçlü Ekonomiye Geçiş Programıyla ekonomide istikrar yeniden sağlanmış Türkiye ekonomisi yüksek oranlı büyüme gerçekleştirmiş, kişi başına düşen GSMH 5 yıl içerisinde ikiye katlamıştır. Dış ekonomik ilişkilerde de iyi performans sergilemiştir. Türkiye ekonomisi tarihine bakıldığında 2002-2006 dönemi arası ekonomik anlamda üstün performans sergilenen bir dönem olmuştur.

Türkiye ekonomisinde bu olumlu konjonktür devam ederken 2006 yılında ABD taşınmaz mal piyasasında (mortgage) başlayan hareketlilik finansal krize dönüşmüş ve Türkiye bunun etkilerini 2008 yılında yaşamıştır. Türkiye'nin Avrupa ile dış ticareti etkilenmiş ve kredi piyasasına olan güven azaldığından ekonomide belirsizlik ve güvensizlik oluşmuştur. Bu durum Türkiye ekonomisinde makroekonomik dengeleri bozmuştur. Türkiye krize karşı para ve maliye politikası uygulamalarıyla önlem almıştır. Diğer birçok ülke mali paketleri kriz önleyici olarak kullanırken, Türkiye para politikalarını destekleyici olarak kullanmıştır.

Para politikası kapsamında; Merkez Bankası fiyatlarda istikrarı sağlamak ve finansal istikrarı sağlamayı amaçlamıştır. Bunu yaparken kullandığı yapısal araçları ve konjonktürel araçları (likidite yönetimi, politika faizi, faiz koridoru) genişletmiştir.

Maliye politikası kapsamında; vergisel teşvikler yapılmış, yatırım ve tüketim harcamaları artırılarak genişletici maliye politikaları uygulanmıştır. Bütçe açıklarını finans etmede iç borçlanmaya başvurulmuştur.

Bu kriz Türkiye ekonomisinde iki farklı sonuç ortaya koymuştur. Buna göre Türkiye ekonomisi dünyadaki diğer büyük ekonomiler arasında en fazla etkilenen ekonomilerden olmuştur. Buna rağmen Türkiye krizi en hızlı şekilde atlatarak 2010-2011 döneminde Çin'den sonra en büyük ekonomiler arasında en hızlı büyüyen ekonomi olmuştur.

Son olarak yakın zamanda meydana gelen ve dünya üzerinde pandemiye sebep olan Covid-19 salgını ekonomide dengelerin bozulmasına sebep olmuştur. Salgının yarattığı belirsizlik ortamı ve salgına yönelik alınan tedbirler doğrultusunda ekonomik faaliyet hacminin daralması ve harcamalardaki artışlar dünya üzerinde resesyona meydana getirmiştir. Salgının meydana getirdiği bu ekonomik krizin etkilerini hafifletmek amacıyla da ülkeler genişletici para ve maliye politikalarını uygulamaya koymuşlardır. İlk müdahale olarak kısa vadede etkili sonuç almak amacıyla birçok ülke maliye politikalarına yönelmiştir. Türkiye açısından değerlendirecek olursak, ülkede salgının başladığı ilk günden itibaren sosyal anlamda ve ekonomik anlamda oluşturulan kurul öncülüğünde gereken önlemler en çabuk ve en etkili şekilde uygulamaya konulmuştur. Bu kapsamda öncelikle sağlık sektöründe iyileştirmeler ve sosyal etkileşimi azaltmaya yönelik tedbirler uygulamaya konmuş ve akabinde genişletici para ve maliye politikaları devreye sokulmuştur.

Para politikası kapsamında; likidite yönetiminde esnekliğin sağlanması, reel sektörde kesintisiz kredi akışı sağlanması, ihracat sektöründeki firmalara nakit akışı sağlanması ve parasal aktarım mekanizmasının güçlendirilmesi amacıyla çeşitli genişletici para politikası önlemleri uygulamaya konulmuştur.

Maliye politikası kapsamında; düşük gelirli kesimin, çeşitli sektörlerin, istihdamın korunmasına yönelik genişletici maliye politikası uygulamaları getirilmiştir. Bu kapsamda vergi ertelemeleri, vergi oranlarında değişiklikler, sosyal destek paketleri, nakdi yardımlar gibi destekleyici politikalar uygulanmıştır.

Sonuç olarak Covid-19 ile mücadelede alınan politik tedbirler ile salgının olumsuz etkilerinin önlenmesini amaçlanmıştır. Bu kapsamda uygulanan genişletici para ve maliye politikalarıyla devletin kriz döneminde önemli bir rol üstlendiği ve devletin ekonomiye müdahalesine ihtiyaç duyulduğu söylemlerini de ortaya çıkarmıştır.

Türkiye ekonomisinde güncel duruma bakıldığında son yıllarda ulusal ve uluslararası düzeyde birçok gelişme meydana geldiği görülmektedir. 2018 yılından itibaren genel olarak değerlendirecek olursak, bu dönemde döviz kurunda artışların görünmeye başlamasıyla ekonomideki dengeler daha da bozulmaya başlamıştır. Böyle bir ortamda Covid-19 salgının meydana gelmesi ise ekonomiyi büyük ölçüde etkilemiştir. Alınan tedbirler, uygulanan politikalarla Türkiye ekonomisinin salgınla mücadelede güçlü bir duruş sergilediği söylenebilir. Ancak kısa vadede olumlu etkiler gözlemlenmiş olsa bile uzun vadede ortaya çıkabilecek sorunlara yönelik de tedbirler alınması gerektiği göz ardı edilmemelidir.

Salgınla birlikte dünya ekonomisinin küçülmesi, durgunluğun meydana gelmesiyle dünya üzerinde küresel enflasyon baş göstermiştir. Akabinde 2022 yılında Rusya-Ukrayna Savaşının başlaması tedarik zincirinde aksamaları meydana getirmiş, gıda ve enerji fiyatlarında yükselişler başlamıştır. Bu durum mevcut küresel enflasyonun daha da artmasına ve devam etmesine sebep olmuştur. Dünya konjonktüründe meydana gelen bu olumsuzluklar Türkiye ekonomisinde de ciddi şekilde kendini göstermiştir. 2023 yılında yaşanan depremler ise ulusal düzeyde ekonomiyi etkileyen bir olaydır.

Konjonktürde meydana gelen bu hareketlilik Türkiye özelinde değerlendirildiğinde aslında uzun süredir ekonomide birtakım sorunların mevcut olduğunu göstermektedir. Makroekonomik değişkenler incelendiğinde enflasyon sorununun, kurdaki hızlı artışların, işsizlik oranlarındaki artışların mevcut olduğu görülmektedir. Ancak alınan tedbirlere bakıldığında kısa vadede sonuçlar almaya yönelik politikalar uygulandığı görülmektedir. Uzun vadede ise mevcut olan sorunların daha da derinleştiği makroekonomik veriler üzerinden anlaşılmaktadır.

1980 yılından günümüze Türkiye ekonomisindeki güncel durumun ortaya konduğu bu çalışmada, her bir konjonktür döneminde meydana gelen sorunlar ve buna karşı alınan tedbirler incelenmiştir. Genel anlamda bakıldığında herhangi bir kriz döneminde ilk müdahalenin maliye politikası araçları ile yapıldığı ve sonrasında diğer politikaların uygulamaya alındığı gözlemlenmiştir. Alınan tedbirler maliye politikaları özelinde değerlendirilecek olursa ilk müdahalede ve kısa dönemde maliye politikalarının kriz ile mücadelede etkin bir politika aracı olduğu ifade edilebilir. Ancak uzun dönem için de bu olumlu etkinin sürdürülebilir olması uygulanan politikaları destekleyici ilave tedbirlere bağlıdır.

Bu kapsamda ise öncelikli olarak ÷lke ekonomisindeki mevcut yapısal sorunlara ç÷züm bulunması ve ÷lkenin mevcut şartlarına uygun politikaların yapılmasıyla ekonomik olarak iyileşme sağlanması gerekmektedir. Ardından uygulanacak politikalarla ekonomideki olumlu istikrarın sürdürülebilirliği sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abel, A. B., Bernanke, Ben., & Dean, C. (2008). *Macroeconomics* (6th Edition). Addison Wesley.
- Acemoğlu, D., List, J. A., & Laib, D. (2016). *Makroekonomi*. Beta Yayıncılık.
- Alpagu, H. (2016). 24 Ocak Kararları ve Turgut Özal Döneminin Yansımaları . *Proceedings of Internatioanl Turgut Özal Symposium*, 129-133.
- Altuntepe, N. (2009). 2008 Küresel Krizinin Ülkelerin İstihdam Yapısı Üzerine Etkilerinin Dinamik Bir Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 1(1), 129-145.
- Atağenç, İ. Ö. (2017). İzmir İktisat Kongresi ve 24 Ocak Kararları Sonrası Türkiye'nin Liberal Tecrübesinin. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , *Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu 2017 Özel Sayı*, 69-87.
- Ataman, P. (2003). Türkiye'de 2001 Yılındaki Mali Kriz Sonrasında Kurumsal Sektörde Yeniden Yapılandırma. *Bankacılar Dergisi*, 47, 38-55.
- Avgan, S. (2010). *Kriz Yönetimi ve Türkiye'de Krizlerin Tarihsel Gelişimi: Bursa'daki İşletmelerde Kriz Yönetimi Üzerine Bir Araştırma [Yüksek Lisans]*. Uludağ Üniversitesi Sosyoloji Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, Y., & Araman, S. (2018). Konjonktür ve Kriz Teorileri: Marx, Keynes ve Schumpeter. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 45-67.
- Aytun, C., & Şahin Çınar, İ. (2021a). Türkiye'de Covid-19 Döneminde Uygulanan Para ve Maliye Politikalarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerine Etkisi. *İçinde Kriz Dönemlerinde Piyasa ve Devlet* (ss. 67-90). İksad Yayınevi. www.iksadyayinevi.com
- Aytun, C., & Şahin Çınar, İ. (2021b). Türkiye'de Covid-19 Döneminde Uygulanan Para ve Maliye Politikalarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerine Etkisi. *İçinde C. Aytun (Ed.), Kriz Dönemlerinde Piyasa ve Devlet* (ss. 67-90). İksad Yayıncılık. www.iksadyayinevi.com
- Bahçeci, A. S. (1997). *Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi [D.P.T. Uzmanlık Tezi]*.
- Berberoğlu, M. (2009). Mortgage-İpotekli Konut Finansman Sistemi ve Bu Sistemin Türkiye'de Uygulanabilirliği. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 1(2), 119-146. <http://www.kto.org.tr>,
- Burns, A. F. (1969). *The Business Cycle in a Changing World: The Nature and Causes of Business Cycles*. İçinde Arthur. F. Burns (Ed.), *National Bureau of Economic Research: C*. ISBN: 0-870-14200-3 (ss. 3-53). NBER.

- Burns, A. F., & Mitchell, Wesley. C. (1946). *Measuring Business Cycles*. National Bureau of Economic Research.
- Byrns, R. T., & Stone, G. W. (1993). *Macroeconomics (5th Edition)*. Harper Collins College Publisher.
- Coşkun, K. T. (2004). *Ekonomik Krizler*. Vergi Denetmenleri Derneği Yayını.
- Cura, K. (1998). Türkiye’de 1980 Sonrası İzlenen Para Politikası. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi, 1, 130-145.
- Çakıcı, Ö. (2011). Küresel Finans Krizi: Sebep, Sonuç ve Etkilerinin İrdelenmesi. 25. Türkiye Maliye Sempozyumu Kriz Ortamında Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi, 63-100.
- Çalışkan, A., & Erul Dayıoğlu, R. (2021). Koronavirüs Krizinden Çıkışta Türkiye’de Alınan Ekonomik Önlemler ve Kamu Politikalarının Önemi. Vergi Raporu, 256, 35-58.
- Çarıkçı, E. (2001). 2000-2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin Sebepleri ve Sonuçları. Türkiye Dergisi, 7(41), 475-490.
- Dinler, Z. (2004). *İktisada Giriş (C. 10)*. Ekin Kitapevi.
- Eğilmez, M. (2009). *Küresel Finans Krizi Piyasa Sisteminin Eleştirisi*. Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, M., & Kumcu, E. (2004). *Ekonomi Politikaları*. Remzi Kitabevi.
- Ergen, E. (2021). *Maliye Politikalarının Konjonktür Dalgalanmaları Üzerindeki Etkisi: ARDL Analizi [Doktora Tezi]*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ertuna, Ö. (2001). Türkiye’de Ekonomik Krizler, Nedenleri ve Çıkış Yolları. Yeni Türkiye Dergisi, Eylül-Ekim Ekonomik Kriz Sayısı, 491-510.
- EY Türkiye Kamu Sektörü Danışmanlık Hizmetleri. (2020). *Hükümetlerin Büyük Sınavı: 19 Ülkede COVID-19 Destek Paketleri*.
- Fanelli, C., & Whiteside, H. (2020). Covid 19, Capitalism and Contagion. *Alternate Routes: A Journal of Critical Social Research*, 31(1). <https://www.alternateroutes.ca/index.php/ar/article/view/22506>
- Fırat, E. (2002). Türkiye’de 1980 Sonrası Yaşanan Üç Büyük Kriz ve Sonuçlarının Ekonomi Politikası. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonomik Krizler ve Türkiye Uygulaması.
- Fırat, E. (2012). Konjonktür Teorileri Işığında Türkiye’deki İktisadi Dalgalanmalar. *International Conference On Eurasian Economies*, 406-413.

- Fırat, E. (2013). Ekonomik Kriz İle Mücadelede Maliye Politikasının Rolü. Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 6(1), 298-313.
- Fırat, M. (2020). COVID-19 Krizi ve IMF Destekli Maliye Politikalarının Gerekliliği. Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi, 2(3), 209-222.
- Friedman, M. (1982). Monetary Policy: Theory and Practice. Source: Journal of Money, Credit and Banking, 14(1), 98-118. <https://about.jstor.org/terms>
- GEGP. (2001). Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı: Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar. İçinde Hazine Müsteşarlığı (TCHM). Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Matbaası.
- Göker, Z. (2014). Küresel Kriz Sonrası Maliye Politikalarında Değişim ve Mali Tuzak Riski. Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, 40, 103-116.
- Gürdal, T., Altundemir, M. E., & Şanver, C. (2014). Maliye Politikası (C. 3).
- Hansen, A. H. (1964). Business Cycles And National Income (W.W Norton Company). Vail-ballou Press.
- Haydar Akyazı, D., & Ekinçi, -Aykut. (2009). Enflasyon Hedeflemesi, Büyüme ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. Merkez Bankası, 68.
- <https://www.ntv.com.tr/?aspxerrorpath=/sayfa-bulunamadi.aspx#storyContinues>. (t.y.).
- İdikut Özpençe, A. (2017). Economic Stability and Growth: The Case of Turkey. Research in Applied Economics, 9(4), 41-63. <https://doi.org/10.5296/rae.v9i4.12041>
- İstikbal, D. (2023, Mart 10). Seçim Sonrası Türkiye Ekonomisi(2023-2028). <https://www.setav.org/secim-sonrasi-turkiye-ekonomisi-2023-2028/>
- Kalaycı Oflaz, N. (2021). Küresel Sağlık Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Mali Önlemler: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 8(3), 379-408.
- Kantarcı, H. B., & Karacan, R. (2008). Mali Disiplinin Sağlanması Açısından Türkiye IMF İlişkilerinin Değerlendirilmesi. Maliye Dergisi, 155.
- Karaçor, Z. (2006). Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000- Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 379-391.
- Karaçor, Z., & Alptekin, V. (2006). 1980 Sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisinin Trend Analizi Yardımıyla Değerlendirilmesi. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 6(11), 307-342.

- Karakaya, O. (2006). 1980 Sonrası Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Bu Krizlerin Getirdiği Bir Sonuç Olarak Banka Konsolidasyonları [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakurt, B. (2010). Küresel Mali Krizi Önlemede Maliye Politikasının Rolü ve Türkiye’nin Krize Maliye Politikası Cevabı. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24(2), 167-195.
- Karalı, H. (2012). Ekonomik Konjunktürde Davranışsal Finans ve Risk Yönetimi, İMKB Analizi [Yüksek Lisans Tezi]. T.C Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü.
- Kazgan, G. (2012). Türkiye Ekonomisinde Krizler(1929- 2009) (C. 3).
- Kocadağ, S. (2010). Ekonomik Krizlerle Mücadelede Maliye Politikasının Rolü: Türkiye’de 1980 Sonrası Döneme Yönelik Bir İnceleme [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koç, İ., & Yardımcıoğlu, F. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Uygulamaya Konulan Mali Tedbir ve Teşviklerin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkeleri Karşılaştırması. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 8(2), 123-152.
- Korkmaz, E. (2004). Krizin Bilançosu: Zengin Devlet Fakir Millet. Enes Matbaası.
- Köse, S. (2002). 24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programları Çerçevesinde Yapılan Hukuki ve Kurumsal Düzenlemelerin Mukayeseli Analizi. Planlama Dergisi, Özel Sayı-DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı, 119-128. <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/koses.pdf>
- Kükreler, S. (1999). Türkiye’de Siyasal Süreçte Vergi Reformuna Genel Bir Bakış. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2, 81-96.
- Legrand, M. D.-P., & Hagemann, H. (2017). Business Cycles in Juglar and Schumpeter. The History of Economic Thought, 49(1), 1-18.
- Mankiw, G. N. (2008). New Keynesian Economy (2. bs).
- Mitchell, W. C. (1923). Business Cycles. İçinde In Business Cycles and Unemployment (ss. 7-20). NBER.
- Nadaroğlu, H. (1998). Kamu Maliyesi Teorisi. Beta Yayıncılık.
- OECD. (2020). Tax And Fiscal Policies Central to Governments’ Responses to Covid-19 Crisis. <https://www.oecd.org/coronavirus/en/>
- Öniş, Z., & Riedel, J. (1993). Economic Crises and Long-Term Growth in Turkey. The World Bank.

- Özçelik, Ö., & Babayiğit Sunay, E. (2018). Konjonktürel Dalgaların Tarihsel Gelişimi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23, 845-865. <https://orcid.org/0000-0001-9164-5020>
- Özer, M., & Taban, S. (2006a). Modern Konjonktür Teorileri (Ekin Basım Yayın).
- Özer, M., & Taban, S. (2006b). Modern Konjonktür Teorileri. Ekin Basım Yayıncılık.
- Öztürk, S., & Saygin, S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon. Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 6(12), 1-12.
- Pamuk, Ş. (2010). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi: C. 9. Basım. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parasız, İ. (2002). Enflasyon, Kriz ve Ayarlamalar: Dünyada ve Ülkemizde Kalkınma Makro Ekonomisi Sorunlar (Ezgi Kitabevi).
- Parasız, İ. (2003). Türkiye Ekonomisi (Ezgi Kitabevi).
- Parasız, İ., & Bildirici, M. (2006). Modern Konjonktür Teorileri. Ezgi Kitabevi.
- Pigou, A. C. (1927). Industrial Fluctuations. Macmillan Press.
- Resmi Gazete. (2023). Orta Vadeli Program 2024-2026. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/09/20230906M1-1.pdf>
- Samuelson, P. A., & Nordhaus, W. D. (1998). Economics. McGraw-Hill.
- Savaş, V. F. (2007). Keynesyen İktisat Yıkılırken. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Savran, S. (2013). Üçüncü Büyük Depresyon Kapitalizmin Alacakaranlığı: C. Birinci Basım. Yordam Kitap.
- Sertkaya, B., & Baş, S. (2021). COVID-19 Salgınının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Riskler ve Olası Senaryolar. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(21), 147-167.
- Sibley, C. G., Greaves, L. M., Satherley, N., Wilson, M. S., Overall, N. C., Lee, C. H. J., Milojev, P., Bulbulia, J., Osborne, D., Milfont, T. L., Houkamau, C. A., Duck, I. M., Vickers-Jones, R., & Barlow, F. K. (2020). Effects Of The COVID-19 Pandemic and Nationwide Lockdown on Trust, attitudes Toward Government, and Well-Being. American Psychological Association, 75(5), 618-630.
- Soylu, Ö. B. (2020). Türkiye Ekonomisinde Covid-19'un Sektörel Etkileri. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(5), 169-185. www.asead.com
- Susam, N., & Bakkal, U. (2008). Kriz Süreci Makro Değişkenleri ve 2009 Bütçe Büyüklüklerini Nasıl Etkileyecek? Maliye Dergisi, 72-88.

- Susam, N., Özgül, H. B., & Yavuz, E. (2020). Türkiye Ekonomisi ve Maliyesi 1923-2023. Beta Yayıncılık.
- Şahin, H. (2002). Türkiye Ekonomisi. Ezgi Kitabevi.
- Şahin, H. (2007). Türkiye Ekonomisi. Ezgi Kitabevi.
- Şahin, H. (2009). Türkiye Ekonomisi. Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Şahin, H. (2010). İktisada Giriş. Ezgi Kitabevi.
- Şahin, H. (2011). Türkiye Ekonomisi (C. 11). Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Şen, H., & Sağbaş, İ. (2015). Vergi Teorisi ve Politikası.
- Tanören, D. (2009). Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri: Türkiye Örneği [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi].
- Tarakcı, C. C. (2019). Türkiye’de Yaşanan Ekonomik Krizler, Mali Etkileri ve Kamusal Tedbirler: 2001 ve 2008 Krizleri [Yüksek Lisans Tezi]. Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Taşar, M. O. (2010). Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Makro Ekonomik Etkilerinin Analizi. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(1), 76-97.
- T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı. (t.y.). Geliş tarihi 06 Haziran 2023, gönderen https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG1.htm
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. (t.y.). Geliş tarihi 06 Haziran 2023, gönderen <https://hmvds.hmb.gov.tr/>
- T.C. Maliye Bakanlığı. (2006). 2006 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporu.
- TCMB. (1994). Yıllık Rapor. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/30007905-d542-42ff-af45-abf32213eebf/1994_Yillik_Rapor.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=RO_OTWORKSPACE-30007905-d542-42ff-af45-abf32213eebf-mh5yGXn
- TCMB. (2012). Yıllık Rapor.
- TCMB. (2015). Finansal İstikrar: Türkiye’de Finansal İstikrar Gelişmeler.
- TCMB. (2020). Koronavirüsün Olası Ekonomik ve Finansal Etkilerine Karşı Alınan Tedbirlere İlişkin Basın Duyurusu (2020-16).
- TCMB. (2023). Para Politikası Kurul Kararı. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/83f2fde3-95e0-4ec2-9000->

054e71d333e7/DUY2023-22.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-83f2fde3-95e0-4ec2-9000-054e71d333e7-ozyMJUu

TDK. (t.y.). Geliş tarihi 05 Haziran 2023, gönderen <https://sozluk.gov.tr/>

Temurlenk, M. S. (1998). Türkiye’de İktisadi Dalgalanmaların Analizi: Bir Yapısal VAR Modeli Uygulaması. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 12(1), 55-70.

Toprak, D. (2010). Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Borçların Seyri: 1994 ve 2001 Krizi. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 2(2), 1-14.

Toprak, M. (1997). Yeni İktisat. İz Yayıncılık.

Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(1), 56-80.

TÜİK. (2022). Yıllık Gayrisafi Yurt İçi Hasıla. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2022-49742>

Ulusoy, A. (2011). Maliye Politikası (C. 2). Derya Kitabevi.

Unay, C. (2001). Ekonomik Konjonktür (6. Basım). Ekin Kitabevi.

Voyvoda, E., & Yeldan, A. (2020). Covid-19 salgınının Türkiye ekonomisi üzerine etkileri ve politika alternatiflerinin makroekonomik genel denge analizi. Tübitak Projesi.

World Bank. (2020). Global Economic Prospects. <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/d29e6c95-4753-58e8-b368-d03c78cacab5>

World Bank. (2021). Turkey Economic Monitor, April 2021: Navigating the Waves. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/35497>

Yeldan, E. (2001). Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme. İletişim Yayınlar.

Yıldırım, E., & Yıldırım, R. (2001, Mayıs). 1980 Sonrası Uygulanan Maliye Politikaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. 16. Maliye Sempozyumu.

Yıldırım, K., Taşdemir, M., Yıldırım, S., & Yıldırım, Z. (2019). Makroekonomi (C. 14). Seçkin .

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Fecra Zeynep DİNÇ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bölümü	Maliye
Makale ve Bildiriler	
1. Dinç, F.Z. ve Türkeri, N. (2019). “ Mükellefin Vergiye Gönüllü Uyumunu Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi ” I. Ulusal Sakarya Mezunlar Grubu Fen ve Sosyal Bilimler Sempozyumu. (s.48-57). Sakarya/Türkiye.	